بریجی سنه — نومرو: — ۱۲٤   جمعه ایرتسی   ۲۸ کانون اول ۱۳۲۹ — ۱۳ صفر ۱۳۳۱

OSMANLI KADINLARININ HAYAT HAKKI ARAYIŞININ BİR HİKÂYESİ

AYNUR DEMİRDİREK

ارککلر دنیاسی

بومفید ومصور غزته بازار ایرتسی کونی انتشار ایده جکدر . قارئلریمزه شدتله مطالعه سنی توصیه ایدرز .

ayizi kitap

OSMANLI KADINLARININ HAYAT HAKKI ARAYIŞININ BİR HİKÂYESİ

Aynur Demirdirek

ayizi
kitap

OSMANLI KADINLARININ HAYAT HAKKI ARAYIŞININ BİR HİKÂYESİ

Aynur Demirdirek

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1979'da mezun oldu. 2005 yılına kadar edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yaptı. 1988'de, Ankara'da, feminist Perşembe Grubu'ndayken başladığı, kadınların ikinci cins görülmesine karşı çıkan Osmanlı kadınlarıyla ilgili araştırması, 1993'te Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi adıyla yayımlandı. 1998'de kitabın İngilizce özeti In Pursuit of the Ottoman Women's Movement başlığıyla Zehra F. Arat'ın editörlüğünde hazırlanan Deconstructing Images of "The Turkish Women"da yer aldı. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nin öncülük ettiği İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1993) çalışmasına katıldı. 2006'dan beri Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde sürdürdüğü yarı zamanlı Türkçe okutmanlığının yanı sıra Yaprak Zihnioğlu'nun yönetmenliğinde hazırlanan Kitap Yayınevi Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri Dizisi'nin son okumalarını yapıyor. Bir süredir uluslararası bir araştırma grubunda Osmanlı modernleşmesi sırasında farklı etnik-dinsel topluluklardan kadınların etkileşimleri konusunda çalışmakta.

Ayizi Yayınları 6
Araştırma İnceleme Dizisi 4

Yayına Hazırlayan: İlknur Üstün

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Tennur Baş
Kapak Fotoğrafı: Şair Yaşar Nezihe, *Kadınlar Dünyası*, 124. Sayı.
Milli Kütüphane web sitesinden alınmıştır.

Baskı ve Cilt: Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 90.212.613 03 21

ISBN: 978-605-61895-5-5
1. Baskı: İmge Kitabevi Yayınları, 1993
Ayizi'nde 1. Baskı: Haziran 2011, Ankara
Ayizi Yayıncılık Ltd. Şti.

Ayizi Yayınları
A: Bükreş Sokak No:17/3 06680 Çankaya/Ankara Türkiye
T: +90.312.467 16 18 F: +90.312.467 16 19
W: www.ayizi.com.tr E: bilgi@ayizi.com.tr

OSMANLI KADINLARININ HAYAT HAKKI ARAYIŞININ BİR HİKÂYESİ

Aynur Demirdirek

ayizi
kitap

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Cumhuriyet'ten önce kadınlara yönelik yayınların varlığını öğrendiğim günler, feminist bir grupta, tek tek sevdiğim kadınlarıyla Perşembe Grubu'nda olmanın heyecanını, bir şeyler yapma isteğini duyduğum ilk günlerdi. Arap harfli metinleri okuyabilmenin verdiği fırsatla Milli Kütüphane'nin Süreli Yayınlar Bölümü'nde buldum kendimi. Kütüphanede, Hanımlara Mahsus Gazete'yi aldığım ilk günden başlayarak dergilerin içine gömüldüğüm, şaşırdığım, nasıl aynı duygular dediğim çok güzel zamanlar geçirdim. Bir süre sonra Osmanlı kadınlarından oluşan, kütüphanede buluştuğum bir grubum oldu: Aziz Haydar, İsmet Hakkı Hanım, Makbule, Naciye, P.B., Fatma Nesibe Hanım, Fatma Aliye Hanım...

19. yüzyılın sonundan başlayarak kadınlar için talepleri olup bunu ifade eden, yazı yazan, konuşmalar yapan, bulunduklarından farklı bir varoluşun meşru görülmesi için mücadele eden kadınlarla tanıştığımda, onların yazdıklarının beni bu kadar şaşırtmasının, sevindirmesinin nedenlerini çok düşündüm. Bir kere bilmemenin getirdiği şaşkınlık vardı. Özel olarak ilgilenmediysek, yalnızca resmi kaynaklardan beslendiysek, Tanzimat'tan sonra modernleşme sürecinin başlamasıyla birlikte kadının "duruşu"nun değiştiğini, ardından Cumhuriyet döneminde, devrimler çerçevesinde, kadın hakları konusunda önemli yasal düzenlemeler yapıldığını biliriz. Ancak kadınlar bu süreçte nasıl yer almışlar, bir şey söylemişler mi, değişmelere sessizce uymuşlar mı haberimiz yoktur. Halide Edip gibi bir iki ünlü kadın çevresindeki bilgi ve belki

ancak o dönemin romanlarından edindiğimiz bir fikir, bir görüntü... Daha fazlasını bilmiyor olmamızda, önemli dönüşümlerin gerisindeki adımlara, özellikle de kadınlara, tarih anlatısı içinde yer verilmemesinin yanı sıra Cumhuriyet'in toplumsal-siyasal değişimlerdeki sürekliliğe vurgu yapmayan geçmiş kurgusunun payı büyük. Mustafa Kemal Atatürk'ün, kadınlara yurttaşlık haklarını "vermesi"nde ve özellikle bunun ifade edilişinde, geriye baktırmayan, süreci atlayan bir yaklaşım var.

Ayrıca, kaba bir tekâmülcü anlayışla, bizden önce yaşayanların, hele bunlar Müslüman Osmanlı kadınlarıysa, bizimle aynı soruları sorabileceklerine, kendimizi bulabileceğimiz sözler söyleyebileceklerine ihtimal vermiyoruz. İhtimal veriyoruz da yine şaşırmaktan, "daha o zamandan" neler demişler, neler yapmışlar demekten kendimizi alamıyoruz. O günden bugüne çok şeyin değiştiğine inanıyorsak, sözlerinde "hâlâ" bugün yaşadığımız öfkeyi, duyguyu yakalamak, karşı çıkışlarının bugün de geçerli olduğunu görmek düşündürüyor insanı.

Cumhuriyet'e kadar, niteliklerine göre ayırmadan bakarsak, 1869'da Terakki gazetesinin eki *Muhadderât*'tan (İslam Kadınları) başlayarak varlığını bildiğimiz, çoğu kısa süreli 30'u aşkın kadınlara yönelik yayın var:[1] *Şükûfezâr, Aile, Âyine, Hanımlara Mahsus Gazete, Demet, Mahâsin, Kadın (Selanik), Kadın (İstanbul), Musavver Kadın, Parça Bohçası, Kadınlık, Kadın Duygusu, Hanımlar Âlemi, Kadınlar Dünyası...*

Bu yayınların çoğunu erkekler çıkarmış, sahibi erkek olup fiilen kadınların çıkardığı dergilerin yanında sahibi de tüm yazarla-

1 Çeşitli makalelerde varlığına dikkat çekilen kadın dergileriyle ilgili olarak bibliyografik bir çalışma tamamlanmak üzere. İstanbul'da Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nde Osmanlı kadın dergilerini tanıtan, tüm yazı başlıkları ve yazar adlarının çeviriyazısını içeren bir çalışma sürdürülüyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Latin harflerine geçilmeden önceki dönemi de içine alarak bakarsak 1869-1927 arasında 40 kadar yayın bulunuyor. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1927'ye kadarki dergiler arasında, kadın taleplerini dile getirme açısından en önemlisi, Meşrutiyet yıllarında mücadele etmeye başlamış kadınların kurduğu Kadın Birliği /Türk Kadın Birliği'nin yayın organı Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu dergisi.

rı da kadın olan birkaç yayın var. Bir bölümü, Batılılaşan yaşam tarzının etkilerini de taşıyarak kadınları ilgilendirdiği düşünülen konulara (çocuk eğitimi, aile ve toplum, ev işleri, sağlık...) yer veren, bir kadın okur topluluğu yetiştirerek kadınlığa ve topluma hizmet etmek amacında olduklarını çeşitli biçimlerde belirten yayınlar. Benim ilgilendiğim bir bölümü ise kadınları geleneksel faaliyet alanları içinde aydınlatmaktan çok, kadının durumunu, kadın taleplerini gündeme getirmeyi amaçlıyor. Aralarında "kadın hukukunu müdafaa" etmek üzere çıkan Kadınlar Dünyası gibi bir dergi de var.

Bütünüyle bu niteliği taşımasa da, değişmesini istedikleri konumlarına ilişkin bir şeyler söyleyen, duygularını yansıtan kadınlarla ilgili izlenim edinebileceğim her dergiyi karıştırdım; karşı çıkışlarını paylaştığımdan olsa gerek, aradığım kadınları bulmakta hiç güçlük çekmedim. Sonuçta o dönemde şu veya bu biçimde kendileri için söz söyleyen kadınları tanıyabileceğim bir yer olarak gördüğüm bu yayınlardan, *Şükûfezâr* (İstanbul, 1886), *Hanımlara Mahsus Gazete* (İstanbul, 1895-1908), *Demet* (İstanbul, 1908), *Mahâsin* (İstanbul, 1908-1909), *Kadın* (Selanik, 1908-1909), *Kadın* (İstanbul, 1911-1912), *Kadınlar Dünyası* (İstanbul, 1913-1914 ve 1918-1921), *Kadınlık* (İstanbul, 1914) takılıp kaldığım, çıkarımlarıma kaynaklık eden yayınlar oldu.

Bu yayınları o dönem kadın hareketliliğini dışarıdan anlatan, kadın hareketliliğini değerlendiren kaynaklar olmadığı, kadınların varoluşunu doğrudan yansıttıkları için çok önemli buluyorum. Bunlar, Cumhuriyet öncesi kadın hareketliliği hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaklar. Ancak benim amacım, dergilerden yararlanıp başka kanallardan da araştırmalar yaparak o yılların kadın hareketine yer açan koşulları, taleplerin etkileri, varılan noktalar, hareketliliğin aldığı biçim üzerine söz söylemek değil. İsteğim, bizi, o kadınları tamamen kendi sözlerinden, seslerinden tanımaya çağırmak. İçerdiği yargıya bir ölçüde katılsam da, 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında kadınların hareketi modernleşmenin bir parçası olarak vardı, böyle destek gördü veya tepki aldı gibi cümlelerin atladığı kadın çıkışlarını, öfkelerini gösteren metinlere dikkat çekmek.

Buna bağlı olarak, dergilerde gördüklerimi, öğrendiklerimi, izlenimlerimi anlatırken, aktardığım çok sayıda metne, yalnızca vardığım sonuçların kaynağını göstermek üzere yer vermedim; benim anlatımımla Osmanlı'da mücadele eden kadınların sesleri bir arada ilerlesin, benim sözüm onların sözünün önüne geçmesin istedim. Osmanlı Türkçesi metinleri günümüz Türkçesini esas olarak "sade-leştirmenin", metnin duygusundan çok şey kaybettirdiğini düşündüğümden hiç değiştirmeden olduğu gibi aktarıp Arapça, Farsça sözcüklerin metindeki anlamlarını sayfanın altında verdim.

Yayınlarla ilgili olarak şunu da belirtmeliyim: Çoğu sayfalarının Osmanlı kadınlarına açık olduğunu ifade ediyor. Ama "Osmanlı" sözüyle anlatılan yaygın kullanımında olduğu gibi Müslüman-Türk toplumu. Dolayısıyla buna bağlı olarak dergilerde Yahudi, Ermeni, Rum kadınlarının yazılarına rastlanmıyor ve yayınlar bütün Osmanlı kadınlarına değil, Müslüman Osmanlı kadınlarına dönük bir anlatım içeriyor.

Bu özellik, yayınların içeriğini yalnızca Müslüman-Osmanlı kadının dünyasıyla sınırlamıyor. Başta Batılı kadınlar olmak üzere, tüm dünyadaki kadınlarla ilgili haberler, fotoğraflar, görüşler, İslam içinde yaşayan şehirli, okuryazar Osmanlı kadınının isteklerini dile getirmesinde, kendi koşullarında neler yapabileceklerini aramalarında bir basamak oluşturuyor.

Bu çalışmada, önce ilgimi yoğunlaştırdığım sekiz dergiyi tanıttım. Dergilerin göz önünde canlandırılabilmesi, kadınların yayın yoluyla nasıl bir ortamda bir araya geldiklerinin görülebilmesi için tek tek tanıtmayı gerekli buldum. Yayınlar ve içerikleri hakkında fikir sahibi olunduktan sonra vardığım sonuçları belli başlıklar altında anlattığım ikinci bölüm, daha kolay izlenir diye düşündüm. İkinci bölümün başlıkları, tarih sırasına uygun olarak dergilerin gündeme getirdikleri ve düşündürdüklerine göre ortaya çıktı.

1890'lı 1910'lu yılların Osmanlısında hak arayan kadınları tanımanın benim için bilmediklerimi öğrenmemin, bugün için sonuçlar çıkarmanın ötesinde bir anlamı oldu. Onlarla tanışmaktan hoşlandım. Durumlarını güzel ifade ettiklerini, söylediklerini, duy-

duklarını çok iyi anladığımı düşündüm. Yakınımda ilgimi sonuna kadar paylaşan, öğrendiklerimi, izlenimlerimi heyecanla anlatacağım kadınlar olmasaydı, dergilerde tanıştığım kadınları anlama çabam yazılı bir metne dönüşmezdi.

Böyle bir gönüllü çalışma içinde bulunduğum, çevremde varlıklarıyla beni harekete geçiren kadınlar olduğu için kendimi şanslı buluyorum.

Aynur Demirdirek
Ocak 1992, Ankara

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Neredeyse yirmi yıl önce, yaşadığımız coğrafyanın geçmişinde, "*Evet şimdiye kadar ezildik, ezildik ve bu ezildiğimizin başlıca sebebi hep maişetimizin [geçimimizin] yalnız erkekler tarafından temin olmasıdır.*" ya da "*Niçin erkekler sokaklarda bizi taciz etsinler? Niçin bir kadın namusuyla çalışmaya bırakılmasın? İşte bizim istediğimiz siyasi hukuk değil, şimdilik bu gibi insanlık hakkıdır,*" diyen kadınların olduğunu bulmak çok heyecan ve mutluluk vericiydi. 19. yüzyılın sonundan başlayarak Osmanlı'da ve Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte hak arayan, yaşama alanlarını genişletmek üzere somut adımlar atan kadınları, birincil kaynaklardan kendi sözleriyle, 1990'ların başında tamamlanan, içinde benim çalışmamın da olduğu araştırmalarla tanıdık.[2] Daha önce bazı tarihçiler, araştırmacılar kurulan dernekler, çıkarılan yayınlar üzerinden Osmanlı kadın hakları savunucularını anmış ya da onlara dik-

2 Emel Aşa'nın, o zaman haberdar olmadığım yüksek lisans tezi 1928'e kadar *Türk Kadın Mecmuaları* 1989'da tamamlanmış. 1990'da Mübeccel Kızıltan'ın *Bir Öncü Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım* makalesi var. 1990'da Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde yaptığım konuşmayla Perşembe Grubu dışında paylaştığım araştırmam, 1993'te *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi* adıyla basıldı. Aynı yıl araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nin Kadın Dergileri Bibliyografyası (Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek) tamamlandı. Yine 1993'te, Mübeccel Kızıltan'ın *Fatma Aliye Hanım: Yaşamı-Sanatı-Yapıtları* ve *Nisvan-ı İslam* kitabı ve Tülay Gençtürk'le hazırladıkları *Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu* yayımlandı. 1994'te Serpil Çakır'ın 1991'de tamamladığı tezi, *Osmanlı Kadın Hareketi* başlığıyla kitaplaştırıldı.

kat çeken belgeler sunmuşlardı[3] ancak özellikle birincil kaynakları kullanarak doğrudan kadınların sözlerine ulaşmamız, araştırmaları genişletmemiz bilgilerimizi değiştirdi ve Cumhuriyet'le kazanılan hakların gerisinde kadınların da yer aldığını fark ettik. 1980'ler sonunda yükselen feminist hareketin yol açıcılığıyla geçmişi, kadın bakış açısıyla araştırıp yorumlayan, kadınlara görünürlük kazandıran çalışmalar önemli bir ivme kazandı.

Bugüne baktığımızda, geçmişimizdeki kadınların görünür kılınması doğrultusundaki araştırmaların, tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, edebiyat tarihi, eleştiri ve kadın araştırmaları alanlarında çeşitli açılardan incelemelerle, tartışmalarla zenginleşerek, farklı etnik-dini aitlikten kadınlarla ilgili araştırmaları da içine alarak önemli bir birikim oluşturduğunu görüyoruz. Öncü kadınları, kadın hareketini gün ışığına çıkarmayı, benim çalışmamda olduğu gibi kadınların ne söylediklerini incelemeyi seçen/öne çıkaran ilk çalışmaların ardından, bu kadınları, dönemin politik eğilimleri ve koşullarının nasıl biçimlendirdiğine, 20. yüzyılın başında milliyetçilikle iç içe geçen söylemlerine eğilen araştırmalar yapıldı. Kadın araştırmalarının akademide yer bulmasının da bir sonucu olarak kadın hareketi ve öncü kadınlar, farklı boyutlarıyla ele alındı, yorumlandı.

Uzunca bir süreden sonra kitabımın ikinci baskısı yapılırken bütün bu birikimden yararlanarak en azından başına yeni bir bölüm eklenebilirdi belki. Ancak gecikmiş de olsa gidermekten mutluluk duyduğum gerekli düzeltmeler dışında kitaba yeni bir bölüm eklemeyi tercih etmedim. Hak ve özgürlük arayışındaki kadınlarla karşılaşmamın o gün ürettiği duygu ve düşüncenin korunmasını istedim. Tek tek kadın dergileri ve öncü kadınlar üzerine özelleşen sonraki çalışmaları, yeni bilgileri eklemek üzere değil, benim aktardığım bilgilerle karşılaştırmak üzere inceledim. Birkaç

3 Tezer Taşkıran (*Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, 1973), Bernard Caporal (*Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, 1982), Aynur İlyasoğlu ve Deniz İnsel (*Kadın Dergilerinin Evrimi* makalesi, 1984), Zafer Toprak (*Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Fırkası* makalesi, 1988), Tarık Zafer Tunaya (*Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1988, genişletilmiş ikinci baskı), Şefika Kurnaz (*Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 1990), Ayşegül Yaraman-Başbuğu (*Elinin Hamuruyla Özgürlük*, 1992)

yerde, değindiğim konuya açıklık getirmek üzere, kitabı hazırladığım dönemdeki araştırma notlarıma dayanarak cümleler ekledim. Çeviriyazı alıntılardaki okuma yanlışlarını düzelttim. İlk baskıda, *Şükûfezâr*'ı çıkaran Arife Hanım'ın eğitim bakanlığı yapmış ünlü Münif Paşa'nın (1830-1910) kızı olduğuna ilişkin ikincil kaynaktan aldığım bilgi, Münif Paşa'yla ilgili kapsamlı bir monografiyle[4] doğrulanmadığı için bu açıklamayı çıkarttım.

Ayrıca, Osmanlı Türkçesi metinleri günümüz harflerine çevirirken yöntemde değişiklik yaptım. İlk baskıda bütün sözcükleri Osmanlıca sözlüklerde yer aldığı biçimde yazmışken (mevcûd, ma'kûl, neş'e...) bu baskıda, o dönemden bugüne kadar gelen, dolayısıyla yazım kılavuzunda yer alan sözcüklerde günümüzdeki yazıma bağlı kaldım. Bugün dilde yaşamayan Arapça ve Farsça sözcüklerde uzunlukları düzeltme işaretiyle (^) belirttim, gerekli durumlarda da ayınları kesme işaretiyle (') gösterdim. –iyye ve –iyyet eklerini tek y ile yazdım. Arapça, Farsça kökenli sözcüklerin sonunda p, ç, t, k'ye dönüştürülen b, c, d, g ünsüzlerini, yalnızca terkiplerin ilk sözcüklerinde (inkılab-ı hürriyet, maksad-ı teşkil) korudum. Anlamı bilinmeyebilecek Arapça, Farsça sözcüklerin anlamlarını ilk baskıdaki gibi sayfa altında değil, metinlerin içinde köşeli ayraç kullanarak verdim.

İkinci baskı hazırlıkları sırasında, "geçmişteki benzerlerim" dediğim bu kadınların sözleriyle bir kez daha baş başa kalmış oldum. Yine beni etkileyen, içinde yaşadıkları dönemin ve toplumsal sınırlılıkların bilincinde, ama istemekten vazgeçmeyen duruşları ve "özne" olma talebini içselleştirdikleri dilleri oldu. Sözü onlara bırakıyorum.

Aynur Demirdirek
Mayıs 2011, Ankara

4 Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, İstanbul, Kitabevi, 2004.

DERGİLER

ŞÜKÛFEZÂR

Şükûfezâr (Çiçek Bahçesi), yalnızca kadınların çıkardığı, sahibi kadın olan ilk yayın. "Sahibe-i imtiyazı: Arife". On beş günde bir neşrolunmak üzere 1886'da çıkarılıyor. Küçük bir risale (dergi). Kütüphanelerde en çok ilk beş sayısı var. Uzun süre çıktığına ilişkin bir bilgiye de rastlanmıyor.

Şükûfezâr'ın çıktığı 1886 yılı, kadın konusunun Batılılaşma ve toplumun tüm unsurlarıyla ilerlemesi bağlamında konuşulmaya başlandığı, kadınlara yönelik ilk birkaç yayının (*Muhadderât, Aile*...) çıktığı, 1870'de açılan Darülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu) mezunlarının çoğalmaya başladığı yıllardan biri.

İlk sayıdaki uzun önsözde, Arife, dünyanın bilime dayanan çalışmalarla gelişmekte olduğunu, kadınların bu gidişteki yerlerini almaları gerektiğini ifade ettikten sonra dergiyi çıkarma amaçlarını şöyle açıklıyor:

> Biz ki "saçı uzun aklı kısa" diye erkeklerin hande-i istihzasına [alaycı gülüşlerine] hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek şâhreh-i sa'y ve amelde [çalışmanın açık ve doğru yolunda] mümkün olduğu kadar pâyendâz-ı sebat olacağız [ayak direyeceğiz].[5]

"Siyasiyattan başka her şeyden bahsedileceği" söylenen derginin ulaşabildiğim sayılarında kadınların durumu, talepleri konulu yazılar yok. Şiirler, çeşitli konularda düzyazılar var. Dergi bizzat varlığıyla, kadınların "saçı uzun aklı kısa" olmadığını ispatlamak amacını gerçekleştirmeye çalışıyor.

Önsözde, risaleyi desteklediği için Maarif Nazırı Münif Paşa'ya, derginin adını koyduğu için Abdülkerim Sabit'e teşekkür ediliyor.[6]

İkinci sayıda derginin çıkışı üzerine yollanan içten tebriknameler ve bunlara verilen cevaplar var. On beşin üzerindeki tebrik mektubundan üç tanesine yer verebiliyorlar. Tebrik mektuplarından, o yıllarda, Darülmuallimât mezunu ya da konakta özel öğrenim görmüş, kadınlar için yayınlar isteyen, kadınların onlara kapalı alanlarda bir şeyler yapmasından heyecan duyacak bir kadın topluluğunun oluşmaya başladığı anlaşılıyor.

> "Şükûfezâr" Risale-i Latifesi Heyet-i Edibesine
> Ey Şayan-ı Tebrik Muharrireler!
> Şükûfezâr'ın meydan-ı matbuatı [basını] tenvir edeceği [aydınlatacağı] beşâreti [müjdesi] bir ay evvel kulağıma çalınmış idi. O günden beri kemal-i intizarda idim [bekleyiş içindeydim]. Dakikalarım hep sizi tebrik ve takdir etmekle mürûr etti [geçti]. Tebrikâtımı size arz etmek isterdim. Ne çare ki şeref-i maarifenizle müşerref olmayan şu biçare kız ârâmgâhınızı [yerinizi] bile öğrenmeye muvaffak olamadı.
> Her ne hal ise bir aydan beri muntazır-ı inkişafı olduğum [çıkmasını beklediğim] "Şükûfezâr" bugünkü günde neşr-i bûy-ı mesâr eyledi [sevinç saçtı]. Aldım, okudum. Yalnız okumakla o risalenin meziyetini takdir edemeyeceğimi bildiğim cihetle adeta ezberledim. İktidarınıza hayran oldum. "Mukaddime"nizi kendime rehber ittihâz eyledim [kabul ettim], "Seher"iniz hissiyatımı uyandırdı. "Gazel"inizle

5 Arife, "Mukaddime," *Şükûfezâr* 1, (1301/1886): 1-9. Derginin ilk sayısında kapakta yanlışlıkla olsa gerek 1303 yazılırken, iç kapakta 1301 tarihi verilmiştir. 1301 tarihi daha sonraki sayılarla ve dergiye yollanan mektuplardaki tarihlerle uyumlu olduğu için 1301 tarihini doğru kabul etmek gerekir.
6 Arife, "Mukaddime," 7.

neşvedâr oldum [neşelendim]. "Teşvik"inizle âmil olacağım [çalışacağım]. Yaşayın hemşirelerim yaşayın! Size peyrev olacakları [izinizden gidecekleri] bahtiyarlık istikbal eder [bekler]. Ben binât-ı Havva'nın [Havva'nın kızlarının] en âciziyim. Çalıştım. Fakat mahsulât-ı fikriyemi [düşüncelerimi] bazar-ı intişara [yayın dünyasına] koymaya cesaret edemedim. Sizin sayenizde arz edeceğim. Bundan sonra muteber risalenizi işgal etmek üzere göndereceğim bazı değersiz âsârı [eserleri] tenezzülen tashih buyurmanızı istirham ederim. Son dereceye varan muhabbetimi ve bundan böyle bir kat daha çalışacağımı arz eylerim efendim.

18 Kânunusani, sene 1301 (30 Ocak 1886)
Darülmuallimât'tan F...[7]

Darülmuallimât'tan F'nin heyecanı, adının altına Darülmuallimât'tan mezun ifadesini ekleyen Fatma Naima'nın ve kendisini "Şükûfezâr okumaya düşkün bir kız" diye tanıtan bir kadının tebrik mektubunda da görülüyor. *Şükûfezâr*'ı çıkaran kadınlar (Arife, Münire, Fatma Nevber) adına Arife, daha sonraki sayılarda da tebrik mektuplarına mutlaka karşılık veriyor, bazılarına bir şiirle teşekkür ediyor.

Tebrik mektuplarıyla birlikte hemen yazılarını, şiirlerini gönderenler var; [ayın]...[8] ve Darülmuallimât'tan F, derginin okuyucusuyken bir taraftan yazarı olacak gibi görünüyorlar. Ama *Şükûfezâr*'ın başka sayıları elimizde olmadığı, muhtemelen daha fazla çıkmadığı için bu dönüşümü izleyemiyoruz.

HANIMLARA MAHSUS GAZETE

Hanımlara Mahsus Gazete 1895'ten 1908'e kadar, önce haftada iki, sonra haftada bir gün yayımlanıyor. İbnülhakkı Mehmet Tahir

7 Darülmuallimât'tan F..., "Risale-i Latifesi Heyet-i Edibesine," *Şükûfezâr* 2 (1301/1886): 20-21.

8 Özellikle ilk yayınlarda imza olarak adını değil de, adının baş harfini veren kadınlara sıkça rastlıyoruz. Türkçenin Arap alfabesiyle yazımında bazı harfler birden çok sesi karşıladığı için "ayın", "elif", "kef" gibi kısaltmalar verildiğinde, doğrudan belirtilmesi gerekiyor.

Bey'in sahibi olduğu gazetenin müdireliğini ilk yıllardan sonra Şadiye Hanım yapmış. Şadiye Hanım'la Tahir Bey'in evli olduklarını söylemek gerek.[9] Çünkü o yıllarda bir kadınla erkeğin yan yana iş arkadaşlığı yapması mümkün değil.

Başlık altında, gazeteye ilişkin abonelik şartları, idarehane yeri gibi alışılmış bilgiler arasında bir açıklama var:

> Gazetemiz hâsılatından yüzde beşi gelinlik ve kimsesiz kızlara sâye-i Hazret-i Padişahîde [padişah hazretlerinin koruyuculuğunda] cehiz [çeyiz] parası olarak i'tâ olunacaktır [verilecektir].

İlk sayıda "Tahdîs-i Nimet Tayin-i Meslek" başlıklı çıkış yazısında, önce padişahın (II. Abdülhamit) memleketin ilerlemesi yolundaki teşviklerinden, çeşitli okulların açılması, herkesin eğitimden nasibini alması için yapılanlardan duyulan memnuniyetten söz ediliyor, sonra gazetenin amacına geçiliyor. Gazetenin amacını dile getiren yazıdaki yaklaşım, o dönemde, kadınlar için talepleri olanların, taleplerini temellendiriş, açıklayış biçimlerinin tipik bir örneği:

> Bir kavim ailelerin birleşmesiyle hâsıldır [oluşur]. Ailede bir cüz [bütünün bir parçası] yani erkek müktesebat-ı ilmiye ile [bilimin kazandırdıklarıyla] tezeyyün edip [süslenip] kadın mahrum kalırsa, o aile ve bunların terkip ettiği heyet-i içtimaiye de pek ileri gitmez. Tekmil eczanın [parçaların hepsinin] bir arada terakkisi [gelişmesi] lazımdır. (...)
> Kadın ne derece malumatlı olursa onun âgûş-ı terbiyetinde [eğitiminin kucağında] büyüyecek çocuk o kadar âli terbiye görür. İlerde mensup olduğu kavmin terakkisine, saadetine çalışacak bu çocuktur.[10]

9 Salâh Birsel, *İstanbul Paris* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983), 4. Salâh Birsel'in denemelerinin sonunda eski harfli gazete ve kitapların da yer aldığı geniş bir kaynakça var. Öncü kadınlar ve kadın girişimleri konusunda verdiği diğer bilgiler, bugün elde ettiğimiz bilgilerle örtüşüyor.

10 "Tahdis-i Nimet-Tayin-i Meslek," *Hanımlara Mahsus Gazete* 1 (19 Ağustos 1311/31 Ağustos 1895): 2-3.

Hanımlara Mahsus Gazete'de de, diğer dergilerde de birçok kadın bu meşru zeminde söz söylüyor ve talepte bulunuyor. Ama pek çoğu kendileri için isteyen, kendileri için başka türlü bir varoluşu özleyen bir soluğu taşıyor. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 2. sayısına hemen yazı yollayan Fatma Aliye Hanım'ın şu sözleri çok etkileyici:

> Usul-i maişet-i beşeriyenin [insanlığın geçim şekli] icabından mıdır nedir, temeddün eden [medenileşmiş] milletlerin ulûm ve fünûnda [bilim ve fende] evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınların onlara peyrev [onların izinde] oldukları görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin iptidasında [başlangıcında] kendilerini takip eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmak istiyorlar. Güya ki hakk-ı takaddümü [önde bulunma hakkını] hod-kâmlıkla [bencillikle] bir hakk-ı tasarruf ve temellük [kullanma ve sahiplenme hakkı] yerine koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş böyle gelmiş şeylerdendir. Ama böyle olmuş dememiz böyle yapmışlardır demektir. Yoksa bu ilim ve fazlın sahibi olan Cenab-ı Feyyaz-ı Mutlak Hazretleri [Yüce Allah] onu kullarının erkeğine dişisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan diriğe [esirgemeye] erkeklerin iktidarı erişebilir mi?[11]

Gazetenin ilk sayılarında Fatma Aliye Hanım, Nigâr Hanım, Makbule Leman Hanım gibi muharrire olma yolunda ilk adımlarını atmış kadınların yazıları peş peşe geliyor.

Makbule Leman Hanım, yazmaya başlamış bir kadın olarak ilk sayıya gönderdiği yazısında duygularını şöyle dile getiriyor:

> Ben bundan on iki on üç sene mukaddem [önce] meydan-ı matbuata [yayın hayatına] ilk hatve-i mütereddidânemi [tereddütlü adımlarımı] attığım zaman kendimi pek tenhalık içinde bulmuş ve hemen yola devamda kuvvetim kesilecek gibi bir hale dûçâr olmuş idim [düşmüştüm]. Fakat bir hiss-i

11 Fatma Aliye, "Bablölerden (Bas Bleu) İbret Alalım," *Hanımlara Mahsus Gazete* 2 (24 Ağustos 1311 /5 Eylül 1895): 2-3.

derûn [güçlü bir duygu], bir arzu-yı terakki [gelişme arzusu] sanki bir üstadın şakirdine [öğrencisine] hitabı gibi amirane bir surette bana; "Git, git!" diyordu. İcabet ettim. İsabet ettim. Gitgide ne şanslı, şerefli bir cemiyete vasıl oldum. (...) göz kamaştırır Hanımlara Mahsus ser-levhasıyla [başlığıyla] bir gazetenin dahi küşadını [açılışını] görür görmez "Aman... İşte müntehâ-yı maksat [emellerimin gerçekleşmesi]!.." nida-yı meserretiyle [sevinç çığlığıyla] ortaya can atmak için kalemi elime aldım.[12]

Daha sonra kadınların çeşitli türlerde yazılarını, denemelerini gönderdiği, yazmaya alıştığı bir yer oluyor Hanımlara Mahsus Gazete. Bu anlamda çıkış yazısında belirtilen amaç da gerçekleşiyor.

Mesleğimiz [amacımız] pek vâsi'dir [geniştir]. Bir iki sözle hülasa etmek mecburiyetinde bulunursak deriz ki, hanımlarımızın her suretle tevsi-i malumat [bilgisini genişletmeye], tezyîd-i vukufuna [kavrayışını artırmaya] hizmet etmek, mülkümüzde [memleketimizde] vücudu ile [varlığıyla] iftihar olunan muharrirelerimiz, edibelerimiz ve şairelerimizin efkârına mir'ât- ı in'ikâs olmak [fikirlerine ayna olmak] yani eserlerini neşre vesâtetle [aracılıkla] Osmanlı kadınlarının kabiliyet-i fıtriyesini [yaratılıştan gelen yeteneklerini] göstermektir.[13]

Kadınların romanları tefrika ediliyor, Hikâye Çantası, Hikâye Panosu bölümlerinde hikâyeleri yayımlanıyor ve Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi kadınların eserlerini yayımlamak istiyor. Bu isteğin sözde kalmadığını, kadınların eserlerinin basıldığını görüyoruz. Bunlardan birkaç tanesi: Makbule Leman'ın *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan tüm yazılarının (şiir, hikâye...) toplandığı Ma'kes-i Hayal, Fatma Aliye Hanım'ın Levâyih-i Hayat [Hayattan Sahneler] ve Tetkik-i Ecsâm [Cisimlerin İncelenmesi] adlı eserleri.

12 Makbule Leman, "...", *Hanımlara Mahsus Gazete* 1 (19 Ağustos 1311/31 Ağustos 1895): 4.
13 "Tahdis-i Nimet-Tayin-i Meslek," *Hanımlara Mahsus Gazete* 1 (19 Ağustos 1311/31 Ağustos 1895): 2-3.

Hanımlara Mahsus Gazete'de edibe ve şairelerin eserlerinin, kadının eğitim hakkının, dünya ve İslam kadınlarının başarılarını, kadını hor gören anlayışın yanlışlığını işleyen yazıların yanında, iyi eş, iyi anne yetiştirmeye yönelik, çocuk bakımı, ev işleri, sağlık köşeleri (Çeki Düzen Odası...) önemli bir yer tutuyor. Daha ilk yılın sayılarından birinde, gazete idarehanesine gelen yaşlı, orta halli bir "zatın" eşinin gazeteden öğrendiklerini evine uygulamasıyla evlerine düzen ve huzur geldiğini söylemesinden duyulan memnuniyet belirtiliyor. Zamanla kadının durumuna ilişkin yazıların iyice azaldığı, "Temizlik", "Sahte Tereyağları", "Son Moda Libaslara Dair Tarifât" gibi başlıkların çoğaldığı bir yayın oluyor *Hanımlara Mahsus Gazete*.

"Dahili Havadis" (İç Haberler) ve "Harici Havadis" (Dış Haberler), *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ilginç bölümlerinden. Bu bölümler, haberlerin seçilişiyle, özellikle, yorumdan kaçınma gibi bir çabanın görülmeyişiyle ilgi çekici. Kadınların lehinde görülen bir haber, duyulan sevinç de yansıtılarak iletiliyor, haber verilen olay üzerine fikir yürütülebiliyor.

> *Dahili Havadis'ten*
> Geçende Aksaray'da hanesinin yukarı katında oynamakta bulunan altı yedi yaşındaki kız çocuğunu susturmak ve korkutmak için aşağıda bulunan valide çarşamba karısı, ocak cadısı geliyor diye bağırır. Yukarıda bulunan kızcağız validesinin bu sözlerinden fevkalade korkup hemen kendisini merdivenden aşağıya atar, zavallı masumcağızın nara-yı canhıraşına yetişen valide çocuğunu kolu ve bacağı incinmiş baygın halde bulur ve çocuğunu o yolda korkuttuğundan dolayı nedamet ederse de ne fayda!
> Fen-i terbiye-i etfâl [pedagoji] çocukları böyle şeylerle korkutmanın külliyen aleyhindedir. Hiç şüphe yok ki bu validenin fen-i mezkûrdan [sözü edilen bilimden] zerre kadar haberi yokmuş. Çocukların böyle şeylerden ürkerek hasta bile oldukları, bazılarının tutuldukları hastalık neticesi olarak vefat ettikleri bi'd-def'ât [çok kez] görülüp işitilmiş olduğundan validelerin çocuklarını bu gibi saçma şeylerle korkutmamaya itina etmeleri elzemdir.[14]

14 "Dahili Havadis," *Hanımlara Mahsus Gazete* 8 (14 Eylül 1311/26 Eylül 1895): 6-7.

Harici Havadis'ten
Kadınların yaşından bahsetmek Frenklerin kibar cemiyetlerinde pek ayıp. Fakat Almanya'da bir mahkeme bu nezakete asla riayet etmemiş. Spandav şehri mahkemesine şehadetle çağrılan bir madamın yaşı otuzu pek az geçkinken nezaketten kat'-ı nazar [nezaketi dikkate almayan] hâkim tarafından usulen sorulan suale "Yirmi altı!" demiş. Mahkeme dört beş yaş yalan söyledi diye madamı mahkûm etmiş. Dört yaşçağız için böyle bir hüküm hiç de yakışmaz.[15]

Havadis-i Dahiliye'den
Beyoğlu'nda Ağa Camii civarında sâkin [oturan] Odaksiya namında bir kadın geçen gün vefat etmiştir. İcra edilen tahkikat neticesinde mezbûrenin [adı geçen kadının] iskat-ı cenin [çocuk düşürme] arzusuyla istimal eylediği [kullandığı] ilacın tesiriyle vefat ettiği tebeyyün etmiştir [ortaya çıkmıştır]. Ne fena bir netice-i hayat![16]

Bu haberlerdeki içten, kişiselleşmiş üslubun kadınlara ait olduğunu düşünmekle birlikte, gazeteciliğin yeni başladığı bu yıllara özgü bir anlatım biçimi olmadığından emin olmak istedim. Kadın gazeteleri dışında diğer gazeteleri incelediğimde, bu üslubun, o yılların haberciliğinin bir özelliği olmadığını gördüm. Kadınlar, kendileri için önemli buldukları her şeyi haber yapmış, olayları kendi kavrayışlarını dışarıda bırakmaksızın yorumları ve tepkileriyle birlikte anlatmışlar. Örneğin Selanik'te çıkarılan *Kadın* dergisinde birkaç kadının Selanik'te bir gün tramvaya bindiklerinde yaşadıkları, şikâyetleriyle birlikte haber olabiliyor.

Haberciliklerinde görüldüğü gibi, kadınları erkeklerden farklı yanlarına sahip çıkmaları, bunlardan şefkati, duygululuğu, güçsüzlük olarak görmemeleri, yeni denedikleri işlerde kendi tarzlarını oluşturmalarına yol açıyor. Çünkü kadın ve erkeği soyut bir insanda birleştirmiyorlar. Kuralları, üslubu belirlenmiş alanlarda kadınlar ilk adımlarında kendilerine "mahsus" biçimleri güvenle ortaya

15 "Harici Havadis," *Hanımlara Mahsus Gazete* 2 (24 Ağustos 1311/5 Eylül 1895): 10.
16 "Havadis-i Dahiliye," *Hanımlara Mahsus Gazete* 112 (15 Mayıs 1313/27 Mayıs 1897): 7.

koyuyorlar. Hareket ettikleri alan, gazetecilik gibi toplum için de yeni, kuralları yerleşmemiş bir alansa kendi biçimlerini oluşturmaları daha kolay oluyor. 19. yy. Osmanlı kadınlarının erkeklerden farklı özelliklerine sahip çıkan bu yaklaşımın devamı gelmiyor. Daha sonraki dönemlerde kadınların kendilerine özgü biçimleri oluşturmadıklarını düşünüyorum. Bence bunda, kadınların ilerleyen yıllarda eşitlik talebini bir iddia şeklinde taşımalarının ve kendilerini erkekler karşısında "onlar kadar" yapabildikleriyle ortaya koymalarının etkisi var. Oysa Osmanlı kadınları hukuksal eşitliği talep ederken, erkeklerin sahip olduğu tüm hakları istemekten çok, kendilerini geliştirebilecekleri bir ortam istiyorlar. İnsanın ölçüsünü erkek olarak görüp de onların her yaptığını yaparak "insanlığa" dahil olmayı düşünmüyorlar. Erkeklerle eşitliği, kadınların hayatını sınırlayan, ikinci sınıf insan muamelesi görmeleri sonucunu doğuran ortamın değiştirilmesi bağlamında istiyorlar.

Harici Havadis'te, İngiltere kraliçesinin İskoçya'ya gidişinden, Fransa'da bir genç kızın felsefedeki başarısına, Amerika'da kadınların bisiklete binmek için yaptırdığı erkek kıyafetlerinin yasak edilişine, Finlandiya'da kadınlardan oluşan itfaiye alaylarına kadar çeşitli haberler var. Bu haberlerden, tüm dünyada kadınların en yaptığının, nasıl yaşadığının merakla izlendiği hissediliyor.

Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası yayımlanana kadar, yayın kadrosunun hemen hepsinin kadınlardan oluştuğu tek gazete. Birçok kadının yazmaya alıştığı bir zemin. Bu özellikleriyle ayrı bir yeri olan *Hanımlara Mahsus Gazete*, 19. yy. sonu, 20. yy. başında değişen gündelik hayat içinde yerini alan şehirli Osmanlı kadınlarının dünyasını öğrenmek isteyenler için özellikle Mekâtib (Mektuplar), Muhaberât-ı Aleniye (Açık Haberleşme) bölümleri, haberleri, kenarı köşesiyle geniş bir kaynak.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin 1908'de (Eldeki son sayı 12 Haziran 1324/25 Haziran 1908) yayınının kesilmesinin ardından 2. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) sonrasında üç dergiyle karşılaşıyoruz: *Demet*, *Mahâsin* ve *Kadın*. Bu dergiler, yayın hayatları uzun sürmese de erkek yazarlarının yanı sıra haklarını genişletmek isteyen kadınların söylemini, taleplerini, beklentilerini izleyebildiğimiz için önemli yayınlar.

DEMET

Demet, 1908 Eylül'ünde, Meşrutiyet'in ilanından iki ay sonra haftalık olarak çıkarılan, yedi sayı yayımlanabilen bir dergi. Her sayıda çeşitli türlerdeki (şiir, makale, biyografi, hikâye) on on beş yazı içinde iki üç kadın yazısı var. Nigâr Bint-i Osman, Jülide, Şiven Perîde, Ruhsan Nevvâre (şiir), İsmet Hakkı Hanım (makale), Halide Salih (hikâye) ve Selanik'ten gönderdikleri çevirileriyle Kırmızı Beyaz Kulübü kurucuları, derginin kadın yazarları.

Demet'in sahibi Hakkı Bey, ilk sayıda amaçlarını kısaca şöyle açıklıyor:

> Sözünde duran ilk gazeteci olmak için birinci "Demet"imizi meşâm-ı dimağınıza[17] takdim ediyoruz. İtiraf ederiz ki "Demet"imizin çiçeklerinde değil, fakat tarz-ı tanzim ve revâbıtında [düzenlenmesinde] nekâis [eksikler] var. Ve eksik çiçekler çok. Lakin biz onları o kadar acele topladık ki birçoklarını unuttuk ve düşürdük. Nail olacağımız rağbet bizi terakki ve tekemmüle sevk edecektir.
> Emelimiz pek saftır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine [aydınlanmasına] hizmet etmek. Onlara haftada bir kere birkaç an-ı edebi ve ilmi imrâr ettirmek [bilim ve edebiyatla dolu an geçirtmek] istiyoruz. Gazetemiz edebi, ilmi ve siyasidir. (...) Menâfi'-i nisviyeye [kadınlık yararına] taalluk eden her şey mesleğimiz dahilindedir.[18]

Birçok kadın bu kısacık ömürlü dergiyi, Meşrutiyet sonrasındaki serbestinin heyecanıyla çıkan yüzlerce yayın içinde kadınların sözünü söyleyebileceği bir yayın olarak çok önemsiyor, benimsiyor. Kendisinden "Demetimiz" diye söz edilen derginin 7. sayıda yayınının birden sona ermesi bazı kadınları çok üzüyor. *Mahâsin*'de İsmet Hakkı Hanım, "Çarpışmak İhtiyacı" başlıklı yazısında ve *Kadın*'da Zekiye, iki ayrı yazısında üzüntüsünü ifade ediyor.

17 Meşam-dimağımıza [dimağımızın burnuna, zihninizin teneffüsüne]: Demet adından yararlanarak söz sanatı yapılmış.

18 Hakkı, "İfade," *Demet* 1 (17 Eylül 1324/30 Eylül 1908): 16.

O yıllar, basın yoluyla birilerine ulaşma fikrinin, yeniliği ve umut bağlanan gücüyle çok çekici bulunduğu yıllar. Kadınlar da bu ortam içinde. Sözünü ettiğim yazılarda, düşüncelerini ifade etmek için eldeki, henüz ele geçmiş, sınırlı araçları yitirmenin üzüntüsü ve gecikmişlik duygusuyla bir şeyler yapabilme telaşı var.

Demet'te ilk sayıdan başlayarak "Osmanlı Meşâhir-i Nisvânı" başlıklı bir yazı dizisi yer alıyor. Ermeni kadın yazarlar, "Müslüman kız kardeşlerine" tanıtılıyor. Madam Zabel Asadur[19], Madam Sırpuhi Düsap Paşa[20], Madam Zabel Yesayan[21]... 2. sayıda bu yazı dizisiyle ilgili bir rica dikkati çekiyor.

> Osmanlı Meşâhir-i Nisvânı [Ünlü Osmanlı Kadınları] altında din ve mezhep tefrik etmeksizin edebiyat ve ulûma [bilimlere] hizmet etmiş bütün fâzıla-i nisvânımızın [değerli kadınlarımızın] tercüme-i hallerini [biyografilerini] ve resimlerini (Müslümanların yalnızca hatt ı- destlerinin [el yazılarının] fotoğrafisini) neşretmek arzusundayız. Rum kadınlarının meşâhiri [ünlü Rum kadınları] hakkında malumat almak üzere -teşkil ettiğini gazetelerde okuduğumuz- Rum Cemiyet-i Edebiyesine tahriren [yazılı olarak] müracaat ettik. Bir cevap alamadık. Sırf Osmanlı kadınlığına hizmet maksadıyla olan şu teşebbüsümüzü bize teshil-i muvaffakiyet edecek [başarmamızı kolaylaştıracak] vatanperverlere müteşekkir olacağız.[22]

Müslüman kadınların el yazılarının değil de kendi fotoğraflarının yayımlanmasının beş yıl sonra 1913'te *Kadınlar Dünyası* tarafından gerçekleştirildiğini görüyoruz.

Yazının Rum'u, Ermeni'si, Müslüman'ıyla Osmanlı kadınlarını bir bütün olarak alması, *Demet*'in her toplum ve cemaatten Osman-

19 Logofet Fuat, "Osmanlı Meşâhir-i Nisvânı: Madam Zabel Asadur," *Demet* 1 (17 Eylül 1324/30 Eylül 1908): 7-8.

20 Logofet Fuat, "Osmanlı Meşâhir-i Nisvânı: Madam Sırpuhi Düsap Paşa," *Demet* 2 (24 Eylül 1324/7 Ekim 1908): 20-21. (Logofet bir unvan. Lexicon'da patrikhanenin Osmanlı İmparatorluk hükümeti ile yaptığı ticaret işlerini yürütmekle ilgili makam olarak geçiyor.)

21 Logofet Fuat, "Osmanlı Meşâhir-i Nisvânı: Madam Yesayan," *Demet* 6 (22 Teşriniewel 1324/ 4 Kasım 1908): 82-83.

22 *Demet* 2 (24 Eylül 1324/7 Ekim 1908): 20-21.

lı kadınlarına dönük olduğu biçiminde anlaşılmamalı. Derginin diğer özellikleri ve bu yazının başındaki ifadeden ("Muhterem edibeyi Müslüman kız kardeşlerine birkaç satırla teklifsizce takdim etmek...") *Demet*'in de söz konusu diğer dergiler gibi Müslüman kadınları muhatap aldığı anlaşılıyor.

Demet'te, Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınlara yönelik saldırılarla ilgili imzasız, derginin erkek yazarları tarafından yazıldığını düşündüğüm iki yazı yayımlanmış. Bunlardan "Esef ve Hayret" başlıklı olanı, saldırganları kınayan, 3. sayının ilk sayfasında diğer yazılardan daha büyük puntoyla dizilmiş bir yazı. Diğeri, bu olaylar üzerine Zaptiye Nezareti'nin olayları önemsiz gören tebligatıyla ilgili: "Zabıta ve Kadınların Muhafaza-i Hukuku".

İkinci yazıda, o sıralarda sokağa çıkan kadınların karşılaştıkları başka olaylar da anlatılıp bunun kadınlar için ne anlama geldiği üzerinde duruluyor.

> Beş on gün evvel birkaç hanım Şehzade Camiinde bazı kimselerin ellerinde çakı olduğu halde kadınların çarşaflarını parçaladığını görmüşler! Üç dört gün evvel Bayezıt'ta, bir kadın dûçâr-ı hakaret olmuş [hakarete uğramış]! Bu nasıl olur? Şurada burada, kadınlara her gün tecavüzât-ı lisaniyede [sözle tacizde] bulunuluyor. Zaptiye Nezaret-i Âliyesinin gûş-i dikkati [kulağı] acaba bunları işitmiyor mu?
> (...)
> Birtakım kalpsizlerin bu gibi harekât-ı tecavüzkârâneleri zavallı hanımlarımıza ne kadar tesir ediyor. Senelerce mahzun, evlerin köşelerinde kapalı kalan mevcudiyetleri hâlâ mahpus mu kalacak? Müslüman kadınlarını sokağa çıkmaktan men eden şer'i ve nizami hiçbir mecburiyet yokken dinin siper-i ulviyeti arkasına gizlenerek örfi hükümlerle herkesin ortasında iffet-i nisviyeyi [kadınlık onurunu] tahkir edenler cezasız mı kalacaklar? Kadınlarımız dün istibdattan korkarken bugün adem-i intizamdan [başıboşluktan] mı korkacaklar? Artık buna sükût etmeyecekler, onlar da kalemleriyle müdafaa-i nefs edecekler.[23]

Demet, "hemşirelerinin" kalemleriyle kendilerini savunmalarına çok hizmet edemeden kapanıyor, dergide imzalarına rastladığımız kadınların bir bölümü Eylül 1908'de çıkan *Mahâsin*'de yazılarını sürdürme fırsatı buluyorlar.

MAHÂSİN

Demet'te çıkacağı duyurulan *Mahâsin* (Güzellikler) 1908 Eylül'ünde aylık olarak yayımlanmaya başlıyor. Asaf Muammer ve Mehmet Rauf'un çıkardığı dergi, yavaş yavaş kadın yazılarının çoğaldığı, bu sürecin izlenebildiği bir yayın. Meşrutiyet'ten hemen sonra çıkan kadın dergileri (*Demet*, *Mahâsin*, *Kadın/Selanik*) arasında en uzun süre yaşayabileni *Mahâsin* olmuş (Eylül 1908-Kasım 1909, 12 sayı).

Dergiyi çıkaran erkekler, kadın yazılarının dergide daha çok yer almasını istediklerini söylüyorlar. "*Mahâsin*'e yazı yazabilir miyim?" diye soran Feride Leman Hanım'a kendilerini hayrette bıraktığını belirtip "Bu gazete bizden çok sizin, maddeten bizimse, manen sizin," diyorlar.

Meşrutiyet'in hemen sonrasında kadınlara umut veren, destekleyen ortamı ve kadınların duygularını Kırmızı Beyaz Kulübü'nden Mediha Hesna'nın sözleri çok iyi yansıtıyor.

> Evet, parlak... bin türlü ümitlerle mâli [dolu] bir istikbal bizi bekliyor; gecikmeyelim hemşirelerim! Elbirliğiyle çalışalım, gayret edelim, matbuatımızın bize karşı gösterdiği "sempati"den, verdiği büyük büyük vaatlerden cesaretlenerek ileri, daima ileri doğru hatve- endâz [adım atmış olarak] mütehaddidâne [durmaksızın] çabalayalım.[24]

Yavaş yavaş çoğaldığını söylediğim kadın yazıları, o dönemin edebiyat dünyasından Halit Ziya, Mehmet Rauf, Celal Sahir, Cenap Şehabettin, Süleyman Nazif gibi isimlerin yazıları, şiirleri arasında

23 "Kısm-i Siyasi, Zabıta ve Kadınlarımızın Muhafaza-i Hukuku," *Demet* 4 (8 Ekim 1324/21 Ekim 1908): 62-63.

24 Mediha Hesna, "Vakti Değil mi?" *Mahâsin* 3 (Kasım 1324/1908): 128-129.

yer alıyor. Kadının durumuyla ilgili yazılar olarak, Süleyman Nesip ve Celal Sahir'in hanımlara verdiği iki konferans, Salahattin Asım'ın kadınların hukukunu, toplumdaki yerini konu edinen makaleleri, erkeklerin niçin ve nasıl bir dille kadın haklarının yanında yer aldıklarıyla ilgilenildiğinde, incelenmesi yararlı olacak yazılar.

Mahâsin'in kadın yazarları, İsmet Hakkı Hanım, Zühre Hanım, Evliyazade Makbule, Halide Salih, Zekiye Hanım (makale), Ruhsan Nevvâre (şiir, mensure), Fatma Münire, Hayriye Melek Hunç (şiir ve hikâye), A. R. Bint-i Danyal.

12 sayı içinde ikiden çok yazısı bulunan, *Mahâsin*'de yazıyor diyebileceğimiz bu isimlerin dışında birer yazılarıyla tanıdığımız kadınlar var: Zehra (Derginin çıkacağını duyunca ilk sayıya tiyatroyla ilgili bir yazı yolluyor.), Mediha Hesna, Üsküplü Hamide, Bintü'l Reşat Ubeyde, Fatma Sabiha, Münevver, Jülide Sahir, Naciye.

Şükûfe Nihal, Emine Semiye, Fatma Aliye gibi isimler de başka gazetelerde çıkan yazılarıyla *Mahâsin*'de ilk kez 10. sayıda yer alıyorlar: Şükûfe Nihal, "İnas Mektepleri Hakkında", Emine Semiye, "Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim?", Fatma Aliye, "Terbiye-i İçtimaiye"

Mahâsin'de, derginin okuyucusu olan bazı kadınların bir süre sonra yazılarını yollayarak bir bakıma derginin yazarı haline gelişini izlemek çok güzel. Açık Haberleşme bölümünden dergiyi çıkaranlardan ya da o çevreden erkeklerin eş ya da kardeşleri olmadığı anlaşılan kadınlar, ilk sayıdan başlayarak yazılarını gönderiyorlar. Zühre, Musâhebe-i Nisaiye başlığı altında hemen her sayıda yazıyor. İsmet Hakkı Hanım'ın "Çarpışmak İhtiyacı" başlıklı yazısındaki düşünceleri paylaşıp İzmir'den yazan Makbule, 4. sayıdan sonra sürekli yazı yolluyor ve *Mahâsin* sayfalarında İsmet Hakkı Hanım'la bir dostluk kuruyor. İsmet Hakkı Hanım'ın dilinden dinlersek:

> Ben yalnız Mahâsin'imizle karielerine [kadın okurlarına] seve seve dinlenecek bir muharrire tanıtmaya vasıta olduğum için bahtiyarım ve aramızda samimi bir dostluğun esaslarını kuran ittihad-ı efkârdan [düşünce ortaklığından] (...) istifade ile hanım hemşireme hitap etmeyi şeref biliyorum.[25]

Selanik'te çıkan kadın gazetesi kapanınca orada sürekli yazan Zekiye Hanım'ın yazılarını *Mahâsin*'de görmeye başlıyoruz. O sıralar, *Mahâsin* ve diğer kadın dergileri, kadınları birbirinden haberdar eden, her birinin kendi köşesinde yalnız olmadığını görmelerine olanak veren, onları buluşturan yerler oluyor. Daha sonra bu kadınlardan bazılarının dergi sayfalarında buluşmanın dışına çıkıp dernekler, kulüpler kurduğunu biliyoruz.

Kadınlar öykü ve şiir dışındaki yazılarında, özellikle eğitim taleplerini dile getiriyor, basın ve eğitim alanında kadınlarla ilgili hareketlerin canlanmasını, hızlandırılmasını istiyorlar. Yazılarında, dergi sayfalarında buluşmanın, yalnız olmadıklarını görmenin memnuniyetini, teşvikini hissetmek hiç zor değil. Ama bunun hemen yanı başında kadınlarla ilgili girişimlerin ikinci plana atıldığını, yeterince destek görmediğini yaşamaktan gelen şikâyetçi, kırgın bir anlatım ağırlık kazanmaya başlıyor. İsmet Hakkı Hanım'ın "Çarpışmak İhtiyacı" başlıklı yazısı ilk umutlanmalar ve sonrasındaki gelişmeleri çok iyi anlatıyor:

> ...âlem-i matbuata atılan kadınlar, inkılab-ı hürriyetimizle beraber ufk-ı matbuatta doğan kadın kalemleri, hiç unutulamayacak bir hücum ile parçalandı. Bizim de hür zannettiğimiz fikirlerimiz mahdut [sınırlı] bir daire içinde sıkı bir çitle kapandı kaldı. (...) kalemlerimiz hâsır ve münkesir [kuşatılmış ve kırgın] eski köşelerine, kûşe-i mağduriyet ve nisyanlarına [unutulmuşluğun ve mağduriyetin köşesine] atıldılar. Ve ne intihâbât [seçim] münakaşâtı, ne mebusluk kavgaları, o mahdut ve müselsel [bildik, art arda gelen] mebusan gürültüleri, artık hiçbir şey onları, o zavallı kalemleri medfen-i sabitelerinden [mezarlarından] çıkaramadı, tahassüsât-ı milliyelerini[26] [kendi duygularını] işittiremedi. Nasıl işittirebilirdi ki, hukuk-ı meşrûa-i siyasiyemizi [meşru siyasi haklarımızı] kâfi, ve hatta çok gören yazdıklarımızın bize hürriyet-i şahsiyeyi bahş eden şeriatimize mugayyiretini [aykırılığını] iddia, iddia değil, isnat

25 İsmet Hakkı, "Evliyazade Makbule Hanımefendi'ye," *Mahâsin* 6 (Şubat 1324/1909): 447-450.

26 Milli burada aynı cinsiyetten olanlar anlamında kullanılmaktadır.

ederek [suçlayarak] muharriremizi -tabir-i mahsusiyle- "boykote" eden müstebit kalemler hiç paslanmıyordu.

Şimdi bu boykotaj tesiriyle eski mesleğimize avdet etmiştik [dönmüştük]. Sükût! Ve heyhat o kadar azim ile sükût ediyorduk ki böyle bir mevsimde doğan "Demet"ler, "Mahâsin"ler, "Kadın"lar bile bizi tâli'-i mağdurumuzla [mağdur bahtımızla] barıştıramadı. (...)

Evet, şu elleri bağlandıktan sonra "cins-i zaîf" diye tevsim edilen [nitelendirilen] zümre-i beşeriyet de artık keşmekeş-i hayata atılmaya iktisab-ı kuvvete [güç kazanmaya] çalışmaya muhtaçtır. İlk hezimetler henüz sönen, devrilen bir devrin son safha-i ihtizârında [can çekişme evresinde] bulunduğumuzdan ileri geliyordu.[27]

İsmet Hakkı Hanım, artık Meclis-i Mebusan'ın olduğunu, ama büsbütün onlara dayanmanın doğru olmayacağını, her durumda herkes için olduğu gibi, kadınların da, kendileri uğraşmazlarsa haklarını koruyamayacaklarını, mutluluk için çarpışmanın didişmenin gerektiğini söyleyerek yazısını bitiriyor.

İsmet Hakkı Hanım'ın yazısında olduğu gibi, ilk umutlanmalar ve peşinden gelen hayal kırıklıkları karşısında, "kadınlığın terakkisinin kimden bekleneceği" konusu sık sık dile getirilip tartışılıyor.

Mahâsin'de Musahebe-i Nisaiye başlığı altında sürekli yazılarıyla dikkati çeken Zühre Hanım, kadınların eş ve anne kimliklerini önde tuttuğunu daha açık ortaya koyan, kadınlara yeni alanlar istemeyen, ama talepleri, sözü olan bir kadın.

Temizlik, İzdivaca Dair, Kadın Bilgileri, Müşkülât-ı İzdivaç gibi başlıklar altında evlenirken kadınların isteklerini, kocalarında hangi özellikleri aradıklarını, gereksiz evlenme âdetlerini, kadınlar için gerekli bulduğu bilgileri konu ediyor. İyi anne ve eş olmak (onun için özellikle annelik önemli) gibi meşru bir duruma ilişkin taleplerde bulunduğu, sonuçta bütün taleplerini iyi anne ve eş ol-

27 İsmet Hakkı, "Çarpışmak İhtiyacı," *Mahâsin* 4 (Aralık 1324/Aralık-Ocak 1908/1909): 253-257.

maya dayandırdığı için düşüncelerini daha rahat açıklıyor, ürkek davranmıyor. Çizdiği sınırlar ve o sınırların güvencesi içinde daha cüretkâr davranabiliyor. Örneğin, kadınların iyi dikiş dikmek, yemek pişirmek gibi özelliklerin tümüne birden sahip olması gerekmediğini söylüyor:

> Bizde erkeklerin kadınlardan beklediği vezâif [görevler] meyanında [arasında] en mühimi aşçılıktır. Kadınların (...) yemek pişirebilmesi lazım olduğunu tasdik etmekle beraber diyebilirim ki, sevk-i merakla yemek pişirmek başka, sevk-i mecburiyet ile yemek pişirmek başkadır. (...) Erkekler riayet ettikleri taksim-i âmâl [işbölümü] kaidesini kadınlara da tatbik etseler fena olmaz. Mesela, bir erkek, hem asker, hem mahalle imamı olmayacağı gibi, bir kadın da, hem zevce, hem ana, hem aşçı, hem terzi olamaz.[28]

Bir Fransız şairin karısının "evliliğinin ilk yıllarında kendisini çok sevdirmek için onun kalbine midesinden yol bulduğunu ve kadınların bu yüzden mutfakta çalışması gerektiği"ni söylemesine çok şaşırıp tepki duyuyor. Zühre Hanım'ın söyledikleri 1914'lere gelinceye kadar yankı bulmuyor. Zaten sözünü ettiğim yayınların çıktığı yıllar (1886-1921) kadının ev içindeki yükümlülüklerinin sorgulanması, emeği çevresinde önemli bir tartışma gelişmiyor.

Mahâsin'de Halide Salih'in (Halide Edip Adıvar) iki yazısı var. Biri çocuk eğitimiyle ilgili, diğeri "Mahâsin Okuyan Kardeşlerime" başlıklı, kadın dergilerinin kadınlara yaklaşımını eleştiren, feminizme doğru atılan adımları değerlendiren bir yazı.

Halide Edip, Meşrutiyet ve Kurtuluş Savaşı yıllarında kendini gösteren bir kadın olarak çoğumuzun bildiği sayılı adlardan. Kadınlık için mücadele eden kadınlar arasında nasıl bir yeri vardı, neler düşünüyordu? *Mahâsin* ve *Demet* dışındaki dergilerde yazısına rastlamadım. Yalnız, *Kadınlar Dünyası* (1913), Teali-i Nisvân Derneği'nin yabancı bir kadın konuk şerefine verdiği yemekte, H.

28 Zühre, "Musahebe-i Nisaiye: Temizlik," *Mahâsin* 4 (Aralık 1324/Aralık-Ocak 1908/1909): 207-210.

Edip'in yaptığı konuşmayı yayımlamış (134. Sayı). H. Edip, Teali-i Nisvân Cemiyeti'ni, nasıl bir araya geldiklerini anlatıyor, kendilerini kadın hareketinin bir zinciri olarak gördüklerini söylüyor.

H. Edip'in diğer kadınlar arasında saygın bir yeri var, ama bir yandan da kadınların durumunu, daha çok erkeklerin tahakkümüyle açıklayan kadınlara karşı mesafeli olduğu sezinleniyor.

"Mahâsin'i Okuyan Kardeşlerime", onun yaklaşımını özetleyen bir yazı:

> Kadınlara ait ne yazılırsa, ne söylenirse kemal-i tecessüsle [büyük ilgiyle] takip ediyorum. Tabii Mahâsin'i de en ince teferruatına kadar tetkik ediyordum. Bugün sizlere, kadınlar hakkında düşünülen, söylenilen şeyleri ve kadınlara mahsus çıkan risalelerin [dergilerin] mesleğini [yolunu, gidişini] azıcık teşrih [inceleyecek] biraz da tenkit edeceğim. (...)
> Kadın deyince ayaklarının altı çiçekler, başları müşemmes mâî semalar [güneşli, mavi gökler], muhitleri zengin, müşa'şa [gösterişli] eşyalar ile kalpleri hakikatten uzak, dolaşık, uzun şairane hislerle süsleniyor. Zavallı kısa ömürlü Demet'in başlangıcı, Mahâsin'in esası az çok kadınların bu hayal kâşânelerinde [köşklerinde] oyalanmakta. (...)
> Kadınlığın tealisi için mevzuların sırf kadınlığa ait olması lazım değildir. Kadınlar, erkekler kadar öğrenmeye, her şeyi öğrenmeye muhtaçlar. Bu hususta, kadınların mevzuu erkeklerinkinden başka olamaz. (...)
> Fakat bunları vezâif-i hakikiyelerinden [asıl görevlerinden], hatta yemek pişirmekten bile çekindirecek tarzda temessül etmemeli [bir biçim almamalı]. Bildikleri şey ne kadar yüksek olursa olsun vezâif-i nisviyelerine [kadınlık görevlerine], muhakemelerine, mürebbiyelik rollerine ahenkdâr bir mükemmeliyet vermelidir. (...)
> Kadınlarımızın en zeki sınıflarında feminizme doğru bir adım görüyorum. Bu her memleketin kadınlarının geçeceği bir safhadır. Fakat devr-i tekâmüllerinde [gelişme sürecinde] epeyce ileride olan bir hatvedir [adımdır]. Halbuki biz henüz ilk adımımızı atmadık. Bununla beraber bu hareket şayan-ı takdir olabilir. Yalnız erkekler bu kadar muarız görünmese-

ler! Bizde aklı başında olan gençler, kadınlar kadar feminist ve bunların zihninde kadınların terakkisine yardım etmek için müsait bir zemin görünüyor. İşte kadınlar güya her yapmak istediklerine erkekleri hâil [engel] görmektense, onların hüsnüniyetlerinden istifade etseler daha muvafık [uygun] olur. (...) Kardeşlerime en son söylemek istediğim şey de şudur: Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir, vatan kalbinin en güzide, en derin nokta-i ibadetidir. Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir. Onun için kadınlar bugün "hukukumuz" diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hatır etmelidir [hatırda tutmalıdır].[29]

Halide Edip, yazarlığı ve politik mücadelesiyle kendini kabul ettirmeseydi de, hâkim söylemle çakışan, giderek toplumsal sonuçları yansıtan bu görüşleri, adından söz edilmesini, unutulmamasını mümkün kılacaktı bence.

Mahâsin, baskısının, kâğıdının kalitesi, özellikle kapaklarındaki Avrupa'dan getirtilmiş fotoğraflarıyla diğer dergilerden farklı. "Büyük Bir Kadın İngiltere Kraliçesi", "Yeni Elmaslar", "Moda Kayık Yarışı", "Dantelalar Tarz ve İmali", "Avrupa'da Uçma Makinesi", "Madam Sara Bernard" (Sarah Bernhardt)[30] gibi başlıklı yazılar, fotoğraflarla destekleniyor. *Mahâsin*'i çıkaran erkeklerin görmek istediği kadını ve dünyasını yansıtıyor. *Mahâsin* bu yönüyle de incelendiğinde, Deniz Kandiyoti'nin dikkat çektiği "erkek feminizmi olgusu"yla ilgili olarak, erkeklerin kadınlarla ilgili taleplerde bulunurken kendileri için ne istediklerinin cevapları ("... romantik ilişki ve aşk özlemi çekmektedirler; karşılıklı düşünce alışverişinde bulunabilecekleri eğitilmiş zevceler istemektedirler;..."[31]) konusunda Deniz Kandiyoti'nin dile getirdikleri-

29 Halide Salih, "Mahâsin'i Okuyan Kardeşlerime," *Mahâsin* 6 (Şubat 1324/Şubat-Mart 1909): 418-421

30 Sarah Bernhardt (1844-1923), ünlü Fransız kadın oyuncu. 1988, 1904 ve 1908'de İstanbul'da da temsiller vermiş.

31 Deniz Kandiyoti, "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın* içinde, Yay. Haz. Şirin Tekeli. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 374.

ni hatırlatan, destekleyen sonuçlar çıkıyor. Derginin satışını artırmak gibi kaygıların da etkisiyle fotoğraflarla Yavru Müsabakası (Güzel Çocuk Yarışması), *Mahâsin*'in yayımladığı yabancı kadın fotoğraflarıyla güzellik yarışması (Müsabaka-yı Hüsn ü An) düzenliyorlar. Mustafa Refet'in Afrika'daki kabilelerden başlayarak başka toplumlardaki kadının hayatını, durumunu anlattığı "Dünyanın Bütün Kadınları" başlıklı sürekli yazısında, Afrikalı kadınların göğüsleri açık fotoğraflarının yer alması şaşırtıcı geldi bana.

Mahâsin, magazin özelliklerini gittikçe artırarak okuyucu bulmaya çalışıyor. Ama bu çabasından memnun olmayan okuyucuları da var. Çok sayıda iskemle ve koltuk fotoğraflarıyla birlikte yayımlanan "Yeni Hasır İskemleler" başlıklı yazı bazı kadınların tepkisine yol açıyor; *Mahâsin*'in sandalye ve paravana resimleriyle adi bir kataloğa benzemesini istemediklerini belirtiyorlar.

Selanik'ten Kırmızı Beyaz Kulübü kadınları araştırma ve düşünce yazılarının daha çok yer almasını istiyorlar.

KADIN/Selanik

Demet ve *Mahâsin* İstanbul'da yayımlanmaktayken Selanik'te *Kadın* adlı bir başka gazete haftalık olarak çıkmaya başlıyor (Ekim 1908). Mayıs 1909'a kadar 30 sayı yayımlanıyor. İlk bakışta dikkati çeken özelliği, diğer kadın gazete ve dergilerinin pek çoğunda görülen çocuk bakımı, giyim, el işleri gibi başlıklara yer verilmemesi. Yeni açılan kız okulları, bu tür girişimler, yeni kurulan kadın dernekleri haber veriliyor, kadınların durumunu dile getiren, özellikle eğitim hakkını savunan makaleler yayımlanıyor. Sahibi İbrahim Bey, başyazarı Enis Avni (Aka Gündüz). Yine erkeklerin çıkardığı, *Demet* ve *Mahâsin*'e göre kadın yazılarının daha çok olduğu bir gazete. Çıkış yazısına göre, öyle bir kadın gazetesi isteniyor ki:

> ...kulübeden konağa, saraydan fakirhaneye, havâstan avama [yüksek tabakadan halka], vasattan en ileriye bir nirengi çizerek küçük büyük düğümlerle yapılmış bir fikir ve malumat ağı gibi muhit-i nisaiyemizi [kadınlık dünyamızı] kaplasın.[32]

Zekiye, Pakize Seniye ve Ayşe İsmet, *Kadın*'ın sürekli yazarlarından. Özellikle Cemiyet-i Hayriye-i Nisvân reisesi Zekiye Hanım hemen hemen her sayıda yazıyor. Kız okulları, okulların çoğaltılması ve programlarının kadınlara göre yeniden düzenlenmesi konusunda çok faal bir kadın. *Kadın* dergisi kapanınca yazılarını *Mahâsin*'de görüyoruz. *Kadın*'ın 29. sayısında imzasız, dergi adına bir yazıda, Zekiye Hanım övülerek Selanik'te kadınlar için bir Sanayi Atölyesi kurma girişiminden söz ediliyor. Basılmakta olan "Bir Pederin Hatası" adlı romanının hâsılatının da bu kurumun ilk ianesi olacağı belirtiliyor (Zekiye Hanım'ın romanı Milli Kütüphane'de var.). Zekiye Hanım yazılar yazıp düşüncelerini yaymakla kalmayan, kadınlara mahsus müesseselerin kurulması için gerekli ilişkileri kurmak, ortaya somut bir şeyler çıkarmak konusunda sebatkâr bir kadın. Zekiye Hanım'dan söz eden yazılara göre, "İstibdatta bile" kız okulları konusunda çalışmış.

Gülnar Hanım adıyla tanınmış Rus muharriresi Olga Lebedeva'nın Kahire'de yayımladığı "İslam Kadınlarında Hürriyet" risalesi 12. sayıdan başlayarak bölüm bölüm yayımlanıyor. Gülnar Hanım İslam tarihinden çok sayıda örnekle İslamiyet'in hiçbir zaman kadının erkeklerle aynı haklara sahip olmasına engel olmadığını ileri sürüyor.

Gazetenin ilk sayısında Selanik mebusu, maliyeci Cavit Bey'in "Kadınlara Dair" başlıklı yazısı, Cavit Bey, Zekiye Hanım ve Emine Semiye'nin karşılıklı yazılarına yol açıyor. Bu yazılardan, Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün sonra Selanik Terakki Bahçesinde, Cavit Bey'in Musevi hanımlar için Türkçe bir konferans düzenlediğini, Müslüman kadınların konferansa gelmesi konusunda tereddütleri olduğunu öğreniyoruz. Cavit Bey'in kendi ifadesine göre, Emine Semiye'nin verdiği cesaretle Müslüman kadınlar da geliyor, ama tekrarlanması istenen bu konferans bir daha yapılmıyor. Cavit Bey'in konferansın tekrarlanmaması konusunda, "sizin kusurunuz vardı" demesi, Emine Semiye'ye "Muhterem Biraderimiz Cavit Bey'e" başlıklı yazısını yazdırıyor. Emine Semiye, Cavit Bey'in eleştirisini ağır bularak tepki gösteriyor: "...bizleri ruhlarına varınca ezilmiş, hırpalanmış Osmanlı kadınlarını (henüz ciddi

32 "İfade-i Mahsusa," *Kadın* 1 (13 Teşrinievvel 1324 /26 Ekim 1908): 2.

bir iddiada bulunmadıkları halde) fazla sersemleştirmeyiniz... Yazıktır! Bu haksızlıklarınız büyük bir günahtır,"[33] diyor.

Emine Semiye her zamanki öğrenim taleplerinin yanı sıra başka isteklerde ve somut önerilerde bulunuyor. Vapurlarda kadınların hapse tıkılırcasına bir yere kapatılmamasını, onlar için de açık, ışıklı yerler ayrılmasını istiyor. İstanbul'da Kavak gibi uzak semtlerden çarşıya inenlerin, öğle yemeğini simit peynirle geçiştirmemeleri için kadınların çalıştığı lokantalar, millet bahçelerinde seyrek kafesle bölünmüş yerler istiyor.

Kadın'da Cavit Bey'den başka, Odette Laguerre'in "Feminizm" adlı kitabını Türkçeye çeviren felsefeci Baha Tevfik'in, laik görüşleriyle tanınan Abdullah Cevdet'in yazılarına rastlıyoruz. Ayrıca şiir, öykü, oyun gibi türlerde yazan erkeklerin arasında Kâzım Nâmi, "Acem Kadını ve İhtilali" başlıklı sürekli yazısıyla dikkat çekiyor.

Kadın'ın Selanik'teki her türlü kadın faaliyetini haberdar etmesi sayesinde *Demet*, *Mahâsin* ve *Kadın*'da yazılarına, çevirilerine rastladığımız Kırmızı Beyaz Kulübü kadınlarını tanıyor, dernekleri hakkında bilgi edinebiliyoruz. Dernek, 18. sayıda, Kırmızı Beyaz Kulübü'nün 3. yıldönümü toplantısına katılan Kadın muhabiresinin gözlemleriyle birlikte tanıtılıyor. Kulüp, İstibdat yıllarında Mâî Beyaz Kulübü adı altında çalışan genç kızlardan oluşuyor.

> Evet, Kırmızı Beyaz Kulübü; o zaman Mâî Beyaz Kulübü namı altında çalışan mektepten mezun (...) kemale meftun ve "irtika daima irtika" [yükselme] meshûfiyetiyle mahmûm olan [susamışlığıyla kavrulan] bir kısım küçük hanımlardı ki, şimdi aziz Osmanlılar! (...) Bu muhterem kulübün maksad-ı teşkili [kuruluş amacı], terakkiyât-ı edebiye, fenniye ve içtimaiyeden [edebi, bilimsel, toplumsal gelişmelerden] muhadarât-ı Osmaniyeyi layıkıyla nasîbedâr eylemek [Osmanlı kadınlığının yararlanmasını sağlamak] ve bu suretle mensup oldukları millete, üzerinde yaşadıkları aziz vatana

33 Emine Semiye, "Muhterem Biraderimiz Cavit Beyefendi'ye," *Kadın* 9 (8 Kanunievvel 1324/21 Aralık 1908): 2-5.

fazla bir kuvvet, fazla bir mevki-i bülend [yüksek bir mevki] hazırlamaktı ve yine öyledir.[34]

Meşrutiyet'ten sonra varlık gösteren bu genç kızlar kulübü, kurulacak tüm derneklere, kulüplere örnek gösteriliyor. "Mükemmel" bir daireleri, "muhteşem" bir kütüphaneleri var. Bir Fransızca muallimesi kulüp adına sürekli dairelerine devam ediyor. Resim ve nakış çalışması yapıyorlar.

Kadın muhabiresinin her şeyi mükemmel bulduğu 3. sene-i devriye toplantısında "Nüfus başkâtibi Fazıl Efendi kerimesi Saadet, dava vekili İshak Bey'in kerimesi Sakine hanımlar nutuklarını kıraat ediyorlar." Muhabire çok beğeniyor, alkışlarken gözleri yaşarıyor. Akşam 7'den sonra kulüp üyeleri baş başa kalıyor. Onları üzen bir mesele var. *Kadın*'ın da "bir güzide muharriresi" olan arkadaşları Pâkize Hanım evlenip Yemen'e gidiyor. Kırmızı Beyaz Kulübü hakkında bilgi edinebildiğimiz dergiden, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvân ve Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti'nin bütün çalışmalarını izlemek mümkün. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti hayır derneği niteliğinde. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvân kadınlara dönük bir dernek; derginin 5. sayısında tanıtılıyor:

> Cemiyet her pazartesi günleri Telci Osman Efendi'nin haremi Emine Hanımefendi'nin hanesinde in'ikat eder [toplanır]. Maksat ve esası mekteplere hizmet, tevsi-i malumata gayret, sermayemizin tezyidi [artırılması] için erkeklerimize bâr [yük] olmaksızın mahsul-i mesaimizle tedarik edilmek üzere suret-i meşrûada her türlü fedakârlık icrasına hazırız.
> Teftişe salahiyetdâr [yetkili] olduğumuz mekteplerin ahval-i dahiliyesini [işleyişini] tetkik ile [inceleyerek] elimizden geldiği derecede nevâkısını [eksiğini] ikmale [gidermeye] çalışmak ahz ü âmâlimizdendir [amaçlarımızdandır].[35]

Derneğin çeşitli faaliyetleri arasında bir resim sergisi düzenlenmesi de var. Emine Hanım'ın kurduğu belirtilen Yadigâr-ı Te-

34 "Kırmızı Beyaz Kulübü, Üçüncü Sene-i Devriyesi," *Kadın* 18 (9 Şubat 1324 /22 Şubat 1909): 8-10.

35 "Kırmızı Beyaz Kulübü, Üçüncü Sene-i Devriyesi," *Kadın* 18 (9 Şubat 1324 /22 Şubat 1909): 8-10.

rakki Mektebi Yalılar Şubesi'nde bu serginin açılışında Zekiye Hanım'ın yaptığı konuşma *Kadın*'da yayımlanıyor.

Kadın'da ayrıca Say'ü'l-ukûf Kulübü'nün, Emine Semiye'nin Edirne'de kurduğu Hizmet-i Nisvân ve Nisvân-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti'nin varlıklarını öğreniyoruz.

Muhabirelerin (kadın haber yazarı) hazırladığı Şüûnât-ı Nisvân başlıklı haber bölümünde, Osmanlı'da ve dünyada kadınları ilgilendirdiği düşünülen haberlerin yanı sıra Selanik'teki olaylara yer veriliyor.

KADIN/İstanbul

1911'de İstanbul'da yine *Kadın* adıyla yayımlanan bir dergi görüyoruz. Şiirler, mensureler, hikâyeler, kadınlar için söylenmiş sözler, tarihten kadın portreleri, kadınlarla ilgili haberler, sağlık ve güzellik üzerine yazılar ve "Beyaz Konferans" başlıklı bir bölüm yer alıyor.

Bunların içinde her sayı ilk yazı olarak yayımlanan Beyaz Konferans bölümü çok ilgi çekici. Yenilikçi bir paşa ya da yüksek memur kızı olduğu anlaşılan P. B. (Adını açık olarak belirtmiyor.), evlerinde, konaklarının büyük salonunda hatibe Fatma Nesibe Hanım'ın konuştuğu konferanslar düzenliyor, konferans başlamadan önceki izlenimlerini, duygularını dergide içtenlikle anlatıyor, daha sonra Fatma Nesibe Hanım'ın konferansını aktarıyor. Salonun P. B.'nin isteğiyle beyaza boyanması, beyaz döşenmesi ve gelen kadınların beyaz başörtüleri nedeniyle konferanslara Beyaz Konferans deniyor. Konferansları aktaran P. B.'nin imzasının altında "müstensihi" (düzeltmeni) Süleyman Bahri notu var. Süleyman Bahri derginin edebi müdürü, sahibi de Nizamettin Hasip.

P. B. ve hatibe Fatma Nesibe Hanım'dan başka az sayıda kadın yazar arasında dikkati çeken diğer adlar, Mediha Güzin, Yaşar Nezihe, Fatma Asuman.

Dergide çok bilerek, seçerek mi, yoksa genel amaçlarına uygun herhangi bir yazı olarak mı yer verdiklerini kestiremediğim, "er-

keği dünyanın merkezi addetmenin nihayeti" sözleriyle başlayan çok güzel bir çeviri yazı var: "Yeni Kadın", yazar Jules Beauvois. (*Kadınlar Dünyası*'nda da adına rastladığım Fransız erkek yazar.)

> Alelade erkeğin kadın hakkındaki itikatleri o kadar istikrâh ve tefriki mûcibdir [tiksinme ve farkında olma gerektirir] ki, o kadını daima kendi nokta-i nazarından kendine göre ve kendisi için muhakeme eder, onun nazarında kadının hususi bir şahsiyeti yoktur. Kadın erkeğe nazaran hiçbir vakit sadece kadın değil, kendi kadınıdır.[36]

Derginin kütüphanelerde 11 sayısı var. Ama daha çok çıktığı anlaşılıyor. İlk çıkıştan sonra çok ilgi görmeyince Süleyman Bahri'nin edebi müdürlüğüyle yeni bir çehreyle çıkmaya başlıyor. Fatma Nesibe Hanım bir konferansında *Kadın*'ı o günlerde kadın derneklerinin pek tutmadığına ilişkin söylentiler aktarıyor.[37] Kadınlar, kendileri "müstakil" bir gazete çıkarmak istiyorlar, *Kadın*'a şüpheyle bakıyorlar(mış). Dergiyi çıkaran Nizamettin Hasip'i de beğenmiyor olabilirler. Nizamettin Hasip, Musavver Kadın (1911) adında başka bir dergi de çıkarıyor. Dönemin bazı kadınlarının dergiye yakınlık duymama nedenlerini sezinleyip paylaşsam da, Fatma Nesibe Hanım'ı ve P. B.'yi tanımamı sağladığı için bu dergi iyi ki çıkarılmış diyorum. Bu iki kadına ve hazırladıkları Beyaz Konferanslara ileride değineceğim.

KADINLAR DÜNYASI

1913'te kapağında "Kadınlık hukuk ve menâfiini [çıkarlarını] müdafaa eder musavver [resimli] gazetedir. Sehâifimiz [sayfalarımız] cins ve mezhep tefrik etmeksizin Osmanlı hanımları âsârına küşâdedir [açıktır]." ifadesiyle *Kadınlar Dünyası* çıkıyor karşımıza. Kadınlar Dünyası, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı niteliğinde. Kadın taleplerini sürekli gündemde tutması, kararlı, güvenli tavrıyla, kadınların tamamen kendilerinin oluşturdu-

36 Jul Bua (Jules Beauvois), "Yeni Kadın 1," *Kadın* (İst.) 8 (24 Mayıs 1328 /6 Haziran 1912): 23-25.

37 P. B, "Beyaz Konferans 9," *Kadın* (İst.) 9 (5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912): 7.

ğu bir zemin olmasıyla, derneğin faaliyetleriyle birlikte uyandırdığı yankılarla bütün yayınlar arasında ayrı bir yeri var.

1913'ten, elimizde bulunan en son 1921 yılı sayılarına kadar sahibesi Ulviye Mevlan.[38] İlk 100 sayı günlük, sonradan haftalık çıkıyor. 1. Dünya savaşı yıllarında 1914-1918 arasında yayına ara verdiğini, 1918'den sonra tekrar çıkmaya başlayıp 1921'de ikinci bir aradan sonra tekrar yayımlandığını biliyoruz.

Kadınlar Dünyası'nda başta Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Belkıs Şevket, Mükerrem Belkıs, Nimet Cemil ve daha birçok kadın somut talepler (Kadınların kıyafetlerinin değişmesi, yüksek öğrenim hakkı...), öncü girişimler (Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının telefon şirketinde çalışma girişimi, Belkıs Şevket'in uçağa binmesi...) çerçevesinde, bu canlı, sıcak ortam içinde kadınlığın durumuyla ilgili düşüncelerini ifade ediyor, kadınların durumunu sergileyen, tahlil eden, yorumlayan yazılar yazıyorlar. Somut talepleri açıklamak, savunmak üzere yazmadıklarında da tekrar tekrar, kadının ikinci sınıf insan muamelesi gördüğünü, evlilik içinde erkeklerle eşit haklara sahip olmadığını, kadınların erkeklere bağımlı konumlarını, erkeklerin, kadınların hayatındaki sınırlayıcı, ezici tavrını dile getirip bu bakışı, zihniyeti eleştiren yazılar yazıyorlar, evliliğin görücü usulüyle değil, tanışarak gerçekleşmesini, karı ve kocanın eşit söz hakkı temelinde, kadın ve erkeğin ailelerinden bağımsız bir hanede kurulmasını savunuyorlar.

Kadınlar Dünyası her şeyi dikkatle izleyip fikir belirtiyor, müdahale ediyor: Kadınlar için yüksek öğrenim hakkı talep eden yazılarından ve konuyla ilgili girişimlerinden sonra, 1914'te, ilk defa Darülfünun'da kadınlar için serbest dersler başladığında, en önemli buldukları "Hukuk-ı Nisvân" dersinin saatinden (Öğleden önceki birinci saatteki bu derse kadınların ev işlerini bitirip güç bela yetişebileceklerini, o yüzden ikinci derse alınmasını istiyorlar.), İngiltere'de sufrajetlerin durgunluğuna kadar her şeyi değerlendirip görüşlerini belirtiyor, hiçbirini kaçırmıyorlar.

38 Derginin ilk sayılarında, adı Nuriye Ulviye olarak geçmektedir; Mevlanzade Rıfat Bey'le evlendikten sonra Ulviye Mevlan imzasını kullanmıştır.

Ayrıca Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin faaliyetleri, dernek dışındaki kadınların, *Kadınlar Dünyası*'nın amaçlarına uygun girişimleri (Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının İstanbul Telefon İdaresi'ne girme teşebbüsü) dergide uzun uzun anlatılıyor, yapılanların anlamı açıklanıyor. Belkıs Şevket'in uçağa binmesi (kullanması değil), Osmanlı ve İslam kadınlığının cesaretinin, kadınların her alanda bulunabileceğinin sembolü olarak görülüyor ve heyecanla, gururla sayfalarca anlatılıyor.

Dergi, her girişimin anlamını birçok yazıyla açıklamanın yanında, nasıl gerçekleştiğini de adım adım anlatıyor. Örneğin Belkıs Şevket'in uçağa binmesi için Tayyare Mektebi müdürü Veli Bey'le yapılan yazışmalar ve Veli Bey'e nasıl ulaştıkları ayrıntılarıyla aktarılıyor.

Belkıs Şevket, havanın uygun olduğu 17 Kasım 1913 tarihinde, Ayestefanos (Yeşilköy) Tayyare Mektebi sahasından kalkan Fethi Bey'in idaresindeki uçakla İstanbul üzerinde dolaşıyor. Uçaktan kırmızı beyaz kurdeleli matbu kâğıtlar atıyor:

> Osmanlı Müdafaa-i Nisvân-ı Hukuk Cemiyet Azasından ve Kadınlar Dünyası Muharrirelerinden Belkıs Şevket Osmanlı ve İslam Kadınlığı namına havada tayarân ederken: "Kadınlar Dünyası" ismiyle muhterem ordumuza bir tayyare ihdasını [hediye etmesini] bila-tefrik cins ve mezhep Osmanlı kadınlığından bekler.[39]

Belkıs Şevket'in uçağa binişi çok yankı uyandırıyor. Hint-Müslüman kadınları Belkıs Şevket'i kutluyor, ona hediyeler gönderiyorlar.

Müslüman kadınların fotoğraflarını ilk kez Kadınlar Dünyası yayımlıyor. Fotoğraflarına yer verilen kadınlar gazetenin yazarları, dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin üyeleri. Bu konuda da, Belkıs Şevket'in uçağa binişinde, kadınların ev dışındaki kıyafetlerinin değişmesi girişiminde olduğu gibi tepki görü-

39 Kadınlar Dünyası, "Belkıs Şevket Hanım Kızımız Uçtu," *Kadınlar Dünyası* 119 (23 Teşrinisani 1329/6 Aralık 1913): 2-3.

yorlar. *Kadınlar Dünyası*'nda yansıtılanlara bakılırsa, yayın organları arasında *Kadınlar Dünyası*'na en çok sataşan ve pek çok girişime zamansız, "ifrata" kaçan bir tavır diye bakan Tasvir-i Efkâr. Aziz Haydar, Tasvir-i Efkâr'ın Belkıs Şevket'in uçağa binişini zamansız, münasebetsiz bulması üzerine "Bunu mu Beklerdik?"[40] başlıklı bir yazı yazıyor. Gazetenin o sıralarda Batılı bir kadın tayyareciyi tanıtan bir yazıya yer vermesiyle Belkıs Şevket konusundaki tavrını bağdaştıramadığını belirtiyor.

Kadınlar Dünyası yazarları tepkileri, eleştirileri karşılıksız bırakmayarak polemiklerde ustalaşıyorlar. Çeşitli durumlarda taklitçilik suçlamalarını o yüzeysellikle cevaplamayıp serinkanlılıkla, Avrupa'dakilere benzese de hareketlerinin taklit olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, yaptıklarının kendileri ve toplum için anlamını açıklamayı başarıyorlar.

Dergi, Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının Telefon İdaresi'ne girme teşebbüslerinin sonuçlandırılmasında aktif bir rol oynuyor.

Dernekten olmayan Bedra Osman Hanım, dört arkadaşıyla Telefon İdaresi'ne başvurup geri çevrildikten sonra, *Kadınlar Dünyası*'na bir mektup yazıyor. Kendilerine iyi muamele edilmediğini, Fransızca ve Rumca bilmemelerini işe alınmamalarına bahane olarak gösterildiğine inandıklarını belirtiyor. *Kadınlar Dünyası*'nın açıklamasına göre, yabancı şirkete verilen İmtiyazname hükümleri arasında böyle bir şart bulunmuyor. *Kadınlar Dünyası*, Telefon Şirketi'yle ve Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretiyle ilişkiye girerek ısrarla konunun üzerine gidiyor. Sonunda yedi "İslam kadını" şirkete kabul ediliyor. Dergi, Fransızca öğrenebilen Müslüman kızların yüksek tabaka ailelerden olduğuna, işe ihtiyacı olan kadınların ise, başka bir dil öğrenme olanaklarının bulunmadığına dikkat çekiyor.

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yabancı kadın üyeleri var. *Kadınlar Dünyası* onları tanıtıyor, yazılarına yer veriyor. Bazı sayıları Fransızca ekli çıkıyor.

40 Aziz Haydar, "Bunu mu Beklerdik?" *Kadınlar Dünyası* 120 (30 Teşrinisani 1329 /13 Aralık 1913): 7.

Kadınlar Dünyası'nda sözü edilecek yazılar ve yazarlar çok fazla. Yazarlardan biri Aziz Haydar, 1913'ten 1921'e kadar yazılarını gördüğümüz bir kadın. Öğretmen; özellikle kız okulları konusunda çok uğraşmış, Erenköy'de bir kız okulu açılması için mücevherlerini bağışlıyor, Ana Mektebi kurup onu idare ediyor (Ana mektebi, kız okulu anlamında, eğitimli anneler yetiştirme amacını vurgulamak için bu ad seçilmiş.).[41] Hemen her kadının kendisini bulabileceği bir dille, kadınlarla ilgili her konuda yazıyor. Kadınlar Dünyası yazarlarının çoğu, yaptıkları soyutlamaları, kadınların yaşantılarına, sorunlarına dair anlatımlarına yedirerek veriyorlar.

> Bugün kadınların aczinden istifade eden erkeklerimiz ekseriyeti teşkil ediyor. Şer'-i mübîn-i Ahmedî'nin [Hz. Muhammet'in] kadınla erkeğe bahş ettiği mütekabil [karşılıklı] hukukun kadına ait kısmını ketmde [gizlemede] kendince büyük menfaat bulan bir kısım erkeklerimiz bu galebelerini [üstünlüklerini] kaybetmek isterler mi?... İsteyebilirler mi?... Bu fırsatı elden kaçırabilirler mi? Kaçırmaya razı olabilirler mi? İşte tetkik olunacak bir cihet!
> Nasıl razı olur?... Nasıl ister?... Hiç insan lâ-yü'sel iken [sorumlu olmazken] mesul olmak arzu eder mi?... Eğer kadınlar bugün bulunduğumuz sersemlikten bir silkinir gözümüzü açarsak, erkeklerin elinden çektiğimizi pek iyi anlayacağız ve tesadüf edeceğimiz ilk haksızlığa karşı kâmil-i metanetle [metanetin olgunluğuyla] yürüyerek... orda dur!... diyeceğiz. İşte bu erkeklerimizin çoğunun hesabına gelmez ve kadınlarda küçük bir faaliyet görüldü mü... akla gelmedik dedikodularla bizi azmimizden döndürmeye çalışıyorlar. Garibi bu ki biz kadınlar da çoğumuz kendi hayrımızı istemiyoruz!... Kaniiz [İnanıyoruz]!... "Kadın erkeğin kuludur!" nazariyesini kabul ediyoruz ve erkeklerin (...) bize faik [üstün] olduğuna iman ediyoruz. Ve onlardan gelen cefaya tabii nazarıyla bakarak bize karşı gösterilen haksızlıklara küçük bir itiraz etmek hakkını kendimizde görmüyoruz. Bununla beraber biz de lâ-yuhtî [hatasız] değiliz, bizim de sayılmakla bitmeyecek

41 Kadınlar Dünyası, "Ana Mektebinin Resm-i Küşadı," *Kadınlar Dünyası* 49 (22 Mayıs 1329/4 Haziran 1913): 1.

kadar kusurlarımız, noksanlarımız var! Var fakat bizi o hatalara sevk eden yine erkeklerdir. Çünkü gözlerimizin açıldığını, hakkımızı tanıdığımızı istemezler. Bizim cehaletimizden istifadeyi kâr sayarlar.[42]

Kadınlar Dünyası'nın yayına başlamasının birinci yıldönümünde, dergi bir yıl içinde yapılanları özetliyor, amaçlarını tekrarlıyor. Bunların dile getirildiği yazıyı, *Kadınlar Dünyası*'nın kadınlara, topluma bakışını, ne istediğini bilen, kararlı tavrını göstermesi bakımından önemli bularak aktarmak istiyorum.

Kadınlar Dünyası; muhitimizin mütenevvi [çeşitli] buhran ve ihtirasları arasında mevkiini muhafaza etmiştir, ikinci sene-i devriyesine muvaffakiyetle girmiştir.
Kadınlar Dünyası muhitimizde kadınlığın müdafaaya muhtaç hukuku olduğunu görmüştür. Onu gaye edinerek meydan-ı matbuata atılmıştır; kadınlığın tealisine, hukukunun müdafaasına çalışmıştır; çalışıyor ve çalışacak:
Kadınlar Dünyası; Osmanlı kadınlığının ahenk-i umumi-i milli haricinde [toplumsal yaşamın dışında] kaldığını görmüştür. İşte, işçilikte erkekleriyle teşrik-i mesaiye [işbirliğine] davet etmiştir. Cemiyet hayatını uyandırmak istemiştir, istiyor, isteyecek...
(...)
Kadınlar Dünyası, yaşayanlar, medeni yaşamak isteyenler için kadın ve erkeğin müsavat-ı hukukları [haklarının eşitliği] lüzumuna iman etmiştir. Bu imanı tamime [genele yaymaya] çalışmıştır. Çalışıyor, çalışacak...
Kadınlar Dünyası; yemekten, içmekten, gezmekten, yürümekten ve daha bilmem neler yapmak suretindeki hayattan sair mecmualar gibi bahsetmemiştir, etmez ve etmeyecek...
(...)
Kadınlar Dünyası; kadınlığa hürriyet istemiştir. İstiyor ve isteyecek.. Fakat istediği hürriyet taşkın bir hürriyet değildir "hürriyet-i mesai"dir [çalışma hürriyetidir]. Erkekler derecesinde ticarette olsun sanayide olsun kadınların dahi hür olarak çalışabilmelerini istemiştir.

42 Aziz Haydar, "Kadınlık Ne İstiyor?" *Kadınlar Dünyası* 126 (11 Kânunusani 1329 /24 Ocak 1914): 3-4.

Kadınlık hayat-ı mesaide [iş yaşamında] hür olarak çalışırsa memlekette iş ve işçi hayatı uyanır. Çalışanlar, çalışmak isteyenler iş bulur. Mahsul-i mesaileriyle kadın erkek sefaletten, sefahatten kurtarılmış olur.
İşte Kadınlar Dünyası edinmiş olduğu bu gayeleri takviye etmiştir. Bir hizb-i münevver ile [aydın taraftarla] birleşip muhterem Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân cemiyetini tesis eylemiştir.
Bu muhterem cemiyetin, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin gayeleri şimdilik yedidir:

1. Mektepler tesisiyle ve şimdilik tesis etmiş mekteplerin ıslahıyla kadınlığın seviye-i irfan ve idrakini yükseltmek.
2. Kadınlıktaki ve dolayısıyla erkeklerdeki sefaletin defi için kadınlığı hayat-ı sanayiye [çalışma hayatına] ithal etmek.
3. Bu esasları temin edebilmek için ahkâm-ı şer'iyyeye [şeriat hükümlerine] muvafık [uygun] süsten azade, sade bir kıyafet-i hariciye ihdas etmek [oluşturmak].
4. Kavâid-i izdivacı [evlenme kurallarını] teshil [kolaylaştırmak] ve bundaki ananât-ı sakîmeyi [yanlış gelenekleri] yıkmak.
5. Kadının ailedeki mevkiini takviye etmek [güçlendirmek].
6. Çocuklara terbiye-i iptidaiyeyi [ilk eğitimi] ana kucağında fen dairesinde [bilim çerçevesinde] verebilecek valideler yetiştirmek
7. Kadınlığı cemiyet hayatına karıştırmak.

İşte muhterem Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin bu esaslı gayelerini Kadınlar Dünyası takip etmiştir. Bütün matbuatta kadınlığa karşı bir sükût-ı meyyitâne [ölüm sessizliği] hükm sürmekte iken matbuatı dahi bir senelik mesaisi sayesinde kadınlık lehine çevirmeye muvaffak olmuştur. En mühim siyasi gazetelere; vakit vakit sütunlarını Osmanlı kadınlığına ait mübâhese [konu] açtırmıştır.
(...)
Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin ve Kadınlar Dünyası'nın bir seneden beri bu ceryanı takip ederken gördü-

ğü muavenet ve müzaherât [yardım] pek mahdut idi [sınırlıydı]. Muhterem Esirgeme Derneği, Teali-i Nisvân Kulübü, İstihlâk-i Milli Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti derecesinde maddi muavenet göremedi. Fakat azim ve sebatıyla yürüdü ve muvaffak oldu.[43]

Kadınlar Dünyası, diğer dernekler kadar maddi yardım görmediğini söylemekle birlikte, manevi desteklerini gördüğü Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşaya, Dahiliye Nazırı Talat ve Maliye Nazırı Cavit Beylere teşekkür ettiklerini de ekliyor.

Kadınlar Dünyası, haklarını aramaya, istedikleri varoluşun koşullarını oluşturmaya kararlı değişik değişik kadınların bir arada bulunduğu çok canlı, renkli bir ortam. 169. sayıda derginin yazarı Mükerrem Belkıs "İnsaniyetin İki Kanadı Feminizm-Sosyalizm" başlıklı yazısında, "İnsaniyeti yükselten müziç ve sefil hayattan, ıstıraplarından kurtararak iyi hayatlara yükselten, uçuran o iki kanadın biri şüphesiz feminizm diğeri de sosyalizmdir."[44] derken bir başka sayıda Üsküdar'dan yazan Süreyya şunları söylüyor:

> ... (erkekler) istediler ki kadın hiçbir şeye karışmasın. Yalnız evindeki işlerle meşgul olsun: çamaşır yıkasın, süpürsün, yemek pişirsin, çocuklarına baksın buna mümasil [benzer] hizmetleri yapsın! Neden ve ne mecburiyet? Kadın -erkeklerin hiçbir zaman tahammül edemeyecekleri- yalnız böyle ağır ve külfetli vezâif [görevler] için yaratılmamıştır. Belki bunlar olsa olsa ikinci, üçüncü derecede kalır.[45]

KADINLIK

1914'te *Kadınlar Dünyası* çıkarken *Kadınlık* adlı yeni bir dergi yayımlanıyor. Sahibi Hacı Cemal, Ser-muharriresi (başyazar) Nigâr

43 Kadınlar Dünyası, "Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle," *Kadınlar Dünyası* 138 (4 Nisan 1330/17 Nisan 1914): 2-7.

44 Mükerrem Belkıs, "İnsaniyetin İki Kanadı," *Kadınlar Dünyası* 169 (13 Nisan 1918): 3.

45 [elif]. Süreyya, "Bir Milletin Nisvânı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır," *Kadınlar Dünyası* 194-8 (19 Şubat 1921): 4.

Hanım. İlk sayıda, "Mesleğimiz" başlıklı çıkış yazısında, adı söylenmeksizin başta Kadınlar Dünyası çevresi olmak üzere diğer kadınlardan farklı yaklaşımları olduğu belirtiliyor:

> ... (kadınlığa ait) bütün bu içtihat ve cereyanların [görüş ve akımların] ifrat ve tefrit içinde [bir birine zıt iki uç arasında] yuvarlanmakta olduğuna kani bulunduğumuz için "Kadınlık"; daha makul ve mutedil bir meslek-i salim [ılımlı bir yol] takip edecek ve hatveleri [adımları] daima itidalperverâne [ölçülü] atacaktır. [46]

12 sayı çıkan *Kadınlık*'ta erkek yazıları az. Yazı kadrosu Nigâr Hanım, Adviye Sıtkı, Nevvâre Şükran, Vedîde, Halide Nevzat ve Hacı Cemal'den oluşuyor. Kadınlık ilk sayıda da belirtildiği gibi belli bir tavrı olan, aynı görüşteki kadınların bir araya geldiği bir yayın. Artık kadınlar, yeter ki hukukumuzu isteyelim deyip farklılıklarıyla aynı zeminde bir araya gelmiyorlar. Kadınlık sayfalarında, kadınlar için söz söylemeyi, hareket etmeyi seçen kadınlar arasında farklı yaklaşımlara, giderek birbirine karşı tutumlara tanık oluyoruz. *Kadınlar Dünyası*'nın kıyafet konusundaki taleplerini aşırı bulan *Kadınlık* yazarları, *Kadınlar Dünyası*'nı eleştiren Tasvir-i Efkâr'ı destekliyorlar.

Daha önce sözünü ettiğim dergilerde olduğu gibi dergiyi çıkaranlardan olmayıp dışarıdan yazan kadınlar da var. Raife Halil, "Âdât-ı Kadimemizden Usul-i İzdivaç" başlıklı yazısıyla görücü usulüyle evlenme konusunda hararetli bir tartışma başlatıyor. "Erkek ve Kız İzdivaçtan İkdam Temasta Bulunmalı mı, Bulunmamalı mı?" bunu tartışıyorlar. Temastan kasıt görüşüp konuşmak.

Raife Halil, izdivaçtan evvel usulünce tanışıp konuşulmasından yana. Temasın suistimali kaygısı karşısında ise "... temasın suistimali tevhimiyle [kaygısıyla] bir kızın tamamen hukuk-ı izdivaciyesini [evlilik haklarını] elinden gasbedip onu tekmil âmâlimize [amaçlarımıza], haris emellerimize kurban etmek reva-yı hak mıdır?"[47] diyor.

46 Kadınlık, "Mesleğimiz", *Kadınlık* 1 (8 Mart 1330 /21 Mart 1914): 2.
47 Raife Halil, "İzdivaç ve Muaşeret Nasıl Olmalıdır?" *Kadınlık* 4 (27 Mart 1330/9 Nisan 1914): 4-5.

Raife Halil'in düşüncelerini paylaşanların başında, henüz evlenmemiş, görücü usulüyle evlenmenin kurallarıyla burun buruna geleceğini bilen ve çekingen çekingen buna karşı çıkan Hayriye Fitnat geliyor.

> Hemşireciğim,
> Dertli kalbime tercüman olan âciz kalemim ikinci vaadini yazarken korkulu bir helecanla titriyor. Evet korkulu, çünkü senelerin kurduğu bir ananeyi ta temelinden kal'e [yıkmaya] doğru yürüyor.
> Hemşireciğim, kendim henüz genç bir kızım. Her ne kadar henüz teehhül etmedimse de [evlenmedimse de] bu babdaki merasimi ve tevlit eylediği [doğurduğu] muzırrâtı [zararları] gördüm. Bizde nasıl teehhül edilir? Âdetine, ahlakına, etvârına [tavırlarına], evzâ'ına [durumuna] yabancı iki vücut yekdiğeri hakkında bil-vasıta [aracısız] bile hakkıyla malumat alamaz. Görücü ne demektir? İki dakika zarfında dört nazarın toplayacağı efkâr ve edineceği kanaat uzun bir hayatın içinde temin-i saadeti ne derece tekeffül edebilir [kefil olabilir]?[48]

Kadınlık yazarı Vedîde, "kabülü zor, reddi de pek çok maddi ve manevi zarar getirir," dediği tanışarak evlenme konusunda, *Kadınlık*'ın tavrı anlamına da gelen görüşlerini açıklıyor. Şeriat gereği erkekle kadın zevciyet (karı koca) ilişkisi dışında bir arada bulunamadığı için sosyal terbiyenin çok geri olduğunu, bu yüzden evlilikten önce temasın o dönemde büyük zararlar getireceğini söylüyor.

Kadınlık yazarları daha baştan, ölçülü bir yol takip edeceklerini belirtip kendilerini, aşırı buldukları eğilimlerden ayırıyorlar, ama bir taraftan da taassupla suçlanmak tedirginliğini taşıyorlar ve öyle bir yere konulmak istemiyorlar.

9. sayıda İttihad-ı Nisvân adıyla bir dernek kurma girişiminde bulunuyorlar, kuruluşuna katılacaklardan yazılı başvuru istiyorlar, ama başvuran az oluyor. İttihad-ı Nisvân'la ilgili yazı yazan H. C.

48 Hayriye Fitnat, "Bizde İzdivaç 2," *Kadınlık* 5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914): 4-5.

sınırlı kuruluşlarla sonuca ulaşılamayacağını, grupların çoğalmasının birliği güçlendireceğini söylüyor; yazıların iç sıkıntısını gidermeye hizmet ettiğini, yeterli olmadığını düşünüyor. Dergide yazan birçok kadın da her şeyin sözde kaldığından, herkesin kadın hakları savunucusu kesildiğinden söz edip çok büyük kuruluşlar olmasa bile kadınların çalışabileceği dikimhane, çoraphane gibi yerlerin açılmasını istiyor.

DERGİLERİN ANLATTIKLARI

EĞİTİM TALEBİ

"Yalnız Kadınlar mı Islaha Muhtaç?"[49]

Kadınların en çok dile getirdikleri ve açık olarak ifade ettikleri talep, eğitim talebi. Yayınların hepsi, kadınların eğitim hakkının önemini açıklayan, bu konuya eğilen devlet ileri gelenlerinin, ilk girişimlerinden sonra aynı ilgiyi göstermemelerinden yakınan, yüksek öğrenim hakkı istemekten kız okullarının programlarının nasıl olması gerektiğine kadar çeşitli açılardan eğitim konusunun ele alındığı yazılarla dolu.

O günlerde kadınlar için eğitimli, öğrenimli olmak gerçekten çok önemli. İlk yayınlarda sık sık yazıların, mektupların altında "İsmail Paşa kerimesi Leyla", "Kemal Bey'in haremi" gibi imzaların yanında "Darülmuallimât'tan F.", "Fatma Naima Darülmuallimât'tan" benzeri imzalara rastlanıyor. Öğrenimli olmak, kadınların, kendilerini, kocayla, babayla tanıtmayı aşabileceği, erkekler olmaksızın var olmayı mümkün kılan bir durum olmaya başlıyor.

Kadınların pek çoğu, kadının, toplumun geleceği ve gelişmesi için, çocuğu yetiştiren biri olarak eğitilmesini savunuyor. Ama yazıların bütünü, duygusu başka şeyler de söylüyor; kadınlar yalnızca an-

49 Aziz Haydar, "Yalnız Kadınlar mı Islaha Muhtaç?" *Kadınlık* 7 (17 Nisan 1330/30 Nisan 1914): 4-5.

nelik ve karılık "görevlerini" iyi yapıp topluma yararlı olmak ve bu anlamda varlıklarını kabul ettirmek için ısrar etmiyorlar bu talepte; eğitimle erkeklerin karşısında bir varlık göstereceklerine inandıkları için, kendilerinde eksik olan güven duygusunu eğitimle yakalayabilmenin yaşantı ve sezgisiyle eğitim talebine o kadar çok sarılıyorlar. Kendilerini, çizilen sınırlar dışında görebilecekleri, güven geliştirebilecekleri alanlar yok ya da çok sınırlı. Savaşın da zorlamasıyla şehirli okuryazar kadınlara çalışma alanı ancak 20. yüzyılın başında açılıyor. Savaş sonrasında ise, memurluk yapmaya başlamış kadınların pek çoğu yerlerini erkeklere bırakmak zorunda kalıyor.

Eğitim talebi, bir yandan kadınlara kapalı bir alana, "bilim ve fen" alanına girme talebini ifade ediyor. Başlangıçta alıntıladığım bir metni tekrar aktarmak istiyorum. 1895'te *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Fatma Aliye Hanım şöyle diyordu:

> Usul-i maişet-i beşeriyenin [insanlığın geçim şekli] icabından mıdır nedir, temeddün eden [medenileşmiş] milletlerin ulûm ve fünûnda [bilim ve fende] evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınların onlara peyrev [onların izinde] oldukları görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin iptidasında [başlangıcında] kendilerini takip eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmak istiyorlar. Güya ki hakk-ı takaddümü [önde bulunma hakkını] hod-kâmlıkla [bencillikle] bir hakk-ı tasarruf ve temellük [kullanma ve sahiplenme hakkı] yerine koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş böyle gelmiş şeylerdendir. Ama böyle olmuş demeniz böyle yapmışlardır demektir. Yoksa bu ilim ve fazlın sahibi olan Cenab-ı Feyyaz-ı Mutlak Hazretleri [Allah] onu kullarının erkeğine dişisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan diriğe [esirgemeye] erkeklerin iktidarı erişebilir mi?[50]

1908'de İsmet Hakkı Hanım, *Demet*'te yayımlanan "Kadınlarımız ve Maarif" başlıklı yazısında, birçok kadının bakışını yansıtan görüşlerini açıklıyor:

50 Fatma Aliye, Bablölerden (Bas Bleu) İbret Alalım," *Hanımlara Mahsus Gazete* 2 (24 Ağustos 1311 /5 Eylül 1895): 2-3.

> Dokumacılıkla kol yoracak zaman geçti. Artık amelî [uygulamaya dayalı] işlerden usandık. Bir parça zihinlerimizi işletelim. İğne ipliğimizle beraber biraz fikirlerimiz, kalplerimiz de yorulsun. Fikr-i âcizanemce bir kız az çok her fennin, her ilmin kavâid-i esasiyesini [temel kurallarını] okumalı, öğrenmelidir. (...) Tahsil-i umumiyesi erkeklerinkisi kadar kuvvetli, itinalı olmalı: kadınların ihtiyacât-ı zaruriyelerinden olan el işleriyle beraber fen derslerine de çalışmalı, arz üzerinde cereyan-ı vakayi'in kâfesi [geçen olayların tümü] hakkında bir fikir edinmelidir.[51]

Eğitim talebinde bulunurken, kadınlara, erkeklere verilen eğitim kapsamındaki tüm bilgilerin gerekli olmadığını düşünenler de var. Kadınların eğitiminden, iyi anneliğe yönelik eğitimi anlayan Zühre Hanım, *Mahâsin*'de "Kadın Bilgileri" başlıklı yazısında fizik ve matematik gibi bilimleri kadınlar için kuru buluyor. Kadınların bu tür alanlarda çok uzun süre emek vermeye dayanamayacağını, Madam Curie'yi istisna gördüğünü söylüyor.

Kadınlar eğitim talebini dile getirirken, somut olarak kız okullarının yaygınlaşmasını ve kadınlara yönelik yayınların çoğalmasını istediklerini, açıkça ortaya koyuyor, kendilerini geliştirmek istediklerinde karşılarına ne gibi engellerin çıktığını anlatıyorlar. O dönemde bir yandan kadınların eğitimi, "terakkisi" içi boş bir söz olarak kullanılmaya başlanıyor. Kadınların kendilerini geliştirmelerini sağlayacak araçlar, ortamlar vurgulanmadan, belki onların oluşması için yeterince çaba göstermeden kadın erkek herkes kadınların eğitilmesi gerektiğini tekrarlıyor. *Kadınlar Dünyası*'ndan Aziz Haydar, *Kadınlık* dergisine, bence orada da böyle bir üslup yakaladığı için "Yalnız Kadınlar mı Islaha Muhtaç?" başlıklı bir yazı yolluyor.

> Her nereye gitseniz kimi dinleseniz hep aynı nakarat hatta biz kadınlar bile öyle. Kadınlar şöyle olmalı, kadınlar böyle olmalı, kadınlar okumalı, kadınlar çalışmalı, kadınlar işgüzâr [becerikli] olmalı, kadınlar nazif [iyi] olmalı, kadınlar muti

51 İsmet Hakkı, "Kadınlarımız ve Maarif," *Demet* 2 (24 Eylül 1324/7 Ekim 1908): 24-27.

[itaatkâr] olmalı, kadınlar hüsn-i ahlak sahibi olmalı, kadınlar imtizaçlı olmalı [iyi geçinmeli], olmalı, olmalı!... Peki anladık olmalı fakat; erkekler hiçbir şey olmamalı mı?... Şu kadınlar için elzem olan şeylerden hiçbiri erkeğe lazım değil mi?... Acaba erkekler kendileri zannettikleri gibi lâ-yuhtî midirler [kusursuz mudurlar]?...

Bir kadın evinin idaresini bilmeli imiş. Pekala bilmeli. Lakin evin idaresini yalnız kadın mı bilmeli? Acaba o evin idaresini bilmek yalnız kadınlara mı aittir? (...) Mesela, ekseri erkek evlerinin intizamsızlığından şikâyet ederler ve bu kusuru tamamiyle zevcelerine atfederler. Zaten bizde her şeyi yükletecek iki sebep var: biri Kader. Diğeri kadın. Sorsanız, bilmiyorlar efendim, bilmiyorlar kadınlarımız cahil ne etseniz nafile!... (...) Kadınlarımız tertipsiz, kadınlarımız tedbirsiz, kadınlarımız terbiyesiz hülasa kadın her şey. Erkekler süzülmüş altın!.. Kimin ne demeye hakkı var!... Fakat erkeğe, siz efendi, bu şikâyet ettiğiniz hali ıslah için ne tedbir gösterdiniz? Haydi zevceniz dediğiniz gibi olsun ya siz arzu ettiğiniz tertibi, intizamı ahengi meydana getirmek için ne yaptınız? Bu hususta size terettüb eden [düşen] bir vazife yok mu; diyecek olsanız emin olun fütursuz bir lisandan [kayıtsız bir dille] "Ben erkeğim," cevabından başka bir şey duyamazsınız... Erkeğim!... Bu sözü bilir misiniz? Dünyanın bütün imtiyazlarına nail olmak için kifayet eder!... (...)

İşte insanlar arasında hususiyle bizde ahenksizliği tevlit eden [doğuran] başlıca amil [etken]. Bir hastalığı tedavi için en evvel marazı teşhis etmek lazım, biz hayat-ı içtimaiyemizde bütün kusuru kadına yükletiyoruz. Erkeklerimizi azıcık şöyle bir dikkatlice gözden geçirmeyi hatırdan bile geçirmiyoruz, daha doğrusu görmek istemiyoruz ki, bugün kadınlarımız da erkeklerimiz de aynı hastalıklarla maluldür. (...)

Sonra biz kadınla erkeği garp uleması gibi tetkike, kadınla erkeğin halken [yaratılış bakımından] müsavi [eşit] olup olmadığını tayine kalkışmıyoruz. Vazgeçtik kuzum biz o kadar derine dalmayalım. Hele bugün şiddetle muhtaç olduğumuz şeylere bakalım. Bir kere kadınlarımız hayatlarına sahip olsunlar. Bir kere erkeklere karşı bir mevcudiyet göstersinler. Hakk-ı sarihlerini [en doğal haklarını] isteyecek ka-

dar bir kuvvete malik olsunlar. Daha doğrusu bu gibi meselelerde; yani bugün hayat-ı içtimaiyemizde görülen fenalıkların sırf kadına ait olmayıp erkeklerimizin de bunda büyük kusurları, büyük noksanları olduğunu meydana koyabilsinler de sonra fennen kadının erkekten aşağı veya yukarı olduğunu varsın erkekler iddia ededursunlar.[52]

KADINLAR KENDİLERİNİ KANITLAMA YOLUNDA

Kadınların geleneksel alanları dışında varlık göstermesi ya da geleneksel alanları içindeki davranış kalıplarının dışına çıkmaya başlamasıyla birlikte kadınlar hakkındaki düşünceler söze dökülüyor. Kimileri, kadınları yetenekleri sınırlı, ikinci cins gören anlayışlarını sergileyince İsmet Hakkı Hanım'ın aktaracağım yazısında olduğu gibi, sık sık kadınların erkeklerden aşağı, eksik olduğu iddiasının anlamsızlığı ifade ediliyor, bunu kanıtlayan eylemler, başarılar vurgulanıyor.

İşte âcizane tenkit etmek istediğim bir cihet daha! Erkeklerin fıtraten [yaratılışça], aklen kadınlara rüçhanı [üstünlüğü] neden iddia ediliyor? Çünkü onlar daha iyi tahsil ediyor, zekâ-yı fıtriyelerini sanat, fen ile tekmil ediyorlar. Bu halde henüz aynı takayyüdü [güçlendirmeyi/desteği] göremeyen kadınları, onlardan aşağıdır diye tahkir etmek pek münsifane [insaflı] olamaz zannederim. Hususiyle bu isnat [suçlama] hem-nevilerinden sudûr ederse [gelirse] acı bir hayret-i mucib olur. Madam Küri (Curie) bugün Sorbon'da (Sorbonne) ders veriyor, Fransa hukuk, tıp mektepleri erkek kadar kadın talebe sayıyor. Pek beğenilen İngiltere'de de "Sufrajet"lerin şiddet ve metanetleri pek büyüktür. Bunlar bize ayânen [açıkça] göstermiyor mu ki kadınlar da erkekler kadar terakki ve tealiye müstaiddir [yeteneklidir].[53]

52 Aziz Haydar, "Yalnız Kadınlar mı Islaha Muhtaç?" *Kadınlık* 7 (17 Nisan 1330/30 Nisan 1914): 4-5. Kadınlık dergisinde yazının imzası Erenköy: Azize Haydar olarak verilmiş. Erkek adı Aziz görülünce yanlışlık olabileceği sanılarak Azize yazılmış olmalı. Diğer ayrıntılar, bu yazarın kesinlikle Kadınlar Dünyası'nın önde gelen yazarı Aziz Haydar olduğunu gösteriyor.

53 İsmet Hakkı, "Kadınlarımız ve Maarif," *Demet* 2 (24 Eylül 1324/7 Ekim1908): 24-27.

Hanımlara Mahsus Gazete'de "Fünûn Nazarında Nisvânın Kabiliyet-i Fıtriyesi" (Bilim Açısından Kadınların Yetenekleri), "Bir İslam Kadınındaki Zekâ" gibi yazılar var. Bu yazılarda da, 1913'te Kadınlar Dünyası yazarı, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti üyesi Belkıs Şevket Hanım'ın uçağa binmesinde de kadınların yeteneklerini, cesaretini kanıtlama çabası var. Kadınlar "şimdiye kadar denememize olanak verilmeyen çok şeyi yapabiliriz"i kanıtlamaya çalışıyorlar. Kendimizi, aklımızı, yeteneklerimizi, kanıtlamamız gerekmiyor diyecek konumda değiller. Taleplerinin devamı varlıklarını kabul ettirmekten geçiyor.

"Bir İslam Kadınındaki Zekâ" bu çabalara iyi bir örnek: Yazının ilk bölümünde kadınların yaratılış bakımından erkeklerden eksik olmadığı açıklanıyor ve çocuk yetiştirmedeki rolüne bağlı olarak kadınların öğrenimlerinin önemi vurgulanıyor. İkinci kısımda, "gerçek bir vaka" anlatılarak söylenenlerin doğruluğu kanıtlanıyor.

> Kadınlarda nakısiyet-i fıtriye [yaratılıştan eksik] var diyen bazı efkâr ve felsefeye karşı Endülüs tarihinden bir sahife küşadına [açmaya] mecbur olacağız... Terakkiyât-ı medeniye ne ile sabit? İhtirâ'ât [buluşlar] ile değil mi? İşte biz de bir Arap karısındaki kuvve-i fikriyenin [düşünme gücünün] mahsulünü dermiyan edeceğiz [açıklayacağız]. Hatta şu kadar müspet ki ismi bile hatırımızda. Ubeyde.
> Pederi bir müezzin. Tahsil-i maariften mahrum olan bir fakir. Kızı ise keza... Bir de çocuğu var. Daima evladıyla oturur. Ona talim-i ahlak eder.[54]

Bu girişten sonra okuması yazması bile olmayan Ubeyde'nin çocuğunun gölgeyle ilgili bir sorusuna gözlemleri ve zekâsıyla doğru cevap verdiği ve konuyla daha çok ilgilenerek "Mirkam" [güneş saati] ve "Basîta" denilen aletleri icat ettiği anlatılıyor. Avrupalılarca da takdir edilen bu buluşun sonradan başkalarına mal edildiği, aslında tahsil görmemiş bu kadına ait olduğu belirtilerek kadınların zekâsına, gücüne örnek gösteriliyor. Ubeyde buluşun-

54 "Bir İslam Kadınındaki Zekâ", *Hanımlara Mahsus Gazete* 8 (14 Eylül 1311/26 Eylül 1895): 5-6.

dan sonra, ömrünü tahsille geçirerek çeşitli eserler vermiş, fakat eserleri "Endülüs'te İspanyalıların ellerinde mahvolup gitmiş."

20. yy. başındaki taleplerin birçoğunun başka biçimlerde sürdüğünü düşünürsek, Osmanlı kadınlarının mücadeleleri içindeki çeşitli eylemlerden bugün sürdürmek durumunda olmadığımız tek şey, neredeyse, kadınların zihinsel yetilerini, çeşitli alanlardaki becerilerini savunan yazılar yazmak.

"TERAKKİYAT-I NİSVÂNİYEYİ KİMDEN BEKLEYELİM?"

Meşrutiyet'le birlikte kadınlara dönük girişimlerin (okullar, yayınlar...) serpilip gelişeceği umudunu taşıyan kadınlar, ilk tepkiler ve hayal kırıklıkları sonrasında, "Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim?" sorusu etrafında tartışmaya başlıyorlar. Kadınların haklarını arayacak, onlar için çalışacak ancak kadınlardır, diyenler çoğalıyor. Pek çoğu, kendilerini destekleyen erkeklerin, kadın meselesini önemsiyor gibi görünseler de, değişik gerekçelerle konuyu ikinci plana attığını görüp biraz kırgınlıkla, biraz yaşadık gördük dercesine bu noktaya geliyor.

İsmet Hakkı Hanım ise zaten, elde edilen hakları yalnız onlar için mücadele edip kazananın koruyabileceğine inandığından, kadınların gelişmesinin, yükselmesinin büyük ölçüde yine kadınlara düştüğünü savunuyor.

> Mahzâ [ancak] "Emeksiz yemek olmaz." Meclis-i Mebusanımız var diye büsbütün de ona dayanmayalım. Gayretsiz muvaffakiyet bazen hâsıl olsa bile neticede yine tesirsiz kalır. İşte 1876 Kanun-ı Esasisi de bu hakikatin bir delili değil mi? O zaman halk istihsal-i hürriyete [özgürlük elde etmeye] çalışmamış, ona istihkak [hak kazanmaya] kesb edememiş [uğraşmamış] ve edemediği için muhafazasına da muktedir olamamıştı. Fakat, bugün onu ancak kendi kuvvetiyle kazanan millet, yine o suretle temadisinden [devamından] emin oluyor. Demek mesut olmak için âlem-i hayatta daima çarpışmak, didişmek, daimi bir cenk içinde yaşamak lazımmış. Heyhat! Bu öyle ga-

rip bir ihtiyaç ki mahkûm-ı mevt [ölüme mahkûm] bulunduğumuz bir dakikada bile ölümle mücadeleden vazgeçemiyoruz.[55]

İsmet Hakkı Hanım'la İzmir'den yazan Evliyazade Makbule Hanım Meşrutiyet'in ilanından altı ay sonra bu konuda konuşuyor, tartışıyorlar.

İsmet Hakkı Hanımefendi'ye
...Biz ise neler istiyoruz? Bıkmaksızın yazalım, söyleyelim, sızlanalım, şikâyet edelim, mektepler, müesseseler isteyelim, hukukumuzu talep edelim. Yazalım, daima yazalım diyoruz. (...) Her vilayette hanımlar komisyonlar teşkil ile ianeler [bağışlar] toplamalı, mektepler, müesseseler açmalıyız. (...) O halde yine tekrar ederim ki, terakkiyât ve tekâmülâtımızın husulüne erkeklerden ziyade biz kendimiz gayret edelim hemşirem...[56]

Evliyazade Makbule Hanımefendi'ye
...İşte hemşirem bu derin ihtiyacımızı nazar-ı dikkate almanızı, kadınlara mahsus mekteplerin cemiyetlerin lüzum-ı tesisi hakkındaki fikirlerinizi kemal-i samimiyetle alkışlarım. Yalnız, bu büyük emeli isnat ettiğiniz [dayandırdığınız] nokta, biraz fazla zayıf değil mi? İane, bu şimdiye kadar bu derece suistimal edilmişken bugün yine ondan şayan-ı temenni bir netice beklemenin, beyhude olmasından korkuyorum. (...) Bunun için değil midir ki, altı aydan beri gazete sütunlarında "eskiz"leri çizilen pansiyonlar, darüssanayi ve darülfünunlar bir türlü meydan-ı hakikatte inkişaf edemedi. Fikr-i âcizanemce mektep tesisi yalnız hükümetin ve bazı pek nadir ashab-ı servet ve hamiyetin [varlıklı ve yardımsever kişilerin] yedd-i iktidarında [gücüyle] olabilir. İane, böyle bir müessesenin ancak vücut bulduktan sonra idame-i hayat [yaşamını sürdürmesi] ve intizam ve terakkisini temin eyler.[57]

İsmet Hakkı

55 İsmet Hakkı, "Çarpışmak İhtiyacı," *Mahâsin* 4 (Kânunuevvel 1324/Aralık-Ocak 1908/1909): 253-257.
56 Evliyazade Makbule, "İsmet Hakkı Hanımefendi'ye," *Mahâsin* 5 (Kânunusani 1324 /Ocak-Şubat 1909): 345-349.
57 İsmet Hakkı, "Evliyazade Makbule Hanımefendi'ye," *Mahâsin* 6 (Şubat 1324 / Şubat-Mart 1908): 447-450.

İttihat ve Terakki çevresiyle ilişkileri olan, kız okulları için girişimlerde bulunup çok uğraşan Emine Semiye, erkeklerin gayretlerinin bir noktadan öteye gitmeyeceğini yakından görüp yaşayanlardan. Şükûfe Nihal'in İttihat gazetesindeki yazısı üzerine "Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim"i yazıyor. (*Mahâsin*, biri *İttihat*, biri *İnkılap* gazetesinde yayımlanan bu yazılara yer veriyor.)

> Şukûfe Nihal Hanım kızım, tahsile olan iştiyakınızı tebrikle beraber bunun husulünü tamamiyle erkeklerden beklememenizi de âcizane ihtar ederim.
> Bakınız size bir şey anlatayım: Hümâmât-ı âliyesiyle [büyük azmiyle] vatanına pek büyük hizmetler etmiş ve hâlâ da etmekte bulunan müterakki ve mütemeddin bir zat-ı âlî ilan-ı hürriyetten evvel vatanın tahlisine [kurtuluşuna], hürriyetin istirdadına [geri alınmasına] çalıştığı zamanlarda bir gün kendisinden nisvân-ı İslam için de bir hisse-i meşrûa talep etmiştim. O zat bize pek kavi [güçlü] teminat vermişti. İlk irticaiyyun vakasında unutulmuş olan hukukumuzun hiç olmazsa nisvânın müdafaası suretinde icrasını ihtara lüzum gördüğümde bakınız o gayretperverden şu mealde cevap almıştım:
> -Biz hürriyeti kurtardık, fakat kale-i taassubun henüz bir taşını kaldırabildik! Bekleyiniz, terakkiyât-ı nisvâniyenin de zamanı gelecektir. Sizin gibi erbab-ı hamiyet meyus olmaz ve fütur getirmeyerek [usanmaksızın] çalışır.
> Bu cümleden anlıyorsunuz ya! Bizim terakkimiz yine bizim himmetimize bırakılıyor.
> Ricalimizin [ileri gelen erkeklerimizin] bizi düşünmediklerini, ihtimal en sonra düşüneceklerini şimdiden bizler düşünelim de nisvân-ı âtiyemizin âlem-i medeniyete yaraşacak halde yetişmelerini kadınlığın, insanlığın (...) hiçbirinden mahrumiyetini icap etmediğini anlayan kadınlarımızdan bekleyelim. O kadınları millet istikbalde sizin gibi genç kızlarda bulacaktır.[58]

Zekiye Hanım, "Kimden İstimdat Edelim [yardım isteyelim]" başlıklı yazısında, kadınların kendi çabalarının, kuracakları okulla-

58 Emine Semiye, "Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim?" *Mahâsin* 10 (Eylül 1325 /Eylül-Ekim 1909): 733-736.

rın, derneklerin önemli olduğunu söyleyen Celal Sahir Bey'e katılıyor, ama karşılaştıkları güçlükleri anlatmakta yarar görüyor:

> Cemiyetler teşkiline biz de sa'y ediyoruz; lakin mektepler için tesis değil, hatta mevcutlarını da ziyaret edemiyoruz. Halkımızın taassubu biraz daha takviye edilirse kadınların sokakta gezmelerine bile mani olacaklar. Selanik gibi oldukça mütemeddin [medeni] bir şehirde sokakta biraz müzeyyen [süslü] bir kılıkta gezen muhadarât-ı İslamiye [Müslüman kadınlar] birtakım sebükmagz [beyinsizler] tarafından bıçakla tehdit ediliyor. Böyle bir tarize duçar olanlar [uğrayanlar], kimden istimdat edecekler [yardım isteyecekler]? Polisten mi? Maazallah... Öyle bir hatada bulunulursa tevkifhaneye kadar seyahat etmeleri ihtimalden baid [uzak] değildir. Zira nisvân-ı İslam tesettürde kayıtsızlık ederse polis tarafından ihtarât-ı lazımede [gerekli uyarılarda] bulunması için hükümetten emir verildiği gazetelerde ilan edildi.[59]

1913'lere gelindiğinde Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti çevresindeki kadınlar arasında artık "Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim?" sorusunun cevabı aranmıyor; kadınlar hukuklarını savunacak olanın kendileri olduğunu biliyorlar. İş hayatına girmeyi, üniversiteye kabul edilmeyi, sokakta taciz edilmemeyi, erkekle çok şeyi paylaştıkları bir çekirdek aile içinde yaşamayı talep ediyor ve taleplerini kendileri ve toplum için savunuyorlar.

YAYINLARIN KISA ÖMÜRLÜ OLUŞLARININ NEDENİ: "RAĞBETSİZLİK"

> "Biz ne yapalım, her tedennimizin [geri kalışımızın] altında bir erkek parmağı çıkıyor."[60]

Hanımlara Mahsus Gazete ve *Kadınlar Dünyası* dışındaki yayınlar çok kısa ömürlü olmuşlar. Kadınlara yönelik yayınların, özel-

59 Zekiye, "Kimden İstimdat Edelim," *Mahâsin* 12 (Teşrinievvel 1325/Ekim-Kasım 1909): 835-839.

60 Naciye, "İtiraf-ı Elime Cevab-ı Elim," *Mahâsin* 9 (Ağustos 1325/Ağustos-Eylül 1909): 659-661.

likle kadının durumunu tartışan yayınların uzun süre yaşayamamasını kadınlar "rağbetsizliğe" bağlıyorlar. Kadının alışılmış rolüne uygun faaliyetlere yönelik bilgiler içeren (yemek tarifleri, sağlık, temizlik, çocuk bakımı...), bilmeceler, elbise patronları veren dergilere dönüşürlerse satma olanakları artıyor. Yayınların kısa ömürlü oluşları yalnızca kadın gazeteleri için söz konusu değil. O yıllarda, özellikle Meşrutiyet'ten hemen sonra çıkan yüzlerce yayının, çok kısa süre içinde kapandığı biliniyor.

Bugünden geriye bakılınca, o günlerin okuma yazma oranı da düşünülürse, dergilerin satışı hiç de az değil. Ama *Mahâsin*'in en çok 900-1000 nüsha satması yeterli bulunmuyor. Dergiyi çıkaran erkekler, 7. sayı, 400 nüsha satıldığında, kadınların henüz bir gazete ihtiyacı hissetmediklerini düşünmeye başlıyorlar. 7. sayının basılmasından iki gün sonra 31 Mart Vakası baş gösteriyor. Zaten zararla çıktığı söylenen dergi, olayın da etkisiyle üç ay çıkmıyor. Bu sırada bazı kadınlar *Mahâsin*'in çıkmasını istediklerini iletiyorlar; *Mahâsin*, bir gayretle tekrar yayınına başlıyor. Dergi yeniden çıkarılırken kadınların ilgisizliğinden söz edilmesi üzerine, kadınlar, bu ilgisizliğin nedenlerini açıklayan, erkeklere cevap veren yazılar yolluyorlar. Dergiyi çıkaranların "Mahâsin Çıkmıyor Diye Esef Eden Hanımlara-Bir İtiraf-ı Elim" başlıklı yazısına İzmir'den Evliyazade Naciye "İtiraf-ı Elime Cevab-ı Elim"i yazmış.

> "... Hanımların henüz bir gazete ihtiyacı hissetmemeleri..." nisvân-ı Osmaniyenin milel-i saire nisvânı [diğer milletlerin kadınları] gibi matbuatın vasıta-i terakki ve teali olduğunu idrak edemeyişleri yine erkekler yüzündendir. Biz ne yapalım, her tedennimizin altında bir erkeğin parmağı çıkıyor. Kadınlara şimdiye kadar ehemmiyet verilip seviye-i fikriyeleri yükseltilmeye çalışıldı, onlara mükemmel mektepler, müesseseler açıldı da, onlar istemedi, öğrenemediler mi? (...) Hâlâ erkeklerin hakaret-i mütemadileri [sürüp giden hakaretleri], zincir-i istibdatları altında ezilmekte bulunan kadınlarımızdan aczden, meskenetten [beceriksizlikten] başka ne beklenebilir?[61]

61 Naciye, "İtiraf-ı Elime Cevab-ı Elim," 659-661.

Kısacası erkeklerin ve kadınların "rağbetsizlik"le ilgili tepkileri, duygu ve düşünceleri farklı. Mahâsin idaresi, kadınların gazete ihtiyacı hissetmediklerini söylerken, Evliyazade Naciye, hanımlar kadar erkeklerin de gazetelere ilgisizliğinden söz edip her günkü gazete iflaslarını hatırlatıyor. 1911'de İstanbul'da çıkarılan *Kadın* dergisinin yazı işleri müdürü Süleyman Bahri ise, size zemin hazırlıyoruz sahip çıkmıyorsunuz tavrıyla çıkışıyor kadınlara. Bence Naciye Hanım, bir "Cevab-ı Elim" de Süleyman Bahri'nin aşağıdaki sözlerine yazmalıydı.

> Fakat sorarım size: Evvelce, haydi, sizi mahrum, âtıl bırakan bir idare, bir zindan vardı; şimdi? Şu üç dört sene zarfında ne kadar metin, ne derece müstait [yeterli] bir mevcudiyet gösterebildiniz? Hele siz ey süslü ipek çarşaflarıyla bir saye-i muattar [güzel koku gölgesi] gibi geçen kadınlar, hele siz ne yaptınız? (...) Düşününüz ki, dükkân köşelerinde, müvezzi [dağıtıcı] ellerinde, adi bir firkete kıymetinde, şerefinize, namınıza izafe edilmiş [mal edilmiş] ne kadar gazeteler, kitaplar sürüklendi! (...)
> Ve emin olun hanımlar, bu fedakârlığıyla, bu safvetiyle "Kadın" yine düşer ve artık ölürse, bu en büyük cinayetinizi, en elim bir iflasınızı teşkil edecektir; şüphesiz son söz sizindir.[62]

"Rağbetsizlik" tespitinin *Kadınlar Dünyası* için geçerli olduğunu söylemek zor. Savaş sonrası yeniden çıkmaya başladığında, kâğıt sıkıntısı nedeniyle ancak (!) 3000 adet basıldığı anlaşılıyor.

HAYAT HAKKI VE KADINLARIN HÜRRİYETİ

"Kadın meselesi"ni konu edinen yazılarda kadınlığın "terakki"si [gelişmesi, ilerlemesi], "teali"si [yükselmesi] en çok kullanılan sözlerden. Bir de daha çok kadınların yazılarında rastlanan "hakk-ı hayat" [hayat hakkı] sözü var. Kadınlığın terakkisi, tealisi, çoğu kez anneliğin, zevceliğin gelişmesi, yükselmesi anlamına geliyor, oraya varıyor. Ama hayat hakkı istemekle ve kadınla-

62 Süleyman Bahri, "İlk ve Son Söz," *Kadın* (İst.) 14 (7 Kânunusani 1327/20 Ocak 1912): 1-3.

rın "gelişmemişliğinin" nedenini hürriyetlerinin olmayışına bağlamakla başlayan yazılar, temelde kadına bakışı, kadının nasıl sınırlandırıldığını çok güzel dile getiriyor.

İtiraf edelim ki, bugün kadın hakk-ı hayata ve hürriyete malik değildir. Çünkü o hiçbir vakit bunu tanzim ve idame [düzenlemek ve sürdürmek] için mefkûresini [ideallerini], irade-i cüz'iyesini, meyil ve arzusunu istimal edemiyor [kullanamıyor]; onun hayatına âdet, görenek emsal ve akran vesilelerinden istifade ile ya bir peder, amca, dayı ya bir zevç veya bir birader tahakküm ediyor. Hayatta kendisine bir gaye, bir mefkûre tayininden memnudur [yasaklanmıştır]. Çünkü o daima bir erkeğin arzu veya menfaati için ihmal ve feda edilebilecek olan, edilmesi lazım gelen saçı uzun aklı kısa ve Anadolu'da maruf [bilinen] tabirce "eksikli" olmaktan başka bir şey olarak telakki edilmemiştir. Kadının bizde mevcudiyet-i şahsiyesi yoktur, olamamıştır.[63]

Kadınlar Dünyası, "Kadın ve Hürriyet-i Şahsiye"

Bize, bizim şu dûn [geri] muhitimize gelince; biz daha bir hakk-ı siyasi isteyecek kadar cüretkâr değiliz hanımlar! Yalnız şimdilik hukuk-ı medeniye, insaniyet hakkı, yaşamak hakkı istiyoruz, vazifelerimiz tayin edilsin. Bilelim ki biz hakikaten saadet-i umumiyeyi kâfil olmak [bütünün mutluluğunu sağlamak] üzere, şu ve şu vezâif [görevler] mukabilinde de tecavüz olunamaz hukuka malikiz. Bunun için daha emin olmak üzere zamanın icâbâtına tâbi kanunlar yapılmalı ve bilhassa bunda bizim de reylerimiz, kabullerimiz olmalı![64]

Fatma Nesibe Hanım, Beyaz Konferans 5

Cemiyet-i beşeriyenin bidayet-i teşekkülünden bu ana kadar pek çok zaman geçti. Asırların sine-i seyyiatında [kötülüklerinin, sıkıntılarının bağrında] gömülmüş olan bu müddet içerisinde tarih-i âlem çok vakayi' derc eyledi [topladı]...

63 Kadınlar Dünyası, "Kadın ve Hürriyet-i Şahsiye," *Kadınlar Dünyası* 135 (15 Mart 1330/28 Mart 1914): 2.
64 P.B., "Beyaz Konferans," *Kadın* (İst.) 5 (17 Mart 1328/30 Mart 1912): 2-7.

Erkekler on beşinci asrı müteakip hürriyetlerini gasbeden müessesâta [kurumlara] karşı isyana başladılar. İptida [önce] papazlardan hürriyetlerini almak için asırlarca uğraştılar. Mezhep muharebeleri, engizisyon mahkemeleri fayda vermedi. Volter'in (Voltaire) meydana koyduğu hakayıkı [hakikatleri] tatbik için hepsine göğüs gerdiler. Nihayet hürriyet-i mezhebiyeleri temin edildi. Sıra hükümdar ve krallara geldi. Onlara daha ziyade şiddetli davrandılar. Azîm [büyük] inkılaplarla hürriyetlerini ilan ettiler.

Yalnız bu esnada hürriyetleri temin edilmemiş bir kitle, bir kitle-i muazzama kaldı. O da biz zavallı kadınlar... Evet erkekler zahiren bu kadar hürriyetperver göründükleri halde hakikatte birer küçük müstebitten başka bir şey değildirler. Hürriyet hürriyet sadalarıyla koca kıtaları kanlara boğdukları esnada bile kendilerinden daha büyük, daha mühim olan âlem-i nisvânı gözleri görmedi. Onlara hukuk-ı siyasiye değil, hukuk-ı insaniye bile bahş etmekten çekindiler. İçlerinde hukukumuzu müdafaa etmek arzu edenlere bile feminist diye tahkir ve tezyif etmeye başladılar.

Bu hal maatteessüf bugüne kadar devam etti. Mesela şu dakikada ulûm-ı içtimaiyede [sosyal bilimlerde] ispat olunmuş bir kaide vardır. Dünyada en büyük hak "hakk-ı hayattır." Cenab-ı Hâlik-ı Kâinatın yaratmış olduğu her bir mahluk yaşamak ister. Bütün âlem buna kanidir. Lakin erkekler maatteessüf bizim bu hakkımızı henüz tasdik etmemişlerdir.

Filhakika [doğrusu] bugünün erkekleri eski Hintliler gibi zevcesi vefat eden kadınları diri diri mezara götürmüyorlar. Zaman-ı cahiliyette[65] olan Arapları takliden kız çocuklarını öldüren kimse yoktur. Fakat buna yakın bir şey yapıyorlar ki hakikaten mucib-i cehalettir [cehalet nedeniyledir]. (...)

Biz Osmanlı kadınları tekâmül nazariyesini bildiğimiz için bu kadar ifrata gitmiyoruz. Lakin hukuk-ı insaniyemizi olsun istemeye hakkımız yok mudur? Niçin erkekler sokaklarda bizi taciz etsinler? Niçin bir kadın namusuyla yaşamak için çalış-

65 Arabistan'ta İslam öncesi döneme verilen ad.

maya bırakılmasın? İşte bizim istediğimiz hukuk-ı siyasiye değil, şimdilik bu gibi hukuk-ı insaniyedir.[66]

Y. Naciye,

"Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?"

DÜNYA KADINLARI VE DÜNYADAKİ KADIN HAREKETİ

Yayınların hemen hepsinde mutlaka başka toplumlardan kadınların yaşantıları, durumları hakkında bilgi veren, daha çok çeviri, tefrika halinde yazılar var. "Kadınların Ahval-i İçtimaiyesi: Afrika, Amerika'da, Polinezya'da Kadınların Durumu", Çeviren Rasime (*Hanımlara Mahsus Gazete*), "Dünyanın Bütün Kadınları", Mustafa Refik (*Mahâsin*) gibi.

Bir kadın dergisinde yayımlanması uygun bulunan bu yazılardan öte, kadınların çeşitli yazılarından, dünyadaki kadın kıpırdanışlarından etkilendikleri anlaşılıyor. Farklı toplumların kendi sınırlarını zorlayan kadınlarına yakınlık duydukları, Batı'daki kadın hareketini takip ederek kendi talepleri için cesaret aldıkları izleniyor. Onlardan esinlenme, onları örnek gösterme konusunda hiç tutukluk çekmiyorlar. Sufrajetler devamlı ilgilendikleri konuların başında. Fatma Nesibe Hanım, konferanslarından birinde sufrajetlerin eylemlerinin olumlu sonuçlarına dikkat çekiyor.

Avrupa'daki hemşirelerimiz tabii bizden müterakkidirler. Fakat bizi onların peyrevi olmaktan [izinde gitmekten] hiçbir kuvvet men edemez.

Gazeteleri okuyunuz, oralarda neler, ne vakalar cereyan ediyor. İlerde temin edecekleri vaziyet, -sufrajetlerin velvele-i ikazıyla [uyarılarının yankısıyla]- artık nazar-ı hürmet ve ehemmiyete alınıyor. Hatta bir kısım rical, mutlaka istikbaldeki sukuttan [düşüşten] korkarak, kadınların müthiş bir taraftarı kesiliyorlar; meziyetlerini, kudretlerini, haklarını teslim ediyorlar. Bu az bir muvaffakiyet değildir, hanımlar.[67]

66 Y. Naciye, "Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?" *Kadınlar Dünyası* 7 (10 Nisan 1329/23 Nisan 1913): 3.

67 P. B., "Beyaz Konferans," *Kadın* (İst.) 14 (7 Kânunusani 1327/20 Ocak 1912): 13-19.

Kadınlar Dünyası 1914'te İngiltere'de Sufrajetlerin durgunluğuyla ilgili şöyle bir yorum yapıyor:

> Hükümetin son zamanlarda hakkında ittihaz ettiği [kullandığı] tedâbir-i şedîde [sert tedbirler] karşısında artık kendilerinden bahsettirmez oldular. Fakat biz eminiz ki, sufrajetlerin bu sükûtu müthiş ve muvakkattir. İleri atılmak için geri geri giden bir şehsuvârın [atlının] atlamadan evvelki saniye-i tevakkufu [bekleme anı] gibi olan bu sükût, istikbalde daha şiddetli hareketlere masdar olacaktır [kaynaklık edecektir].[68]

Hanımlara Mahsus Gazete'de (1895), Fatma Aliye Hanım'ın yabancı dostlarının teşvikiyle yazmakta olduğu Meşâhir-i Nisvân-ı İslam [Ünlü İslam Kadınları] adlı kitabında yer alan kadınlardan Fatma Bint-i Abbas'ın biyografisi yayımlanıyor. Fatma Aliye Hanım, bu arada kitabın nasıl oluştuğunu da anlatıyor. 13. yüzyıl İslam toplumlarında, daha Avrupa'da rastlanmazken, ünlü erkek tarihçi ve ulemalara "icazet" [diploma] veren yüze yakın İslam kadınına rastladığını, çok şaşırdığını aktarıyor. Bu bilgileri paylaştığı yabancı kadın arkadaşlarının memnuniyetini, heyecanını şöyle dile getiriyor:

> Biz onların Madam Sevine'lerini [Madam de Sévigné], Madam Steal'lerini [Madam de Staël], Madam Montagu'lerini [Lady Mary Montagu] nasıl seviyorsak, onlar da bizimkileri sevmeye hazırlandılar. İsimlerini yazdırdılar, evsaflarını kaydettiler. Seve seve cüzdanlarına kapayıp sinelerine koydular.[69]

Fatma Aliye Hanım'ı memnun eden, yalnızca, tarihte kadınlığın unutulmuş, gizlenmiş başarılarını ortaya çıkarmak değil, o kadınların Müslüman olmaları. Çünkü Fatma Aliye Hanım'ın, İslamiyet'in kadın haklarını engelleyici hükümler taşımadığını savunduğunu, bu doğrultuda tartıştığını, yazılar yazdığını biliyoruz.

Arnavut kadınlarıyla ilgili bir yazısında Zekiye Hanım, aynı dinden olan kadınların arasındaki güçlü bağı vurgulamasının yanı sıra,

68 Kadınlar Dünyası, "Kadın ve Hakk-ı İntihap," *Kadınlar Dünyası* 133 (1 Mart 1330/14 Mart 1914): 2.

69 Fatma Aliye, "Meşâhir-i Nisvân-ı İslamiyeden Biri: Fatma Bint-i Abbas," *Hanımlara Mahsus Gazete* 8 (14 Eylül 1311/26 Eylül 1895): 3-4.

kendisini evrensel bir kadınlık içinde de görüyor ve kadınlık hukukunun savunulması söz konusu olduğunda, bütün toplumların kadınlarının birbirine doğallıkla destek olacağını düşünüyor.

> Zaten kâinat üzerinde mevcut ve bütün akvam-ı muhtelifeye [çeşitli kavimlere] mensup nisvân hissiyat cihetiyle bir mezheptendirler. (...) Mesela hangi milletten olursa olsun bir kadının hukuk-ı zevciyesine tariz edilse [evlilik haklarına dokunulsa] yahut haysiyet-i nisvâniyesi [kadınlık onuru] dûçâr-ı tahkir olsa [hakarete uğrasa] bütün kadınlar onun vekil-i müdafi sıfatını ihraz ederler [kazanırlar].
> Hal bu merkezde iken dinen yekdiğere merbut [bağlı] bulunanların kalpleri daha kavi [güçlü] ve samimi bir muhabbetle mütehallik olduğu [bağlı olduğu] vâreste-i istibâhdır [açıktır].[70]

FEMİNİZM, FEMİNİST

"Feminist" sözcüğü o zamanlar, kadınlar için talepte bulunan, kadınlardan yana herkesi içine alacak şekilde kullanılıyor. Kadınlar düşündüklerini ortaya koyarken genellikle kendilerini "feminist" olarak tanımlamıyorlar. Ama feminizm sözünü kullanmaya, yaptıklarının feminizm gayreti olarak nitelendirilmesine itirazları yok, bundan kaçınmıyorlar. Örneğin, Selanik'teki *Kadın* dergisinde Kırmızı Beyaz Kulübü'nden bir kadın, "Kadın bir Şems-i Marifettir" başlıklı yazısını "Bir küçük feminist lisanından söyleniş" diye tanıtıyor.

Avrupa'daki kadın hareketlerine tamamen katılmadıklarında, İslam kadınları olarak koşullarının farklılığının altını çizdiklerinde bile, feminizm sözcüğünü kullanmama gibi bir yola başvurmayıp, "Avrupa feministleri", "feministten feministe fark var" gibi ifadelerle ayırıyorlar kendilerini.

> Saha-i terakkide yol alamayan kavim, yalnız bizler, nisvân-ı İslamız. Bu da tekrar ederim, -hanımefendilerimizin afları-

70 Zekiye, "Arnavut Nisvân-ı Mübeccelesine Takdim-i Uhuvvet," *Kadın* 13 (5 Kânunusani 1324 / 18 Ocak 1909): 2-3.

na mağruren- [bağışlayacağına güvenerek] aleyhimizde bir silah gibi fikirlerimizde taşıdığımız "antifeminizm" mesleğinden ileri gelir. "Şimdiye kadar bundan ne zarar görüldü" deniyor. Fikr-i âcizanemce çok, pek çok.[71]

Kadınlar Dünyası yazarları, kadınlık hukukunu savunmayı feminizm olarak görüyor ve Nimet Cemil, "Yine Feminizm, Daima Feminizm!" diyor.

Feminizm hakkında yazılan makaleler bilhassa Yakup Kadri Beyefendi gibi üdeba-yı mümtazeden [seçkin edebiyatçılardan] bir zat-ı âlî-kadr [değerli bir kimse] tarafından yazılıyorsa bizce meskûtâne [söylenmemişcesine] geçirilemez. Zira Kadınlar Dünyası'nın maksat ve gayesinden biri de kadınlık menâfiine [yararına] hadim [hizmet eden] neşriyatı takviye [güçlendirme] ve kadınlığa muzır [zararlı] gördüğü efkâr ve mütalaâtı [görüş ve değerlendirmeleri] medlâlen [delil göstererek] reddeylemektir. (...)
Her ne ise bahsimize rücu edelim: Yakup Kadri Bey feminizm kelimesinin mukabili [karşılığının] bile lisanımızda bulunmamasını feminizmin adem-i mevcudiyetine [yokluğuna] bir delil addediyor. Bu sözü kabul etmezsek mazur görsünler. Çünkü birçok mühim şeyler vardır ki her millette mevcut olduğu halde birçok milletlerde ismi hatta tercümesi bile yoktur. (Telgraf, otomobil, vapur...) Binanaleyh nisâilik, nisâiyyun tabirlerine hiçbir ihtiyaç hissetmiyoruz. Feminizm kelimesini aynen kullanmayı tercih ederiz, varsın lisanımıza bir ecnebi kelime daha girmiş olsun ne zararı var. Yalnız feminizmin vücudu [varlığı] kabil-i inkâr değildir.
Keşke Türk kadını Yakup Kadri Bey'in zannettiği kadar hukuka malik olsaydı da biz fevkalade hukuku istihsale çalışsaydık, maatteessüf [ne yazık ki] kaziyye [durum] bütün bütün başka. Beş on senelik feminizm cereyanı sayesinde birçok hukuk istihsal edildiyse de, henüz gayeye vusul mümkün olmadı. Henüz istirdat edilecek [geri alınacak] mühim hukuklar vardır. Hele nikâh

71 İsmet Hakkı, "Kısm-ı İlmi: Kadınlarımız ve Maarif," *Demet* 2 (24 Eylül 1324/7 Ekim 1908): 24-27.

hususunda kadın hukuku erkek hukukuna müsavi olmaktan çok uzaktır. Karısını istediği vakit kolayca boşayabilen ve karısının üstüne karı almakta hür ve serbest olan erkekle varacağı kocayı görmek ve tanımak hakkından bile mahrum edilen kadın nasıl müsavi olabiliyor? Siz bu bahsi kadın nokta-i nazarından düşünürseniz ne kadar feci olduğunu bila-müşkülât [zorluk çekmeden] anlarsınız. Neyse bu yarayı fazla deşmeden geçelim. Zira bin meşakkatle meydana getirilen "Hukuk-ı Aile Kararnamesi" bile ilk fırsatta ilga ediliyorsa [yürürlükten kaldırılıyorsa], bu babda yakın zamanda ıslaha nail olabilmek ümidi maatteessüf zayıftır.[72]

1908'de *Mahâsin*'de Makbule Hanım, "En İyi Zevç Nasıl Adamlardır?" sorusuna madde madde cevap verirken salisen (üçüncü olarak) feminist olmalı diyor. Feministe nasıl bir anlam yüklediğini açıklamalarından anlıyoruz:

Kadınlığın bütün inceliklerini, nazik, rakik hislerini, bütün ruhunu, tekmil kadınlıklarını hissedip anlayabilmelidir. Kadınlık nazarında sırf bir mülkiyet olmamalı. Zevcesini bir melike-i tâli' ü ikbal, bir peri-i şiir ve hayal gibi telakki edip rikkat [incelik], şefkat, merhamet gibi ulvi nezih hislerle meşhûn [dolu] olan kalbine dokunmaktan korkmalı, türlü vesilelerle onu memnun etmeyi kendisince bir netice-i emel, bir gaye-i saadet bilmelidir. Bütün maneviyatını ona hasretmeli...[73]

BEYAZ KONFERANS-FATMA NESİBE HANIM VE P.B.

1911'de, İstanbul'da üç yüz kadın, hatibe Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmasını dinlemek için konferansı düzenleyen P. B.'nin konağında on kez bir araya gelmişler. P.B.'nin isteğiyle konferansın yapılacağı salon baştan aşağıya beyaz döşendiği için bu toplantılara Beyaz Konferans deniyor. P.B. konferansı anlattığı yazıları yoluyla kendisi hakkında pek çok izlenim edindiğimiz bir kadın. Ama elimizde kısa da olsa, biyografi oluşturacak türden bilgiler yok.

72 Nimet Cemil, "Feminizm, Daima Feminizm!" *Kadınlar Dünyası* 194-8 (19 Şubat 1921): 2.
73 Evliyazade Makbule, "En İyi Zevc Nasıl Adamlardır? Bir Zevçte Ne Gibi Meziyetler Arzu Edilir?" *Mahâsin* 7 (Mart 1325/Mart-Nisan 1908): 500-502.

Beyaz Konferans, bir derneğin girişimi dışında gerçekleşmesi, sürekliliği, hatibe Fatma Nesibe Hanım'ın, kadınlık için mücadele eden diğer kadınların, itidalini, ölçülülüğünü taşımayan konuşmalarıyla 1908'den sonra düzenlenen birçok konferanstan çok farklı. Dergiye aktarılışı da farklı. P.B. her konferansta Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmalarını iletirken kendi duygularını, gözlemlerini de atlamıyor. İlk konferans öncesindeki duyguları şöyle:

> Bugün, tarihi bir gündü. Memleketin muhtelif cihetlerinden, kadınlığın altı bin yıllık zulmetine [karanlığına], hiç olsa da, bir mum ziyası vermek azmiyle buraya kadar koşup gelen ilk tarihi şikâyeti ızhâr olunacak [meydana çıkarılacak], şarkın ilk celse-i nisvânı [kadın oturumu] in'ikat edecekti [toplanacaktı].
> Erkeklerin, hele şu dakikada hakkını teslim etmekten nefret etmekle beraber, itirafa mecburum ki, salon ilk anlarda iki yüz elli ağzın, iki yüz elli ipek fistanın çıkardığı sesle inledi. Fakat cephedeki kapının açılmasıyla, bir hayal kadar beyaz, bir hayal kadar hafif ve seyyal [uçucu], genç, soluk bir sima, ince bir vücut içeriye dahil olduğu zaman bütün sesler birden durdu ve validem titrek, beceriksiz bir ifade ile:
> "Fatma Nesibe Hanımefendi!" diye hatibeyi takdim etti. Hanımlar, evvela, mütereddid [tereddütlü], mütehayyir [şaşkın] kaldılar. Sonra ön safta, bukleleri beyaz, ince boynunu örtemeyen bir genç, ellerini birbirine çarpmaya başlar başlamaz, iki yüz elli çift elin velvelesi pencereleri sarstı. (...)
> Bu, genç, ancak otuz yaşlarında kadar bir kadındı. Beyaz elbisesi üzerinde daha kesb-i vakar eden [ağırbaşlılık veren], bir İngiliz gibi örülerek toplanmış gür, koyu kumral saçlarıyla gölgelenen çehresinde kutsi marazların, kutsi elemlerin rengi, durgun, uhrevi bir ifade vardı.

P.B. birkaç cümleyle daha salondaki havayı anlattıktan sonra Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmasını aktarıyor:

> Hanımlar! Size, bütün kadınlık hatta topraklarında müebbeden susan dudaklar namına teşekkürler ederim. Görüyorum ki, hiçbir iskemle boş kalmamış. Demek ki iki kat, üç kat da-

vete icabet edecek münevver dimağlarımız, hemşirelerimiz var. Oh bu ne kadar mesut bir beşarettir [müjdedir]. Demek takip ettiğimiz karanlık yol için, hiç olmazsa meydandaki hesapla iki yüz elli meşale var. Fakat ah, arkamızda mecbur ve bihaber, hatta gülmeyen, kadın kitlelerini, kadın kesafetini [yoğunluğunu] tahattur ediniz [hatırlayınız]! Bir kelime ile: Çelik makine gibi beşeriyetin iyi ve fena tesirlerini ören kadınlar! Hissiz ve sessiz!
Şüphesiz bu kimsesiz, yoksul mesaimiz [çalışmamız] asab-ı tahammülümüzü paralıyor. Fakat size sabır, metanet tavsiye ederim. Granit burçlarını yükselterek şimdi müsterih tahassun eden [kalesine çekilmiş] erkeklere karşı tesisatımız henüz âciz bir temel halinde bulunuyor. Buna rağmen, şimdiki nesil, bu muhterem nesil, değil mi, hep fedakârız. Biz uzun bir ısrar ile çalışacağız; yakın bir istikbal bu müeesse-i nisvânın ilk katını teşkil edecek; uzaklar... İşte o zamanın kadınları müsterih olacak; hatta ufak bir gürültü ile şimdiden bir tılsımlı duvar gibi sıvaları dökülen tagallübler, tahakkümler, cinayetler hep bitecek! Bugün hiç utanmayarak silahlarını bırakıp kaçan Donkişotlar, yarın bir daha avdet etmeyecek [dönmeyecek]! (...)
Ah, evet diyorlar, diyorlar ki: "Kadınlar, hangi haktan bahsediyorlar? Hakları varsa hilkatten [tabiattan] istesinler! Ondan şikâyet etsinler!.. Onları manen, maddeten zayıf ve kabiliyetsiz yaratan biz değiliz a!.. Kuvvetin zayıfa galebesi! Bu pek tabiidir. Ve muvazene, kâinatın en büyük kanunudur." Fakat aldanıyorlar; sizi temin ederim ki aldanıyorlar, hanımlar! "Maddeten..." kaydına, itiraf edelim, inanmaya mecburuz. Bu, böyle! Ah, şu zayıf kollarımda kuvvet olsaydı, hilkat bana da bir demir pençe, sert bir kalp verseydi, yapacağım ilk iş, birçok erkeğin kafasını paralamak olacaktı!.. Fakat, "manen?.." bunu kabul edemeyiz, hanımlar! (...)
Sonra, muvazene [denge] kâinatın en büyük kanunu imiş; pek güzel. Fakat bu nasıl muvazenedir ki birinde namütenahi [sonsuz] bir sıklet ve kuvvet, diğerinde yine namütenahi bir zaaf ve sukut [düşüş]... Muvazene; tevâzûn [denk olma] demekse, bizi bağlayan zincirleri çözsünler... Zindanları açsınlar... O zaman... Ah o zaman, kâinatın bu kanun-ı bülendine [yüce yasa-

sına] biz de boyun eğeriz. Evet, felaketlerimizin esasını eski zamanlarda o zehirli köklerde, o budala validelerimizde aramalıyız. Onlar merhamet etmişler; şefik olmuşlar; sulhperver olmuşlar; gürültüden hoşlanmamışlar! Ah bu ne kadar kör bir siyasettir! Bastıkları yerin bir uçuruma müntehi olacağını [uçurumla sonlanacağını] takdir edememişler; bir an zevk için, adi, mülevves [kirli] bir zevk hatırı için ibzal olunuveren [esirgenmeyen] riya ve müdahenelerle [dalkavukluklarla] avunmuşlar! (...) Ve bugünkü şu elim vaziyeti teyit etmişler [sağlamlaştırmışlar]!. (...)

Karşımızda şımarmış, semizlemiş bir kuvvet, hodbin [bencil], riyakâr bir kuvvet var. Ve biz, dimağ yerine çürümüş bir uzuvla, kalp yerine gözyaşları, hastalıklarla; her şeyin, hilkatin, insaniyetin, o mevhum-ı insaniyetin esiri bulunuyoruz. Sonra nemiz var? Kanun, âdet, zevk, sefahat, mal, kuvvet, azamet, takdir, tahakküm.. Hep onların lehine! (...)

Evet, hanımlar, emin olun biz böyle kalmayacağız. (...)

Dünyanın her köşesine dikkat ediniz, bir inkılabın bedâyetinde [başlangıcında] bulunuyoruz. Emin olunuz, bu inkılap, bir erkek ihtilali gibi kanlı ve vahşi olmayacak. Bilakis nezih ve nisbeten sessiz, lakin mutlaka semeredâr [verimli] olacak; buna itikat ediniz, hanımlar! (...)

Zaten dünyada siyasi ve içtimai cereyanlara karşı durmak kadar belahet [bönlük] olamaz. Bu cereyan, isterse hafif olsun, yine bir cereyandır. Bugün ilk hayret, endişeye munkalib oldu [dönüştü], yarın hürmetler ve muvaffakiyetlerle doludur. Biz... biz maatteessüf daha hal-i iptidaiyedeyiz [başlangıç dönemindeyiz]. Fakat, çalışmanın, ısrarın nihayeti var mıdır? Ciddi düşünürsek elimizde birçok kuvvetlerin mevcut olduğunu buluruz.[74]

İlk toplantıdan sonra bir hafta içinde P.B.'nin bilmediği yerlerden konferansa katılmak için yüzlerce mektup geliyor. Elli sandalyenin sıkıştırılmasıyla ikinci konferansa üç yüz kadının katılması sağlanıyor. Sonraki haftalarda konferansı izlemek isteyen kadınların sayısı arttığında P.B.'nin yapabileceği bir şey kalmıyor.

74 P. B., "Beyaz Konferans 1," *Kadın* (İst.) 14 (7 Kânunusani 1327/20 Ocak 1912): 13-19.

...bütün odaları salona kalb etmek aradaki duvarları yıktırmak ve orta katı böylece geniş bir amfiteatr haline getirmek mümkündü. Ya babam, yarabbi, ya annem. Esasen çılgınlıklarım onları bî-zâr etmişken [bıktırmışken] bir de böyle bir mecnunane arzuda bulunursam artık... Çaresiz kulaklarımı tıkadım ve bu arkası gelmeyen feryatları okumamaya başladım.[75]

İkinci konferanstan önce P.B. yine duygularını dile getiriyor, ilk konferanstan sonraki tepkileri anlatıyor:

Nihayet... Pek uzun süren münakaşalar, manialardan sonra nihayet ikbalin yardımıyla bu sefer üç yüz kişilik bir davetname kitlesi tertibine muvaffak olduk.
Pek uzun süren münakaşalar, manialar diyorum, bütün bunlar evvela erkeklerin uzaktan uzağa kulağımıza kadar gelen tenkidâtı, bazı ihtiyar, şimdi her nasılsa peyda-yı kutsiyet etmiş [kutsallık kazanmış] erkek hatıralarına merbut [bağlı] kadınların velvelesinden ibaretti. Annem arzularımın şiddetine hürmeten fırtınalı bir çehre taşıyor, mesela babam: "Kızım aman dikkat, annenden korkarım!" istihzasıyla bir haftadan beri yorulan asabıma yükleniyordu.
Fakat tam bir Fatma Nesibe Hanım şakirdine [öğrencisine] yakışacak bir ihtilalcilikle hiçbir şeye ehemmiyet vermedim ve 16 Kânunuevvel tekerrür etti.
Bugün geçenki içtimaın [toplantının] noksanları, acemilikleri ikmal edilmişti [giderilmişti]. Saat birde kapının önünde arabasından inen ilk beyaz kadınla sinirlerim sükûnet buldu. Kalbimde bütün kadınlara ait bir şefkat, bahusus bir Jan Dark (Jeanne d'Arc) iftiharı vardı.[76]

Fatma Nesibe Hanım, o gün Âdem ile Havva "hikâye"sini kadın gözünden, kendi yorumuyla anlatıyor. Daha sonraki bir konferansta Stuart Mill[77]'den ayrıntılı olarak söz ediyor, Batı'daki kadın

75 P. B., "Beyaz Konferans 2," *Kadın* (İst.) 15, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1912): 2-7.
76 P. B., "Beyaz Konferans 2," 2-7.
77 John Stuart Mill (1806-1873). İngiliz filozof ve iktisatçı. "İngiliz Kadınlarına Oy Hakkı" hareketinin savunucusudur. 1865'te girdiği parlamentoda kadın hakları konusundaki konuşmaları ve "Kadınların Köleleştirilmesi" (The Subjection of Women, 1869) adlı uzun denemesiyle ünlüdür.

hareketini çok iyi bildiği anlaşılıyor. Öfkeli, erkekleri düşman ilan etmekten çekinmeyen tavrının yanı sıra "tekâmüle" inandığını belirtip ortama uygun hareket etmek gerektiğini düşünüyor. Fatma Nesibe Hanım'ın talepleri, kadınları, ezilen cins olarak görmesinin yanı sıra, toplumun mutluluğu için varlıkları geliştirilecek bir kitle olarak değerlendirilmesinden kaynaklanıyor. Bu bakışla, öncelikle kadınlar için politika geliştirmekten taviz vermeyen ender kadınlardan. O günlerde "Donanma" için, ordu için yardımlar toplayıp müsamereler (toplantı) düzenleyen kadın derneklerinin bu çalışmaları karşısında "Elbette, donanmalara, ordulara hizmetten ziyade, kadınlarımıza, kızlarımıza çalışmak daha hayırlıdır. Çünkü vatan bütün bunlardan evvel yeni bir nesle, kuvvetli bir unsura muhtaç ve bunu tevlit ve ihzâr edecekler [meydana getirecekler] şimdiki kadınlardır,"[78] diyor.

Fatma Nesibe Hanım, 9. konferansta kadın derneklerinden istekte bulunalım, onlara destek olalım, bizim adımıza hükümete müracaat etsinler derken, bir yandan bu derneklerin konferansların yayımlandığı *Kadın*'a şüpheyle baktığını, bağımsız bir gazete çıkarma isteklerini duyduğunu da aktarıyor ve bundan duyduğu üzüntüyü biraz da kızgınlığı, kırgınlığı iletiyor.[79]

Peşine düşmek istediğim ama henüz başka bir yerde adına rastlamadığım Fatma Nesibe Hanım duygusal iniş çıkışları, erkek düşmanlığı yapan halleriyle bazı kadınların temkinli yaklaşacağı bir kadın gibi görünüyor. Acaba konferansa gelen kadınlar neler düşünüyordu? P.B.'nin anlattıklarından, elbette onun dikkatinin yakaladıklarından birkaç kadının tepkisini izleyelim:

> "Solda bir hanım beyaz mendiliyle yaşlarını teskine çalışıyor; diğer eliyle kalbini tazyik ediyor; diğer biri işitmemek için kulaklarını tıkıyordu."
> "Kalabalık arasından kurtulmaya çalışan ihtiyar hanım: 'Kızım Allah senden razı olsun, dilin dert görmesin!'diye haykırdı."[80]

78 P. B, "Beyaz Konferans 9," *Kadın* (İst.) 9 (5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912): 7.
79 P. B, "Beyaz Konferans 9," *Kadın* (İst.) 9 (5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912): 7.
80 P. B., "Beyaz Konferans 1 ," *Kadın* (İst.) 14 (7 Kânunusani 1327/20 Ocak 1912): 13-19.

Fatma Nesibe Hanım'ın ikinci Beyaz Konferans'ta kadın gözünden anlattığı Âdem ile Havva "hikâye"sini de aktarmak istiyorum. Olayları, anlatılagelmiş şeyleri kadın bakışıyla yeniden yorumlamaya yönelmesi, tek başına bu yöneliş bile, erkeklerin görme biçiminin egemenliğinin ne kadar farkında olduğunu gösteriyor.

Âdem ile Havva'yı yorumlayışı ve diğer konferanslarında söyledikleri, zaman zaman bugün feminizm içindeki kimi yaklaşımları (dişil özellikler olarak barışçıllığın, şefkatin, doğurganlığın sahiplenilmesi) hatırlatıyor. Fatma Nesibe Hanım gibi birçok kadın şefkati, barışçıllığı, sezgi gücünü, özverililiği kadın özelliği olarak görüp sahip çıkıyorlar. Bu özelliklerden söz edilirken, biyolojik dişilikle toplumsal kimlik kadınlık arasında teorik düzlemde bir ayrım yapılmıyor. Ama anlatımlardan genellikle şefkat ve barışçıllığın kadının doğasından gelen özellikler olarak görüldüğü ortaya çıkıyor. Kadının hak ve özgürlüklerinin elinden alınmasıyla oluşan özellikler, eğilimler (kadınlığa atfedilen güvenilmezlik, entrikacılık, pasiflik...) toplumsal cinsiyetin getirdiği, hak ve özgürlükler elde edildiğinde ortadan kalkacak eğilimler olarak görülüyor.

> Hanımlar! Bugün bir yalan denilen ne kadar hakâyık [hakikatler] vardır ki kusurları bu telakkiden ibarettir. Bir masal!... Fakat neme lazım; öyle bir masal ki en derin mütefekkirleri [düşünürleri], en mütefekkir sosyologları hayrette bırakıyor... Yarın, demiştim. Hakikatler öyle çiçeklerdir ki hep yarınlarda açılır. Bu da bunun gibi... Tıpkı, evvel zaman içinde, kalbur[81] zaman içinde diye başlanır... Evet, işte o kalbur, o evvel zaman içinde bir Âdem'le bir Havva varmış... Havva, nasıl olsa kadın ve zeki olduğu için, maksad-ı hilkatlerini [yaratılış amaçlarını] refiki [arkadaşı] Âdem'den daha çabuk anlayarak, şeytanın yardımıyla, ona biraz daha canlı, heyecanlı bir hayat vermek istemiş; onu teşvik etmiş. Kaba ellerinden tutarak orada, cennetin ziya ve zulmet doğan bir köşesinde yükselen, kendilerine ezeliyetin [Tanrı'nın] men ettiği ağacın yanına kadar götürmüş ve onun ölüm çekirdekli meyve-i hayatından yemişler... Tabii bu, her memnu [yasak] şeyi ya-

81 Metinde "kanbur".

panları cezalandıran kanunlar gibi hükm-i tardı [sürülmeleri] icap etmiş... Zannederim, bir sabah, daha sis ve karanlık eteklerini toplarken iki garip kuş gibi vatanlarından uçurulmuşlar... Biri Medine civarına, diğeri Seylan adasına naklolunmuşlar. Zamanlar geçmiş... Akşamların elemi onların gözlerinden, sabahların şetâreti [sevinci] onların ümidinden sirayet etmiş... Fakat bu firkate en ziyade dayanamayan Âdem olmuş... Ve Cenab-ı Hakka o kadar yalvarmış ki bunun zilleti [alçaklığı] erkeklere miras kalmış...
Nihayet, müsaade-i İlahîye şerefsâdır olmuş [Allah izin bağışlanmış]. Ve bir gün Âdem, kalın nasırlı bacaklarını açarak, taşlara, kuşlara sora sora Medine civarına kadar gelmiş; Havva'yı, yıldızlardan aşk, gecelerden kalp örerken bulmuş... sonra... bilmem... birçok tafsilat... Yalnız ilk anların tarihinden, kadınlık tarihinden bahsetmek isterim: Âdem hilkaten daha kuvvetli, yani mütehakkim ve sert olduğu için... Bilakis Havva zayıf, daha fedakâr, daha müşfik, daha müsamahalı bulunduğu için galebe [üstünlük] Âdem'de kalmış... Biri şımarmış, diğeri lütfetmiş ve bu suretle sırf bir eser-i telakki, bir eser-i gaflet olmak üzere işte bizlere kadar devam etmiş.... Fakat Âdem, benim fikrimce hiç de iyi etmemiş, hanımlar! O sırf mihânikî [fizik güçle], riyâzî [hesaplı] bir kuvvetle tahakküm etmeye çalışırken, diğeri yanlış bir yola sevk edilen, icbar edilen [zora sokulan] kabiliyetiyle, zekâsıyla, daha faziletsiz fakat muhikk [haklı], hafî [gizli] fakat kuvvetli mukabeleye mecbur kalmış... İşte tıpkı bugünkü erkek ve kadın müşâreketi [ortaklığı /birlikteliği] gibi... Şimdikilerde nasıl erkekler, kolları, hayattaki mevkileri kuvvetiyle; kadınlar da fırsatların kendilerine lüzumun, dûr-bînliğin [ileriyi görmelerinin], bilhassa zekâlarının kuvvetiyle temin-i muvazenete [dengeyi sağlamaya] çalışıyorlarsa öyle.
Fakat dediğim gibi zannetmem ki, bu pek iyi olmuş... İlk insanın cezayî hatasını bugünkü beşeriyet çekiyor. Âdem adelesini suistimal etmeseydi, Havva hiç şimdikiler gibi olmayacaktı. Bilakis Âdem hakkı çiğnedi; sinirlerinin salâbetiyle [sağlamlığıyla] mağrur, bütün hukuku, bütün mantığı kendi lehine tevil etti [çevirdi]. Taktığı gözlük kan renginde, gördüğü menâzır [manzara] kandan ibaretti. Ve Havva, ne yapsın, bu kırmızı

tehâcümler [saldırılar] önünde cebri, sırf tedafüi [kendini koruma] bir takayyütle [çabasıyla] siyah ağlarını germeye mecbur oldu. İşte bunun içindir ki hanımlar, şimdi bize hilekâr diyorlar. (Gözlerini hemşireler gibi semaya tevcih ederek [yönelterek]) bilmem haklı mıdırlar, yarabbi? Büyük iktidarlar, büyük istibdatlara karşı bilmem ne ile mukabele olunur? Ve bundan hangi taraf diğerinden daha mesuldür? Biri daha hakperver, daha medeni hareket etseydi, buna mukabil diğeri daha az muhikk [haklı], daha çok vahşi mi olacaktı?[82]

ÖRTÜNME

Örtünme (tesettür) tartışmasının, kadınların ev dışındaki kıyafetlerinin değişmesi talebinin en çok *Kadınlar Dünyası*'nda dile getirildiğini görüyoruz. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Derneği'nin, kadınların kıyafetlerinin değiştirilmesi konusunda çalışma kararı var. Dernek üyeleri ve *Kadınlar Dünyası* yazarları, şeri hükümlere aykırı düşmeyecek, sade, iş görmeye uygun, toplumsal hayata katılacak kadın için elverişli giyim biçimi konusunda seçenekler sunmaya, örnek olmaya ve bu konuda kamuoyu oluşturmaya çalışıyor. Bu karar ve çabalarının yansıması olarak dergide hem konuyla ilgili yazılar, hem son moda kostüm tayyörler gibi alt yazılarıyla özendirici fotoğraflar yayımlanıyor.

Kadınlar Dünyası yazarları, tepki uyandıran bu konuda, sonradan laik bir savunma ağırlık kazansa da taleplerinin İslam'a uyup uymadığını dikkate alıyor ve bu açıdan güvenli görünüyorlar. Aziz Haydar, dini, ahlaki ve sıhhi bir kıyafet istediklerini, peçe ve çarşafın hiçbirine uygun olmadığını söylüyor.

İslamiyet'in bize emrettiği kıyafet-i hariciyeyi, emr-i peygamberi nasılsa o suretle tatbike çalışıyoruz!... Bugün ister dindar olanlara sorun, ister âlim olanlara zevk-i selim eshâbına [ince zevkli kişilere] sorun, ister hıfzıssıhha mütehassıslarına, bakalım bizim İslam hanımlarının bugünkü kıyafet-i hariciye-

82 P. B., "Beyaz Konferans 2," *Kadın* (İst.) 15 (2 Şubat 1327/15 Şubat 1912): 2-7.

lerini beğeniyorlar mı? Emin olun hepsi birden -hayır- cevabı verecekler... Çünkü bizim bugünkü kıyafetlerimiz, ne dinidir, ne sıhhidir, ne ahlakidir. Şeriat-ı Muhammediyede peçe yoktur. Vardır diyenler ispat etsin... Eğer şeriatta peçe olsa hîn-i şehâdette [şahitlik anında] hâkim yüzünüzü açın teklifinde bulunamazdı.[83]

Aziz Haydar, bu kıyafetlerinin ahlaki olmayışını kalın bir peçenin, bol bir çarşafın içinde gizli işler çevrilebileceğini ileri sürerek açıklıyor. Kalın palto giyilmesine engel olduğu için de nezle ile başlayan veremler, zatürreeler ve soğukla gelen çeşitli hastalıklara neden olduğunu belirtiyor.

Aziz Haydar'ın *Kadınlar Dünyası*'na izlenimlerini yazdığı bir Konya Gezisi var. Anadolu'da her tarafta örtünme, giyinme tarzının farklı olduğunu gözlemliyor ve "Konya Mektubu" yazılarında ayrıntılı olarak anlatıyor. Giyim tarzının sınıfsal farklılıklara bağlı olarak ayrımlar gösterdiğine de değiniyor. Merkez vilayetin yerli hanımlarının ileri gelenlerinin çarşaf, fakirlerin kendi dokudukları beyaz büyük ihramları giydiğini, daha fakirlerin şalvar ve küçük bir başörtüsüyle suya gittiklerini belirtiyor. *Kadınlar Dünyası* bu farklılıklara dikkati çekerek, değişik yerlerdeki Müslüman kadınların kıyafetlerinin fotoğraflarını yayımlayarak (Anadolu'da Kisve-i Nisvân, Kürdistan'da Kisve-i Nisvân, Sayı 121, 120) Müslüman kadın için çarşaf ve peçenin "doğru" kıyafet olduğu inancını silmek istiyor.

Yine *Kadınlar Dünyası*'nın 124. sayısında Mısır'da yayımlanmakta olan bir dergiden özetlenerek çevrilmiş, İslam içinde tesettürün nasıl bir yol aldığını açıklayan bir yazı dikkat çekiyor. İslam içinden konuşmak, çeşitli hükümlerin erkeklere göre aldığı biçimi gözden kaçırmamayı mümkün kılıyor. Aşağıdaki yazı bu görebilme/görme haline iyi bir örnek. Çeşitli kurumların özündeki erkek merkezli yapıyı, anlatımı görmek kadar, bu sistemlerin içindeki hükümlerin, değerlerin tekrar erkeklerin çıkarına yorum-

83 Aziz Haydar, "Biraz Dedikodu," *Kadınlar Dünyası* 128 (25 Kânunusani 1329/7 Şubat 1914): 3-4.

lanma sürecini de izlemek önemli. O zaman patriyarkanın hüküm sürdüğü farklı inanışlardaki, farklı toplumlardaki kadınların bütünüyle inanışlarını sorgulamadıklarında da kadınlık durumunu görmeleri ve birbirlerine işaret etmeleri kolaylaşıyor.

> Tesettür iki kısımdır. Biri setr-i avret [vücudun gösterilmemesi gereken yerlerini örtmek], diğeri hanede mahbûsiyettir. Birincisinden maksat meydandadır. Medeni ve makbuldür. Ve aynı zamanda kadının haşmet ve vakarını artırır.
> Kadının mâdâmelhayat [hayat boyu] evde hapsi, halk ile ihtilâtının [bir araya gelmesinin] meni [yasaklanması] cihetlerine matuf [çevrilmiş] olan tesettüre gelince: bu, gerçi medeniyet-i İslamiye esnasında zuhur etti ve ahiren [sonradan] şehirlilerde atalet ve rehavet ve servet neticesi olarak şiddeti buldu ise de zaman-ı bedeviyette [göçebelik döneminde] kadın erkeğe tamamiyle müsavi idi. (...)
> Vakta ki İslamiyet'in devr-i satvetinde [güçlü dönemlerinde] şehirlerde cariyeler hâsıl olmağa ve her biri diğeri hakkında su-i zann etmeye [kötü düşünmeye] başladı- ailelerin sahip ve reisi olmak itibariyle- erkekler kadınları sıkıştırdıkça sıkıştırdılar. Şiddetli murakabe altına aldılar [gözaltında tuttular]. Netice-i istibdat ve tahakküm olarak zavallı zencileri, o biçare esirleri harem ağası faciasına uğrattılar. İşte bu vahşetten anlaşılıyor ki: Şark'ta İslam aileleri arasında bugüne kadar devam eden tazyik ve tesettürün sebebi, menşei sırf erkeklerin su-i zanları [şüpheleri] ile ehl-i beytleri [eşleri] hakkındaki istibdat ve vahşetleridir.
> Zira bugün gördüğümüz tesettür İslamiyet'in icâbâtından değildir. Müslümanlar cariyeler aldıkları ve kendileri ve zevceleri arasında su-i zanlar husule gelmeye başladığı ve bu suretle zevcelerini tazyik altına almak istedikleri zaman arzularına yardım edecek her türlü tefsire [yoruma] müracaattan hali kalmadılar [geri durmadılar], kadını hapis ile dehşetli tazyik altına aldılar. Kadın dahi bunun doğruluğuna inanmaya başladı.[84]

84 Kadınlar Dünyası, "Tesettür Nedir? Şarkta Kadın Tesettürden Evvel ve Sonra," *Kadınlar Dünyası* 124 (28 Kânunıevvel 1329/10 Ocak 1914): 2-6.

Bir süre sonra özellikle Nimet Cemil'in yazılarında, istenen kıyafetler, daha çok "zamanın icâbâtı", medeni dünya karşısında Osmanlı kadınlarının yeri bağlamında ve daha laik bir noktadan savunuluyor. Kadınlarla ilgili kimi talepleri aşırı bulan *Kadınlık* yazarları, bu konuda *Kadınlar Dünyası*'yla çatışıyor; sık sık *Kadınlar Dünyası*'na sataşan Tasvir-i Efkâr'ın yanında yer alıyorlar. *Kadınlık*, Nimet Cemil Hanımefendi'ye başlıklı yazıda Nimet Cemil'i eleştiriyor:

> Siz kadınlığın heyet-i içtimaiye arasındaki [toplum içindeki] mevki-i ihtiramını [saygın yerini] artist ve şantöz derecesinde mi zannediyorsunuz. (...) Hali hazır tesettür ve kıyafeti zamanın icâbâtından ileri geldiği kanaatindeyseniz aldanıyorsunuz hanımefendi. (...) Medeniyet hiçbir vakit kıyafetin şeriki [ortağı] değil, ilmin, fazlın, terakki ve tekemmülün şerikidir. (...) Bizim yegâne emel ve gayemiz kadınlığı kukla ve şantöz kıyafetleriyle erkeklerin nazar-ı iştihalarına [arzulu bakışlarına] arz etmek değil, onlara bir mevki-i ihtiram [saygın bir mevki] bahşettirmek için çalışmaktır.[85]

Kadınlar Dünyası'nda yazan [ayın]. M. *Kadınlık* yazarlarından daha farklı bir yaklaşımla, *Kadınlar Dünyası*'ndaki eğilimi yargılamadan şunları söylüyor:

> Yaradılışımıza nazaran gerek eşkal-i hariciye [dış görünüşümüz], gerek dahiliyemizde erkeklerden ne farkımız var? Bu cihet teşrihiyesi [incelenmesi] ef'âl –i fizyolojiye [fizyolojik işlevler] nokta-i nazarından da erkeklerden aşağı olmadığımız gibi belki vazife-i fizyolojiyede onlardan daha büyük bir rol oynuyoruz. Şu halde erkeklere kendimizi beğendirmeye, vücudumuzu enzâr-ı iştihalarına arz etmeye ne ihtiyacımız var? Tabiatı terk ederek yüzümüzü, gözümüzü boyamak, mütenasip endamınızı göstermek için mugayyir-i hıfzıssıhha [sağlığa aykırı] olan dar korseler içine girmek, câlib-i nazar olmak [dikkat çekmek] için reftârımıza [yürüyüşümüze] bir başkalık vermek yaradılışımızla tev'em midir [uyar mı]?

85 Kadınlık, "Kısm-i İçtimai: Nimet Cemil Hanımefendiye," *Kadınlık* 10 (10 Mayıs 1330 /23 Mayıs 1914): 2.

Hilkatimizde [yaradılışımızda] erkekle beynimizde [aramızda] hiçbir fark olmadığı, ef'âl-i fizyolojiyede [fizyolojik işlevlerde] bizim onlara muhtaç olduğumuz kadar onların da bize ihtiyaçları oldukları halde kendimizi onlara hoş göstermeye neden mecbur olalım?
Rica ederim ki bu insanlık mıdır? Sonra şu halde hangi hukukumuzdan bahsediyoruz.
İşte ben Dünya'mızdan rica ediyorum ki kadınların da erkekler gibi bir gurur-ı insaniyesi bir benliği olduğunu, erkeklerin nazar-ı iştihalarına maruz bir meta olmadıklarını bildirsin, güzel güzel makaleleriyle gurur-ı nisviyeyi [kadınlık gururunu] tahrik eylesin [harekete geçirsin].[86]

Sonuçta, modernleşme sürecinde politik tutumların farkları kadınlar üzerinden ifade edildiğinde, kadınlar, hakkında konuşulan olarak kalmayıp erkeklerle eşit özneler olarak kendi adlarına konuşuyorlar. Özellikle üst ve orta sınıftan şehirli kadınlar olarak, her alanında bulunmak istedikleri toplumsal yaşam pratiğine uygun bir giyim tarzı istiyorlar.

ÇALIŞMA TALEBİ

"...ezildiğimizin başlıca sebebi de hep maişetimizin [geçimimizin] yalnız erkekler tarafından temin olunmasıdır."[87]

Kadınların ev dışında çalışması talebi, asıl görevleri annelik, zevcelik olan kadınların, gerektiğinde (geçim sıkıntısı, erkeklerin ölümü, kimsesizlik...) çalışmalarının meşru görülmesinden başlayan bir çizgide ilerliyor. Kadınların asıl görevlerinin yanında başka alanlarda çalışarak topluma hizmet edebileceği savunuluyor. Kadınlar çeşitli biçimlerde vatan için çalışmak istediklerini söylüyorlar. Her konuda olduğu gibi, çalışmayla ilgili taleplerini de toplumun yararına görünen niteliğini açıkça ve olumlu anlamda vur-

86 [ayın].M., "Kadınlar Dünyası Gazete-i Muteberesine," *Kadınlar Dünyası* 136 (22 Mart 1330/4 Nisan 1914): 5-7.
87 Aziz Haydar, "Kadınlığın Yeni Bir Hatvesi Daha," *Kadınlar Dünyası* 152 (19 Temmuz 1330/1 Ağustos 1914): 4.

gulayarak dile getiriyorlar. Taleplerin toplum için yararını vurgulamak yoluyla oluşan bu meşruiyet, kabul görme mekanizması, kimi kez taleplerini kendileri için ifade etmeyi gölgelemeye kadar varıyor. Ama çalışma talebinin her dile getirilişinde kadınların varlıklarını kabul ettirme, ikinci sınıf görülmeyi kırabilme dürtüsü, doğrudan, kadınlara kapalı alanlara girme isteği ve geleneksel kadın işleri dışında başka işler yapma hevesi açıkça kendini gösteriyor. Aziz Haydar'ın "Kadınlığın Yeni Bir Hatvesi [Adımı] Daha" başlıklı yazısı kadınların yaşama alanlarını genişletmekten duyulan sevinç kadar kadınların çalışmasının, ekonomik bağımsızlıkları ve güçlenmeleriyle ilişkisini çok iyi ifade ediyor.

> İşte size yeni bir hatvemizi [adımımızı] tebşir ediyorum [müjdeliyorum]. Posta ve Telgraf Nezareti Feride Yaver Hanım isimli bir hemşiremizi pul memurluğuna kabul etmekle bize yeni bir saha-i faaliyet açtı. Bugün Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti namına kendisini tebrike memur olduğum Feride Yaver Hanım'ı görmek için gittiğim zaman bilseniz ne büyük bir saadet hissediyordum. Evvelden yol üzerinde duran ve mini mini bir kafesi andıran pul fürûhtuna [satışına] mahsus baraka içeriye naklolunmuş, hemşiremiz Feride Hanım da o zarif kafesin faal bir bülbülü gibi eshâb-ı müracaata [başvuranlara] nezaketle pul veriyor, vazifesini kemal-i vakarla [ağırbaşlılığın, onurluluğun olgunluğuyla] ifa ediyordu. Kendisini tebrik ettim. Ve aradan çekildiğim zaman şimdiye kadar zavallı kadınlığı hain pençesi içinde sıkan atalete [hareketsizliğe/tembelliğe] diş bileyerek diyordum:
> -Artık seni ayaklarımızın altına alıyoruz. Bizi ezemeyeceksin hain atalet.
> Evet şimdiye kadar ezildik, ezildik, ezildik ve bu ezildiğimizin başlıca sebebi de hep maişetimizin yalnız erkekler tarafından temin olunmasıdır. Eğer biz de çalışmış olsak eğer biz de kazansak o zaman bu kadar âciz olmayız.[88]

1913'te Bedra Osman ve arkadaşlarının Telefon Şirketi'nde çalışma girişimi kadınların ev dışında çalışması, evin dışına çıkması fikrinin sembolü olarak çok yankı uyandırıyor.

88 Aziz Haydar, "Kadınlığın Yeni Bir Hatvesi Daha," 4.

I. Dünya Savaşı yıllarında erkeklerden boşalan çeşitli memurluklara kadınlar alınıyor, savaş sonrasında memurlukların bir bölümünü tekrar erkeklere bırakmak durumu ortaya çıkıyor. 1921'de *Kadınlar Dünyası*'nda Feride Hanım'ın bu konuya değinen "Dün ve Bugün" başlıklı bir yazısı var.

> Şimdi bizim vazifemiz bu muzafferiyetten ümit ve kuvvet alarak bu çığırda devam etmek, kadınlarımızı daha şamil [geniş] bir tarzda hayat-ı umumiyeye karıştırmaktır. Mütarekeden sonra bazı daireden fazladır bahanesiyle birçok muhterem memurelerimiz çıkarıldığı gibi inhilal eden [boşalan] memuriyetlere ve vazifelere erkeklerin tercih edildikleri görülüyor. Bu tercih elan [şimdi de] kadın ve erkek farkının gözetilmekte olmasından münbaistir [ileri gelmektedir]. Artık bu farkı büsbütün ortadan kaldırmak ve vazifelere ister kadın ister erkek olsun ehlini tayin hatta müsavi bir iktidar ve meziyette bulunan bir erkek ve bir kadından, kadını tercih etmek lazımdır. Bugün birçok kız mektebinde erkek hocalar, kadın muallimelerden daha çoktur. Bir kadının yapması daha yakışan birçok işlerde erkekler sabahtan akşama kadar pinekliyorlar. Erkeklerimiz iyice bilmelidir ki kadınlarımızı hayat-ı umumiyeye iştirakten men edecek hiçbir kuvvet yoktur. Artık ne maziden, ne ananeden, ne de taassuptan korkmuyoruz. Mücâhede [savaşım] yolunda her şeye göğüs gerecek ve tahammül edeceğiz. Ellerinde süpürge kürek sabahtan akşama kadar sokak süpüren hemşirelerimizin hakir ve süfli [aşağı] görünen sa'ylara [işlere] yarın değilse bile şüphesiz öbür gün şehremaneti [belediye başkanlığı] makamına bir kadın emîn [başkan], dahiliye nazırı [dışişleri bakanlığı] makamına bir müdebbir [akıllı] hanım gelecektir ve bu muhakkak olacaktır.[89]

Kadınların ev dışında çalışmasının, kadına ekonomik bağımsızlık getirmesi ve bunun kadınlar için öneminin vurgulanışına incelediğim dergiler içinde özellikle *Kadınlar Dünyası*'nda, Aziz Haydar'ın yazılarında rastladım. Aziz Haydar, 1921'deki bir yazısında kadın-

89 Feride Mağmum, "Dün ve Bugün," Kadınlar Dünyası 194-2 (8 Kânunusani 1921): 2-3.

ların durumunun, ekonomik güçleri ya da ekonomik güçleri üzerindeki tasarruf haklarıyla ilişkisi üzerinde duruyor.

> Bizde ne kadar zengin olursa olsun kadın her suretle erkeğe muhtaç bir haldedir. Bizde kadının malı da olsa o malı idare etmek için mutlak erkeğe arz ihtiyaç eder. Eder çünkü kanun bilmez, usul bilmez, iş bilmez sözü dinlenmez muameleye vâkıf değildir tabii her umûr ve hususta erkeğin muavenetine [yardımına] daha doğrusu lutfuna arz-ı iftikar edecek [ihtiyacı olacak]. Zengini böyle.. Sonra bir de fakiri veyahut kibar olup da serveti olmayan biçareleri göz önüne getir[elim].. Bu biçareler öyle bir vaziyettedirler ki insan düşündükçe acır.
> Esasen memlekette bir kadının mevki-i içtimaiyeye malik olmaması hep kocasının eline muhtaç olmasından, her şeyde onun lutfuna müftekir [muhtaç] bulunmasından ileri gelir. Hükm galibindir, düsturunu unutmamalı. Behlül'e[90] kimi sevdiğini sormuşlar. Karnımı doyuranı, cevabını vermiş. Mücadele-i hayat bizim zannettiğimiz kadar kolay değildir. İnsana böyle zorla sevdirir. Bunu iyi bilmelidir ki insanlar ihtiyacâtını temin etmek için hatt-ı tahammüllerinin fevkinde olan birçok eziyetlere katlanırlar ki işte bizim zavallı Türk kadınlarının bugünkü hali de ancak ve ancak bu ihtiyac-ı mübremin [vazgeçilmez ihtiyacın] tesirindedir.
> Bizde: "Birine varır bir lokma ekmek yerim." sözü bir düstur-ı mutlak gibidir. Bunu her sınıf insan kabul etmiştir. Çünkü başka çare yok. Yaşamak için ancak erkeğin getireceği bir lokma ekmeğe küçük büyük herkes, her kadın muhtaç, bugün kocasından, ben seni bakamam besleyemem, sözünü işiten bir kadın, ben kendimi bakar beslerim mukabelesinde bulunamıyor. Zira elinde hiçbir kuvveti yok. Acz ve meskenet ruhunun en derin noktalarına kadar nüfuz etmiş küçüklüğünden büyüklüğüne kadar yaşamak için yaşamanın kolayını bulmak için hiçbir şey öğretilmemiş.[91]

90 Abbasi Halifesi, zevk ve eğlence düşkünü Harun Reşit'in (786-809) yakını olarak geçen, nükteleri, öğütleriyle onu uyaran, Türk ve İran edebiyatında fıkralarına, sözlerine yer verilen kişi.
91 Aziz Haydar, "Erkeklerin Hâkimiyeti Kadınların Aczi," *Kadınlar Dünyası* 194 (1 Kânunsani 1921): 4-5.

Tıp gibi bazı alanlardaki çalışma talebi yalnızca, genel çalışma talebinin temelinde yatan varoluş alanını genişletme ve ekonomik bağımsızlık kazanma isteğine dayanmıyor. O günün Osmanlısında yaşayan kadının çıkarı dolayısıyla isteniyor. Örneğin *Kadınlar Dünyası*, karılarını erkek doktorlara göstermeyen erkekleri kınadıkları, bağnazlık, gaddarlıkla, bencillikle suçladıkları halde, o noktada tartışmaktan çok, kadınların doktor olmasını istiyor, bu şekilde "hemşireleri"nin ölümlerine engel olacaklarını söylüyorlar. Bu arada, Osmanlı kadınlarından yalnızca Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân derneği üyelerinden Belkıs Mahmut Hanım'ın Paris'te dişçilik öğrenimi yaptığını bildiklerini belirtiyorlar. Maarif Nazırı Şükrü Bey'in kadınların da tıbbiyeye gireceği yolundaki açıklamasının uygulamaya geçmesini bekliyorlar.

Görüldüğü gibi dergilere yansıyan çalışma talebinin içeriği, Osmanlı kadın hareketinin şehirli, üst- orta sınıf karakterini yansıtıyor. Aslında biliyoruz ki 19. yüzyılda, pek çok kadın, en çok dokuma iş kolunda olmak üzere sanayi işçisi olarak zaten çalışıyor.[92]

"HAKK-I İNTİHAP": SEÇME-SEÇİLME HAKKI

20. yüzyılın başında Avrupa'da kadınların oy hakkı mücadelesi ve yankıları Osmanlı kadınlarına ulaşıyor. Bütün yayınlarda en azından haber olarak mutlaka yer alıyor. Çeşitli vesilelerle kadınlar bu konuda bir şey söyleme ihtiyacı hissediyorlar. 1920'lere kadar hemen hepsi ilgiyle, gıptayla Avrupa'daki gelişmeleri izliyor, "şimdilik" kaydını ihmal etmeden Osmanlı kadınları olarak oy hakkı talebinde bulunmadıklarını, ama zamanı geldiğinde mücadele edeceklerini söylüyorlar.

1912'de Fatma Nesibe Hanım, 5. Beyaz Konferans'ta Stuart Mill'den başlayıp İngiltere'deki oy hakkı mücadelesini anlatırken "... biz daha hakk-ı siyasi isteyecek kadar cüretkâr değiliz hanım-

92 Şehmus Güzel "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3 ve 4. cilt* içinde. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) 858-874.

lar! Yalnız şimdilik hukuk-ı medeniye, insaniyet hakkı, yaşamak hakkı istiyoruz,"[93] diyor.

1914'de *Kadınlar Dünyası* yazarları da, zamanı geldiğinde intihap (seçme-seçilme) hakkı isteyeceklerini belirtiyorlar:

> Memleketimizde şimdiye kadar vakıa [gerçi] kadınların hakk-ı intihabından, bu hakkın kendilerine verip verilmemesinden henüz bahsedilmiyor. Ve münakaşât dahi başlamamıştır. Bu babda henüz biz kadınlarda da hiçbir hareket-i nümâyân olmuyor [hareket görünmüyor]. Bu sükûtumuz bizim hakk-ı intihabâtı istemediğimiz için değil, henüz onun zamanı gelmediğine kani olduğumuz içindir.
> (...) Onu talep etmek ona liyakatle [layık olma/hazır olmayla] mümkündür. Ona liyakat ise diğer memleket kadınları gibi hayat-ı cemiyete, mesai-i umumiyeye iştirak ile hâsıl olacaktır.[94]

Kadınlar, oy hakkı istemenin henüz zamanı gelmediğini düşünüyorlar, çünkü ev dışına çıkıp çalışmadan dolayısıyla soysal yaşamın içinde yer alarak yurttaş sıfatını kazanmadan oy hakkı istemenin, bir anlamı olmadığına inanıyorlar. Bu durum, oy hakkı talebinin, kadın erkek eşitliğini kabul ettirmenin ötesinde, toplum yararına başka bir gerekçelendirmeye dayandırılmaması onları ölçülülüğe götürüyor. Yine de yakın zamanda kadınlardaki uyanışın sonuçlarının görüleceğini ve kadınlar için de oy hakkı talebinde bulunacaklarını belirtiyorlar.

Kadınlar Dünyası Ocak 1921'de bir kesintiden sonra tekrar çıkmaya başladığında, amaçları arasında artık "hakk-ı intihap" elde etmeyi de sayıyor: "Memleketimizde dahi kadınlara hakk-ı intihap verilmesi"[95]

---

93 P. B., "Beyaz Konferans 5," *Kadın* (İst.) 5 (17 Mart 1328 /30 Mart 1912): 2-7.
94 Kadınlar Dünyası, "Kadın ve Hakk-ı İntihap," *Kadınlar Dünyası* 133 (1 Mart 1330/14 Mart 1914): 2.
95 Kadınlar Dünyası, "Bir İki Söz," *Kadınlar Dünyası* 194 (1 Kânunusani 1921): 2.

Kadınlar, evlilikle ilgili düşüncelerini, görücü usulüyle evlenmenin olumsuzluklarından başlayarak dile getiriyorlar. *Kadınlık*'ta yazan bazı kadınların tereddütlü yaklaşımları dışında, bu konuda yazı yazan kadınların tümü görücü usulüyle evlenmenin karşısında.

Nasıl bir evlilik istedikleri en iyi bildikleri konuların başında geliyor. İstedikleri evlilik, birbirini seçen kadın ve erkeğin beraberliğine dayanıyor. Geleneksel aile ilişkileri, geçinme biçimleri, çekirdek ailenin yaygınlaşmasını henüz beslemeyecek de olsa, sonuçta anlattıklarından çekirdek aile içinde yaşamak istedikleri çıkıyor. Çekirdek aile isteğinin, İstanbul, Selanik, İzmir gibi şehirlerde, Batılı yaşam biçiminin çeşitli görüntüleri ve anlatımıyla karşılaşma sonucunda oluştuğunu, çekici bulunan Batılı biçimlerin bir parçası olarak ilgi gördüğünü düşünmemek gerek. Bu konuyu işleyen yazılar, erkeğin ailesiyle oturmanın zorlukları gibi kadınların kendi yaşamlarındaki rahatsızlıklardan ve kendilerine nefes alacak bir alan açma özlemlerinden dolayı çekirdek aile, "müstakil bir hane" istediklerini açıkça ortaya koyuyor.

1908'de çıkan *Mahâsin* ve *Kadın*'da, görücü usulüyle evlenme ve gereksiz evlenme âdetleri, evlilikte karı kocanın birbirine denk olmasının önemi, kadınların "önde" olan erkekle her şeyi paylaşabilmek için eğitim olanağına sahip olmasının gereği ele alınırken, *Kadınlar Dünyası*'nda kadının çekirdek aile olarak tanımlanan aile içindeki yerinin güçlenmesi, boşanma hakkına sahip olması gerektiği, bu taleplerin yasal haklara dönüşmesi üzerinde duruluyor. Kadınlar Dünyası'nda evlilik, aile içinde kadın ve değişmesi gereken karı koca ilişkileriyle ilgili çok sayıda yazı var. Örneğin Ulviye Mevlan'ın *Kadınlar Dünyası*'nın 128. sayısındaki "Zevç-Zevce" başlıklı yazısı, dergi sayfalarından tanıdığım pek çok kadının görüşlerini yansıtıyor:

> Kadınlık ne istiyor?.. Her şeyden evvel hukukuna, ailedeki mevkiine sahip olmak, iyi bir zevce, iyi bir valide olmak istiyor. Bir yuva, bir ev tanzim etmek için, saadetli bir aile teşkil etmek için, nasıl iyi bir zevce, iyi bir valide lazım ise iyi bir baba, iyi bir koca dahi lazımdır. (...) İki taraf histe olsun, fikirde

olsun, amelde olsun müsavi olmaları yani birbirlerine küfv [denk] bulunmaları iktiza eder.
İyi bir koca demek zevcesini esen rüzgârdan kıskanan demek değildir. Kıskançlık muhabbetten ileri gelir imiş! Seven kıskanırmış gibi hurafelerin artık hükmü kalmamıştır. Kıskançlık bî-lüzum titizliklerden, adem-i emniyetten [güvensizlikten) başka bir şey değildir. (...) Yuvayı yapan dişi kuş demişler. Hayat-ı hayvanâtı bilmeyenlerin kerâhetidir [zorlamasıdır]. Yuvayı kuşlar dişi erkek fikir ve amel ittihadıyla [fikir ve iş birliğiyle] yaparlar. İnsanlar dahi evlerini tanzim, evlatlarını terbiye edebilmek için karı koca fikirde, histe, mizaçta, amelde müttehid bulunmaları [birleşmiş olmaları] iktizâ eder [gerekir]. (...) Hele hâkimiyet ve istiklal iddiasında bulunan erkekler!... Ekseriyetiyle iç güveysi olmayı, müstakil bir hane sahip ve reisi olmaya tercih ediyorlar yahut validesinin, hemşiresinin, teyzesinin cenah-ı himayesine [koruyucu kanatları altına] sığınıyorlar. (...) Zevç ve zevce hiçbir vakit yuvalarının sahib-i müstakili olamıyorlar.
Halbuki tam manasıyla zevç ve zevce olabilmek için müstakil bir hane sahibi olmak şarttır. Ve tam manasıyla zevç ve zevce olabilmek için zevce erkeğini yalnız kendi âşıkı, kendi refik-i hayatı [hayat arkadaşı], muhibbi [seveni], şeriki [ortağı], mürşidi [yol göstericisi] olmak üzere tanımalıdır.
Evet oğlumuza bir kız beğenip alıveriyoruz. Fakat oğlumuza aile ne demek olduğunu öğretememiş olduğumuzdan akşamları Yani'nin birahanesinde bahtiyar olmaktan, Beyoğlu'nda tiyatro tiyatro dolaşmaktan... men ettiremiyoruz.
Evet, cühelanın bize verecekleri cevabı biliriz: "Acayip, teehhül ettiysek [evlendiysek] hanenin esiri mi olacağız? Dünyadan bil-külliye [tamamen] el etek mi çekeceğiz?" derler.
İnsaf edilsin "zevce" namıyla bir kızı kendinize rabt ve evlat namıyla birtakım yavrucakları tevlit ettirdikten [dünyaya getirttikten] sonra bekârlık gibi hane harici hayatta bulunmak ayıp değil midir? Ha âdet-ı belde [memleketin âdeti, alışkanlığı] böyle imiş. Kadın erkeğin işine ne olursa olsun karışmaz imiş. Ya! Kadınlar zehirlensin, ölsün öyle mi?[96]

96 Ulviye Mevlan, "İçtimai Dertlerimizden Zevç-Zevce," Kadınlar Dünyası 128 (25 Kânunusani 1329/7 Şubat 1914): 2-3.

Kadınlar Dünyası, kadına da boşanma hakkı talep ediyor. Nimet Cemil'in "Talak" [boşanma, nikâhlı kadını bırakma] başlıklı yazısı ve *Kadınlar Dünyası* imzalı "Kadın ve Hakk-ı Talak" başlıklı yazı bu konudaki yaklaşımlarını ve taleplerini sergiliyor.

> Cümlece malumdur ki içtimai dertlerimizin en büyüklerinden biri hatta en büyüğü talakın kesreti [çokluğu] ve bir suret-i meşrûa ve kanuniyede cereyan etmemesidir.
> İnsaf edelim bir erkeğin (düşünmeden) veya sarhoşluğunda karısına "seni talak ettim" demesiyle bütün bir hayat için tanzim edilmiş ailenin derhal muzmahil [dağılması] ve perişan olması hangi akıl ve mantığa sığar? (...) Bilmem bu müthiş içtimai derdimizi inkâra kimse cüret edebiliyor mu? Herkesin fikrini yazabilmeye başladığı devr-i Meşrutiyet'ten beri bu derde çare-sâz olmak için çok şeyler yazıldı, söylendi. Halide Edip Hanımefendi bu meseleyi müteaddid defalar mevzubahis eyledi. Bizde adedi pek kalîl [az] olan ciddi feministlerden birkaçı talakın ancak mahkeme-i şer'iyye huzurunda ve esas-ı makule ve makbule serdiyle [makul ve geçerli esasların söylenmesi yoluyla] icra edilebilmesi hakkında bir kanun talep ettiler. Sokaklara atılan kadın ve çocukların hukukunu muhafaza için müessir [etkili] tedâbir [tedbirler] istediler.
> Heyhat! Devr-i intibaha [uyanış dönemine] girdiğimizi iddia eylediğimiz halde henüz en mübrem [gerekli] ihtiyacâtımızı düşünmüyoruz. (...)
> Bizim karielerimizden ricamız bu mühim derd-i içtimaiyeyi hanımların da erkekleri ile mevzubahis eylemeleri ve onları ötede beride lâklâkıyyât ile vakt geçirecek yerde içtimai noksanların devasını taharrîye [araştırmaya] icbar etmeleridir [zorlamalarıdır]. Zira kadın, erkek bu meselede hepimiz şiddetle alakadarız.[97]

Çokkarılılığa değinen yazılara yine *Kadınlar Dünyası*'nda rastlanıyor. Kadınlar çokkarılılığı kabul edilemez bir durum olarak ele alıyor; kadınların geçimlerini kendilerinin sağlayacağı koşullarda, tamamen ortadan kalkacağına inanıyorlar. 1917'de, erkeğin ikinci kadınla evlenmesini ilk eşin rızasına bağlayan, görece

97 Nimet Cemil, "Talak," Kadınlar Dünyası 142 (9 Mayıs 1330 /22 Mayıs 1914): 4-5.

olumlu hükümler taşıyan Aile Kararnamesi çıkıyor. Bu sırada, *Kadınlar Dünyası* yayına ara verdiği ve diğer yayınlar da çıkmadığı için yorumları izleyemiyoruz. Yalnız 19 Şubat 1921 tarihli *Kadınlar Dünyası*'nda N. Cemil'in 1917 Aile Kararnamesi'ne değinen, daha önce aktardığım bir yazısı var.

> Beş on senelik feminizm cereyanı sayesinde birçok hukuk istihsal edildiyse de, henüz gayeye vusul [ulaşmak]mümkün olmadı. Henüz istirdat edilecek mühim hukuklar vardır. Hele nikâh hususunda kadın hukuku erkek hukukuna müsavi olmaktan çok uzaktır. Karısını istediği vakit kolayca boşayabilen ve karısının üstüne karı almakta hür ve serbest olan erkekle varacağı kocayı görmek ve tanımak hakkından bile mahrum edilen kadın nasıl müsavi olabiliyor. Siz bu bahsi kadın nokta-i nazarından düşünürseniz ne kadar feci olduğunu bilâ-müşkülât [zorluk çekmeden] anlarsınız. Neyse bu yarayı fazla deşmeksizin geçelim. Zira bin meşakkatle meydana getirilen "Hukuk-ı Aile Kararnamesi" bile ilk fırsatta ilga' ediliyorsa [yürürlükten kaldırılıyorsa], bu babda yakın zamanda ıslaha nail olabilmek ümidi maatteessüf zayıftır.[98]

Kadınlar Dünyası, 1923 ve 1924'te TBMM'de medeni kanun hazırlanırken çıkan çokkarılılık ve boşanma konusundaki büyük tartışmalar sırasında artık çıkmıyor.

Nimet Cemil'in belirttiği gibi, kadınların kendileri için yapacakları çok şey olduğuna inandıkları halde, derginin yayını kesiliyor.

1900'lerin ilk yirmi yılında yetişip kadınlığın ikinci cins görülmesine karşı çıkan, kadınların kendilerini geliştirebilmesinin önündeki engelleri yıkmaya çalışan, geleneksel kadınlık alanları dışında da var olmayı savunan ve giderek isteklerinin yasalarla güvence altına alınması için uğraşan bu kadınlar, Cumhuriyet'e geçişte ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında nerelere dağılıyor, neler yapıyorlar? Çok daha dikkate değer bir hikâyesi var. Çünkü kadınların hak arayışlarını nasıl ve niçin kendi ellerinden bıraktıklarının ipuçlarını taşıyor.

98 Nimet Cemil, "Feminizm, Daima Feminizm," Kadınlar Dünyası 194-8 (19 Şubat 1921): 2.

BİTİRİRKEN

19. yüzyılın sonunda Fatma Aliye Hanım, altı yüzyıl önce erkeklere diploma vermiş yüzlerce kadını bulunca nasıl şaşırdıysa, bugün biz de, yalnızca yüz yıl önce yaşamış kadınların kendileri için mücadele ettiklerini öğrenince şaşırıyoruz. "Kadınlar patriyarkaya karşı çıkarken geriye bakıp hep keşfedecek bir şeyler bulacak, bu hep böyle tekrarlanacak mı?" diye düşünmekten kendini alamıyor insan.

Tarih, yaşayanların yaptıklarını anlatmalarından değil, onların başkalarınca anlatılmasından, bir çeşit müdahaleden oluştuğu için kadınların karşı çıkışları ya anlatıcının bakışı içinde başka bir başlığın altında yer alıyor ya da hiç yer almıyor. Örneğin, 1914'te Darülfünun'da ilk kez kadınlar için serbest derslerin başladığını birçok kaynakta görebiliriz. Ama böyle bir sonucun ardında, senelerce süren bir eğitim talebinden, bu örnek özelinde, *Kadınlar Dünyası*'nın bu konuda sürekli yayın ve girişimlerinden, böyle bir geçmişten söz edilmez. Çünkü önemsenen sonuçlardır ve sonuçlar da ilgili oldukları öznelerden kopartılarak sanki kendi başlarına olmuş gibi anlatılır.

Belli bir toplumsal değişime, kurumlaşmaya varmayan talepler, yaklaşımlar, kıpırdanışlar ise tümüyle tarih anlatımının dışında kalıyor. Kadınların talepleri topluma mal edildiği, meşru hedefler içinde yer bulduğu ölçüde kadınlardan söz ediliyor. Osmanlı kadınları, kendilerini toplumun bir unsuru olarak gördüklerinin altı-

nı çiziyor, talepleriyle toplumun bütününe yönelik politikalar arasındaki bağlantıları kuruyorlar. Yine de, kadınlık için mücadeleden taviz vermedikleri oranda kenarda bırakılıyorlar. Kadınlar, Halide Edip gibi "Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat muhteremdir," berraklığında bir tavır koymadıkça, göz ucuyla ne yaptıkları izleniyor, biraz seslerini yükseltince kendilerinden bağımsızlaştırılan hedefler içine çekiliyorlar. O zaman bilgi üreten çeşitli alanları tersten okumak gerekiyor. "Tersten okuma"yı, kazananların anlatıldığı tarihe "yenik özne"lerle ilgili soru sormak, tarihteki yerimizle yetinmemek, hatta herkesin geçmişteki benzerini araması anlamında kullanıyorum. Osmanlı kadınları tarihi tersten okuduğumuzda bulacağımız ipuçlarından fazlasını bırakmışlar; dergilerde yazdıklarını. Ama bozularak bile olsa, ilgilenilmeye değer bulunmamışlar. Anlatılmış olsalardı bile, anlatanın aktarıcılığıyla, yorumuyla yetinmemiz gerekirdi. Çünkü kadınların yazılarının, sözlerinin bize anlattığı çok şey var. Dergilerdeki yazılar, geçmiş bilgisinin kaynakları olarak uzağımda kalsaydı, örneğin *Kadınlar Dünyası*'ndaki yazılarla, Fatma Nesibe Hanım'la doğrudan karşılaşmasaydım, kadınların düşüncelerini, öfkelerini duyup bugünle benzerlikler kurmasaydım, yeni bir soru olmasa da, niçin kadınlar 50-60 yılda bir aynı "yeter" duygusuyla çıkış yapıp sonra duruluyorlar sorusu bu kadar güçlenmeyecekti. Kadınların çeşitli dönemlerde erkek egemenliğine karşı çıkıp sonradan bir anlamda "kayboluş"larını yorumlamak, patriyarkaya karşı çıkan kadınlar için önemli. Bunun yolu da çeşitli dönemlerde başka bir varoluş için mücadele eden kadınları tanımaktan, kadın hareketinin ivmelerini görmekten, bunlara bir arada bakmaktan geçiyor.

Kadınların kurtuluşu tarihi birbirine geçmiş halkalardan oluşmuyor, birbirine geçmiş halkalar değil de, bir zincir üzerinde birbirinden belli uzaklıkta halkalar var; yani kadınların kurtuluşunun bir geleneği yok; olamıyor. Çünkü kadınlar taleplerini yükselttiklerinde, bu çıkışlar kadınların kurtuluşu perspektifinden arındırılıyor, başka söylemler içinde (modernleşme, insan hakları, sosyalizm...) gittikçe zayıflayarak dile geliyor. 20. yy. başındaki koşullarda ve İslam içinde yaşamak, Osmanlı kadınlarına erkek ve kadın arasındaki hiyerarşiyi, güç ilişkisini açık bir biçimde görebilmek olanağı veriyordu ve problemin kadınlık ve erkeklik bağla-

mında tanımlanması boyutunu göz ardı etmiyorlardı. Arayışı sürdürülen yeni bir toplum idealinin güçlenmesiyle birlikte yavaş yavaş bu vurgu azaldı. Öyle bir yere vardı ki, Meşrutiyet yıllarından başlayarak kadınlık için çabalayan kadınlar, hak arayışlarını toplumsal olarak ileri, yararlı ve doğruyu temsil ettiğini ilan eden yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne gönüllü ya da gönülsüz, ikisi iç içe, bıraktılar. Bu süreçte olduğu gibi, kadınların var olduğu alanların biraz daha genişlemesi, kadınların yaşamını kolaylaştırıcı değişiklikler, serbestiler -bunları hiç azımsamıyorum- kadınların kurtuluşuna doğru adım adım gidildiği yanılsamasını yaratıyor. Kadınların kurtuluşu perspektifinde bir söz de kalmıyor ortada. Kadınların kurtuluşu perspektifinde sözün olmayışı ne demek? Kadınların ezilmesinin, ikinci cins görülmesinin nedenleri kadın ve erkek tanımlarının sorgulanmasında, bu tanımların niçin gerekli olduğunda aranmıyor. Kadınların erkeklere bağımlı konumlarından kurtulamamalarının mekanizmaları üzerine gidilmiyor. Bu durumda kadınların yaşamını değiştiren diğer dinamikler, kadınları hep belli bir yere kadar getiriyor. Erkek egemenliğini sarsmıyor, ilişkileri kökten değiştirme gücü taşımıyor. İşte o zaman, bir süre sonra alanlarını genişletirken geleneksel rollerin bir kısmını da taşıyıp yükünü çoğaltan, güç ilişkisinin başka biçimlerde sürdüğünü gören kadınlar, tekrar seslerini yükseltiyorlar. Başlarını geriye doğru şöyle bir çevirdiklerinde görebilecekleri, ulaşabilecekleri kadınlar bulamıyorlar, aramaları, keşfetmeleri gerekiyor. Dolayısıyla ortada bildiğimiz anlamda bir geleneğin olduğundan söz etmek mümkün değil. Ama kendilerinden izler bırakmış, düşündüklerini, yaptıklarını anlatmış kadınları bulma olanağımız var; bugünü anlamak için, eğer istiyorsak, örnek alacağımız kadınlar, bizden kahramanlar bulmak için.

Bugün, Türkiye'de patriyarkaya karşı çıkan kadınların, mücadelelerini hak elde etme ya da patriyarkanın oluşturduğu belli durumlara, konumlara karşı çıkma biçiminde sürdüren önceki kadınlardan farklı bir yanı, sözlerinin alınıp değişebileceğini ve bunun ne anlama geldiğini bilmeleri. Bu konudaki duyarlılıklarını gösteren tavırları zaman zaman tepki görüyor. Bu duyarlılığın haksız olmadığını gösteren çok şey var: Biri de dergiler yoluyla tanıştığımız Osmanlı kadınları.

KAYNAKÇA

Birsel, Salâh. *İstanbul Paris*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.

Caporal, Bernard. *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını* (1919-1970). Çev. Ercan Eyüboğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.

Çakır, Serpil. "*Bir Osmanlı Kadın Örgütü Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti*." Tarih ve Toplum 66 (1989): 336-341.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Doğuş Matbaası, 1970.

Durakbaşa, Ayşe. "*Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu*." Tarih ve Toplum 51 (1988): 167-171.

Güzel, Şehmus. "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın." Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3 ve 4. cilt* içinde. 858-874. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Işın, Ekrem. "*Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat." Tarih ve Toplum* 51 (1988):150-155.

İlyasoğlu, Aynur ve İnsel, Deniz. "*Kadın Dergilerinin Evrimi*." *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler 1849-1984* içinde, 163-184. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.

Kandiyoti, Deniz. "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar." *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın* içinde, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 367-382. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Köker, Eser. "*Feminizm Muzır Cereyan mı? Türk Kadını, Nezihe Muhittin.*" *Tarih ve Toplum* 44 (1987): 127-128.

Redhouse, James W. *A Turkish and English Lexicon*, Beyrut: Librairie du Liban, 1974.

Tekeli, Şirin. *Kadınlar İçin.* İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.

Tekeli, Şirin. *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1982.

Toprak, Zafer. "*1935 İstanbul Uluslararası 'Feminizm Kongresi' ve Barış.*" *Düşün* (1986): 24-29.

Toprak, Zafer. "*Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası.*" *Tarih ve Toplum* 51 (1988): 158-159.

"Tarih Çevirme Kılavuzu," Kasım 2002, http://193.255.138.2/takvim.asp

İNCELENEN DERGİLER

Âlem-i Nisvan, Bağçesaray, 1906.

Demet, İstanbul, 1908.

Hanımlar Âlemi, İstanbul, 1914.

Hanımlara Mahsus Gazete, İstanbul, 1895-1908.

Kadın Duygusu, İstanbul, 1914.

Kadın, İstanbul, 1911-1912.

Kadın, Selanik, 1908-1909.

Kadınlar Dünyası, İstanbul, 1913-1914/1918-1921.

Kadınlık, İstanbul, 1914.

Mahâsin, İstanbul, 1908-1909.

Musavver Kadın, İstanbul, 1911.

Sıyanet, İstanbul, 1914.

Şükûfezar, İstanbul, 1886.

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

خانملره مخصوص غزته

Kadın yazarları, eserlerini yayımlama konusunda cesaretlendiren, 19. yy. sonu, 20. yy. başında değişen toplumsal yaşam içinde şehirli Müslüman Osmanlı kadınının dünyasına ilişkin zengin bilgiler içeren *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin bir sayfası.

مدیر مسئول : نظام الدین حسیب — مدیر ادبی : سلیمان بحری

قادین

Kadyne
Fémina des Dames
Turques

Le No : 2 piastres

İstanbul'da yayımlanan *Kadın* dergisinde Beyaz Konferans'ın yer aldığı bir sayfa. Hatibe Fatma Nesibe Hanım'ın, ikinci konferansta yaklaşık üç yüz kadına anlattıkları, P.B.'nin kaleminden aktarılıyor.

قادينلق

١٣٣٢

اسكدار

Nigâr Hanım'ın başyazar olduğu *Kadınlık* dergisi (1914). "Teceddüdperver Feride Nalan Hanımefendi"

محاسن

نومرو ٤ كانون اول ١٣٢٤

Mahâsin'den (1908-1909) bir sayfa

"Bugün Paris'te dişçilik tahsilinde bulunan Belkıs Mahmut Hanımefendi", *Kadınlar Dünyası*, 138. Sayı, 1914.

Kadın haklarını, eşitlik talebini çeşitli girişimlerle destekleyerek etkin bir biçimde savunan *Kadınlar Dünyası* dergisi (1913-1914, 1918-1921). Derginin kapaklarında Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Derneği'nden, dergi yazarlarından Müslüman Osmanlı kadınların fotoğraflarına yer vermeleri de bir eylem niteliğinde. Kapakta dernek üyelerinden Nimet Cemil Hanım'ı görüyoruz.

OSMANLI KADINLARININ HAYAT HAKKI ARAYIŞININ BİR HİKÂYESİ

AYNUR DEMİRDİREK

Vatandaşlık haklarının kadınlara altın tepside sunulduğu miti, kuşaklar boyunca dinlediğimiz, inandığımız, sorgulamadığımız bir "bilgi" olarak durdu. Ta ki feminist kadınlar o kadar da uzak olmayan bir tarihe bakana kadar. Gördük ki, bu topraklarda kadınlar söz almış, mücadele etmiş, sorgulamış...
Feministler yüz yıl önce de varmış!

Aynur Demirdirek, bizi Osmanlı kadınlarının sesiyle, sözüyle buluşturuyor. Bu kadınların eğitim hakkından çalışmaya, kılık kıyafetten evlilik düzenine, tacizden özgürlük söylemine, "hayat hakkı arayışı"na tanıklık etmemizi sağlıyor.

"Kütüphanede, *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi aldığım ilk günden başlayarak dergilerin içine gömüldüğüm, şaşırdığım, nasıl aynı duygular dediğim çok güzel zamanlar geçirdim. Bir süre sonra Osmanlı kadınlarından oluşan, kütüphanede buluştuğum bir grubum oldu: Aziz Haydar, İsmet Hakkı Hanım, Makbule, Naciye, P.B., Fatma Nesibe Hanım, Fatma Aliye Hanım..."

ISBN: 978-605-61895-5-5

